

**АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПРОБЛЕМ ВИХОВАННЯ**

**ПРОФЕСІЙНА ОРІЄНТАЦІЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ:
ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА**

Науково-методичний посібник

Випуск перший

**Київ
“Четверта хвиля”
2009**

УДК 159: 038

ББК 74.212

М 34

*Рекомендовано до друку
вченою радою Інституту проблем виховання АПН України
(протокол № 4 від 30 квітня 2009 р.)*

*Рецензенти:
Миропольська Н. Є.
доктор педагогічних наук, професор;
Мешко Г. М.
кандидат педагогічних наук, доцент*

М 34 Професійна орієнтація старшокласників: теорія і практика: науково-методичний посібник [для вчителів] / За ред. О. В. Мельника. – К.: “Четверта хвиля”, 2009. – Вип. № 1. – 230 с.

У науково-методичному посібнику представлені результати експериментальних досліджень у галузі теорії та методики трудового виховання та професійної орієнтації учнівської молоді; розкриті проблеми професійного самовизначення особистості в умовах розгортання ринкових процесів; обґрунтовані зміст та психолого-педагогічні засоби формування учнів та студентів як суб'єктів майбутньої професійної праці, які не лише відповідають вимогам професійного середовища, а й активно оволодівають ним, змінюють його й одночасно змінюють себе, своє ставлення до навколишнього світу та самого себе; окреслені напрями удосконалення діючої системи професійної орієнтації, які забезпечують здійснення особистістю розгорнутого в часі й відносно самостійного пошуку професій з урахуванням, передусім, власних інтересів і можливостей, а лише згодом кон'юнктури ринку праці.

УДК 159: 038

ББК 74.212

© Інститут проблем виховання
АПН України, 2009
© Четверта хвиля

ЗМІСТ

ЗМІСТ	3
ПЕРЕДМОВА (<i>О. В. Мельник</i>)	5
РОЗДІЛ 1. ПРОФЕСІЙНА ОРІЄНТАЦІЯ УЧНІВ 8-9 КЛАСІВ У ПРОЦЕСІ ДОПРОФІЛЬНОЇ ПІДГОТОВКИ	11
1. 1. Модель підготовки учнів 8-9 класів до вибору напрямку профільного навчання у старшій школі (<i>О. В. Мельник</i>)	11
1. 2. Профорієнтація в школі: нові освітні позиції та сучасні програми (<i>Л. А. Гуцан</i>)	19
1. 3. Педагогічні умови підготовки учнів основної школи до вибору технологічного напрямку профільного навчання (<i>О. Л. Морін</i>)	27
1. 4. Психотехнологія проведення клієнто-орієнтованої бесіди у профконсультаційній роботі з учнівською молоддю (<i>В. В. Синявський</i>) ...	36
1. 5. Професійна орієнтація старшокласників в процесі допрофільної підготовки та технологічного напрямку профільного навчання (<i>С. М. Дятленко</i>)	48
РОЗДІЛ 2. ПРОФЕСІЙНА ОРІЄНТАЦІЯ УЧНІВ 10-11 КЛАСІВ У ПРОЦЕСІ ПРОФІЛЬНОГО НАВЧАННЯ	59
2. 1. Формування у старшокласників спрямованості на майбутній професійний успіх у процесі суспільно-гуманітарного напрямку профільного навчання (<i>І. І. Ткачук</i>)	59
2. 2. Підготовка старшокласників до професійного самовизначення у процесі вивчення математики та економіки (<i>О. М. Павелків</i>)	69
2. 3. Орієнтація молоді на робітничі професії як засіб запобігання молодіжного безробіття (<i>М. А. Міропольська</i>)	78
2. 4. Здатність старшокласника до вибору професії як показник ефективності профільного навчання (<i>О. В. Скалько</i>)	85
2. 5. Зміст та педагогічні засоби професійної орієнтації старшокласників у процесі вивчення предметів гуманітарного циклу (<i>Л. М. Федун</i>)	93
2. 6. Психолого-педагогічне проектування професійної орієнтації старшокласників в умовах профільного навчання (<i>І. Л. Уличний</i>)	100
РОЗДІЛ 3. ПРОФЕСІЙНА ОРІЄНТАЦІЯ УЧНІВ ЗА КОРДОНОМ	109
3. 1. Спрямованість навчально-виховного процесу в школах Великої Британії на виховання естетичної культури старшокласників (<i>С. В. Заволодько</i>)	109
3. 2. Вплив держави на процес професійного самовизначення учнівської молоді в Німеччині (<i>Г. О. Корсун</i>)	117
РОЗДІЛ 4. ТРУДОВЕ ВИХОВАННЯ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ	124
4. 1. Виховання в учнів старшої школи мобільності у процесі профільного консультування (<i>З. В. Охріменко</i>)	124

4. 2. Педагогічні умови виховання працелюбності в учнів молодшого шкільного віку (<i>Л. Г. Пилипчук</i>)	133
4. 3. Розвиток творчого мислення молодших школярів у процесі класної та позакласної роботи (<i>Л. Д. Мельник</i>)	141
РОЗДІЛ 5. ПІДГОТОВКА ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ ДО ТРУДОВОГО ВИХОВАННЯ І ПРОФЕСІЙНОЇ ОРІЄНТАЦІЇ УЧНІВ	152
5. 1. Зміст та педагогічні засоби формування в майбутніх учителів технологій готовності до професійної орієнтації учнів основної школи (<i>Д. Ж. Завітренко</i>)	152
ДОДАТКИ	161
Додаток А. Концепція державної системи професійної орієнтації населення (затверджено Постановою № 842 Кабінету Міністрів України 17 вересня 2008 р.)	161
Додаток Б. Положення про Раду з питань професійної орієнтації населення (затверджено Постановою № 28 Кабінету Міністрів України від 21 січня 2009 року)	166
Додаток В. План-конспект уроку на тему: “Інженер-технолог и його значущість у функціонуванні сучасного машинобудівного підприємства” (<i>М.Л.Шабдінов</i>)	169
Додаток Д. Проект: “Технологічний процес виготовлення деталі “Фланець” (приклад професійного самовипробування) (<i>М.Л.Шабдінов</i>)	180
АНОТАЦІЇ (російською мовою)	225
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	229

ПЕРЕДМОВА

Необхідність модернізації створеної в радянські часи системи професійної орієнтації населення в Україні, удосконалення її організаційної структури відповідно з вимогами ринкової економіки, наповнення змісту, форм і методів профорієнтаційної роботи специфікою поведінки фахівця на ринку праці, зумовлена суспільними запитами та досягненнями науки в розумінні природи професійного становлення й особистісного розвитку людини. Якраз сучасна специфіка означених вище факторів й формує потребу, на думку авторів посібника, критичного переосмислення минулого, удосконалення його здобутків і збагачення найкращими зразками світової науки та практики, що, врешті решт, дасть змогу розкрити сутнісні ознаки тривалого дисбалансу між попитом та пропозицією на вітчизняному ринку праці й окреслити перспективи розвитку теорії та методики професійної орієнтації дітей, молоді та дорослих в Україні.

Звичайно, автори посібника не применшують значущість здійснених у попередні роки досліджень. Адже результати цих досліджень створили підґрунтя для проведення фундаментальних досліджень у галузі професійного самовизначення особистості й формування її як суб'єкта майбутньої професійної праці, який не лише відповідає вимогам професійного середовища, а й активно оволодіває ним, змінює його й одночасно змінює себе, своє ставлення до навколишнього світу та самого себе. І це закономірно, адже в умовах ринку праці динамічне середовище праці людини не забезпечує сталості сформованих у неї стратегій самореалізації у конкретній професії та в цілому в різних сферах життя. Тому головний акцент у системі професійної орієнтації зміщується на активність особистості, свободу вибору нею напрямку професійного зростання, суворе дотримання правових та моральних правил ділової активності, та, одночасно, повну відповідальність за результати та наслідки своєї напруженої праці й творчої професійної самодіяльності.

Сучасна система професійної орієнтації й покликана, передусім, забезпечити умови для усвідомлення людиною свого ставлення до себе як суб'єкта професійної праці та поведінки, що передбачає здійснення нею розгорнутого в часі й відносно самостійного пошуку професій з урахуванням, передусім, власних інтересів і можливостей, а лише згодом кон'юнктури ринку праці. Поступово в колективі авторів науково-методичного посібника таке наукове розуміння сутності професійної орієнтації дітей, молоді та дорослих трансформувалося з системи заходів впливу на особистість у створення дієвих умов (організаційних, інформаційних, методичних, психолого-педагогічних тощо) для допомоги їй в активному та свідомому професійному самовизначенні та просуванні до вершин професіоналізму в межах бажаного або ж вже обраного виду праці. Ці положення, сформульовані на основі характеристики

найвагоміших здобутків вітчизняних вчених у різні періоди вирішення проблем підготовки особистості до професійного самовизначення й успішної в майбутньому професійної праці, й визначають перспективні напрями удосконалення теорії та методики професійної орієнтації дітей, молоді та дорослих в Україні.

Науково-методичний посібник складається з п'яти розділів та додатків, характеристику кожного з яких ми представимо у вигляді короткої анотації розміщених у них статей.

Перший розділ “Професійна орієнтація учнів 8-9 класів у процесі допрофільної підготовки”:

1.1. Модель підготовки учнів 8-9 класів до вибору напрямку профільного навчання у старшій школі (О. В. Мельник). У статті обґрунтовується сутність моделі підготовки учнів 8 – 9 класів до вибору профілю навчання в старшій школі, яка забезпечує не лише достатній рівень усвідомленого й обґрунтованого ставлення (“хочу”, “можу”, “потрібно”) кожного старшокласника до обраного або бажаного профілю навчання, а й самоставлення до себе як суб'єкта майбутнього профільного навчання, яке репрезентує перехід дихотомії “Я і майбутній профіль навчання” в “Я у середовищі профільного навчання”.

1.2. Профорієнтація в школі: нові освітні позиції та сучасні програми (Л. А. Гуцан). У статті обґрунтовується необхідність проведення цілеспрямованої профорієнтаційної роботи серед школярів в умовах допрофільної підготовки й профільного навчання, аналізується зміст сучасних профорієнтаційних курсів “Людина і світ професій ” для 8 – 9 класів і “Побудова кар'єри ” для 10 – 11 класів.

1.3. Педагогічні умови підготовки учнів основної школи до вибору технологічного напрямку профільного навчання (О. Л. Морін). У статті розкриваються педагогічні умови підготовки учнів основної школи до вибору технологічного напрямку профільного навчання в старшій школі. Перша умова передбачає створення системи допрофільної підготовки, структурними елементами якої є інформація про профіль, профільна діагностика, профільні проби, профільна консультація. Друга умова передбачає створення спеціально організованої класної та позакласної навчально-практичної діяльності учнів.

1.4. Психотехнологія проведення клієнто-орієнтованої бесіди у профконсультаційній роботі з учнівською молоддю (В. В. Синявський). У статті розкривається психотехнологія клієнто-орієнтованої бесіди, характеризуються типи учнів, які звертаються за допомогою до профконсультанта й особливості побудови його взаємодії з учнем залежно від невизначеності їхніх проблем, зовнішнього тиску та тимчасової байдужості.

1.5. Професійна орієнтація старшокласників в процесі допрофільної підготовки та технологічного напрямку профільного навчання

(С. М. Дятленко). У статті аналізується стан розвитку допрофільної підготовки та профільного навчання в сучасній школі й на цій основі визначаються напрями вдосконалення професійної орієнтації старшокласників.

Другий розділ “Професійна орієнтація учнів 10-11 класів у процесі профільного навчання”:

2. 1. Формування у старшокласників спрямованості на майбутній професійний успіх у процесі суспільно-гуманітарного напрямку профільного навчання (І. І. Ткачук). У статті розкривається актуальність проблеми формування в старшокласників спрямованості на досягнення в майбутньому професійного успіху. Визначено психолого-педагогічні аспекти формування цього новоутворення особистості в процесі гуманітарного напрямку профільного навчання. Пропонується авторський варіант програми варіативного курсу профорієнтаційного спрямування “Людина й професія” і “Щоденника вибору майбутньої професії”.

2.2. Підготовка старшокласників до професійного самовизначення у процесі вивчення математики та економіки (О. М.Павелків). У статті обґрунтовується профорієнтаційні можливості навчальних предметів “Математика” й “Економіка”, інтегрований зміст яких забезпечує школярів знаннями й уміннями проведення економічних розрахунків. Доводиться на прикладах, що такі знання використовуються в професіях, пов’язаних з підприємницькою діяльністю. Тому оволодіння ними позитивно впливає на усвідомлений вибір старшокласниками професій підприємницької сфери.

2.3. Орієнтація молоді на робітничі професії як засіб запобігання молодіжного безробіття (М. А. Міропольська). У статті акцентується увага на необхідності вдосконалення професійної орієнтації молоді, розробка змісту якої повинна здійснюватися з урахуванням сучасних змін у структурі професій і змін на ринку праці. Також розкриваються окремі аспекти запобігання молодіжного безробіття, які проводяться Державною службою зайнятості України.

2. 4. Здатність старшокласника до вибору професії як показник ефективності профільного навчання (О. В. Скалько). У статті здатність до вибору професії визначається як якість особистості, яка позитивно впливає на процес особистісного й професійного самовизначення. Крім того, акцентується увага на тому, що рівень розвитку цієї якості особистості є показником ефективності профільного навчання.

2. 5. Професійна орієнтація старшокласників у процесі вивчення предметів гуманітарного циклу (Л. М. Федун). У статті обґрунтовується необхідність диференціації змісту та педагогічних засобів професійної орієнтації старшокласників у процесі вивчення предметів гуманітарного циклу залежно від сформованості у них професійних домагань, аналізується досвід такої роботи на прикладі професій, в якій предметом фахової діяльності є іншомовне спілкування.

2. 6. *Психолого-педагогічне проектування професійної орієнтації старшокласників в умовах профільного навчання (І. Л. Уличний).* У статті розкривається сутність психолого-педагогічного проектування розвитку потенціалу професійного самовдосконалення учнів старшої школи у виховній роботі класного керівника. Реалізація такої методики професійної орієнтації в умовах профільного навчання забезпечує послідовне та неперервне самовдосконалення особистості у процесі її професійного самовизначення.

Третій розділ “Професійна орієнтація учнів за кордоном”:

3.1. *Спрямованість навчально-виховного процесу в школах Великої Британії на виховання естетичної культури старшокласників (С. В. Заволодько).* У статті розкриваються особливості вивчення учнями старших класів профільних дисциплін “Мистецтво й дизайн” (“Arts&Design”) і “Дизайн і технології” (“Design & Technology”) в спеціалізованих школах Великої Британії. Передбачається, що результати такого дослідження можуть бути використані в середніх загальноосвітніх навчальних закладах України.

3.2. *Вплив держави на процес професійного самовизначення учнівської молоді в Німеччині (Г. О. Корсун).* У статті розкриваються особливості проведення профорієнтаційних заходів у школах Німеччини. Детально розглядається вплив державних органів влади на процес становлення сучасного фахівця. Проаналізовано концепції провідних вітчизняних і закордонних учених у галузі професійного самовизначення й вибору професії старшокласниками.

Четвертий розділ “Трудове виховання учнівської молоді”:

4.1. *Виховання в учнів старшої школи мобільності у процесі профільного консультування (З. В. Охріменко).* В статті наголошується, що соціально-економічна ситуація в нашій країні характеризується високим рівнем безробіття, в основі якого лежить невміння людини швидко реагувати на змінену ситуацію. Доводиться, що таке протиріччя варто починати вирішувати ще в період навчання дитини в школі. Тому, робиться висновок, шкільна профорієнтація повинна бути спрямована не тільки на допомогу у виборі старшокласниками майбутньої професії, а й на формування готовності до можливої її зміни, мобільної в майбутньому перекваліфікації.

4.2. *Педагогічні умови виховання працелюбності в учнів молодшого шкільного віку (Л. Г. Пилипчук).* В статті узагальнюються організаційно-педагогічні умови виховання працелюбності в учні молодшого шкільного віку, серед яких надання пріоритету моральному змісту праці, її суспільній значущості через систематичне залучення всіх без винятку вихованців до суспільно-корисної праці, різних видів трудової діяльності, самообслуговування та самоврядування, створення системи постійних та тимчасових трудових доручень для всіх школярів, організацію роботи трудових гуртків, клубів, насичення їх роботи народознавчою тематикою.

4. 3. *Розвиток творчого мислення молодших школярів у процесі класної та позакласної роботи (Л. Д. Мельник).* В статті розкриваються педагогічні умови розвитку та становлення творчого мислення молодших школярів, подаються різноманітні форми та методи творчих завдань і розкриваються особливості їх використання у навчально-виховному процесі сучасної початкової школи.

П'ятий розділ “Підготовка педагогічних працівників до трудового виховання і професійної орієнтації учнів”:

5. 1. *Зміст та педагогічні засоби формування в майбутніх учителів технологій готовності до професійної орієнтації учнів основної школи (Д. Ж. Завітренко).* В статті розкривається зміст та педагогічні засоби формування в майбутніх учителів технологій готовності до професійної орієнтації учнів старших класів. Наголошується, що сутність професійної готовності полягає в тому, що майбутні вчителі технології мають володіти методикою професійної орієнтації учнів старших класів, сучасними алгоритмами та способами вирішення професійних завдань, знати вікові та індивідуальні особливості підліткового та молодшого юнацького віку, вміти організувати індивідуальну, групову та колективну професіографічну діяльність, вміло керувати проектною та проектно-технологічною діяльністю школярів, організовувати профільні та професійні випробування.

Додатки:

Додаток А. Постанова Кабінету Міністрів України “Про затвердження Концепції державної системи професійної орієнтації населення” (від 17 вересня 2008 р. № 842).

Додаток Б. Постанова Кабінету Міністрів України “Про утворення Ради з питань професійної орієнтації населення” та затвердження “Положення про Раду з питань професійної орієнтації населення (від 21 січня 2009 р. № 28).

Додаток В. План-конспект уроку на тему: “Інженер-технолог и його значущість у функціонуванні сучасного машинобудівного підприємства” (М. Л. Шабдінов). У додатку представлена розробка уроку, його зміст, структура, практичні завдання та словникова робота, в процесі якої старшокласники закріплюють одержані профорієнтаційні знання.

Додаток В. Проект технологічного процесу виготовлення деталі “Фланець” (приклад професійного самовипробування) (М. Л. Шабдінов). У додатку представлений зразок проектної діяльності старшокласників на уроках технологій, складовою якої є професіографічне дослідження та професійне самовипробування у професіях інженерно-технічної та робітничої сфери професійної діяльності людини.

Звичайно, автори посібника не претендують на повне й достатньо глибоке висвітлення всіх проблем, пов'язаних з організацією дієвої й ефективної професійної орієнтації учнів сучасної загальноосвітньої школи.

Проте вони сподіваються, що їхній доробок стане в нагоді науковцям і практикам, які опікуються проблемами професійного самовизначення зростаючої особистості й досягнення нею в майбутньому вершин професійної майстерності.

РОЗДІЛ 1

ПРОФЕСІЙНА ОРІЄНТАЦІЯ УЧНІВ 8 – 9 КЛАСІВ У ПРОЦЕСІ ДОПРОФІЛЬНОЇ ПІДГОТОВКИ

1. 1. Модель підготовки учнів 8 – 9 класів до вибору напрямку профільного навчання у старшій школі (О. В. Мельник)

Постановка проблеми. Проблема підготовки учнів 8 – 9 класів до вибору профілю навчання в старшій школі актуалізована нормативними документами держави в галузі освіти (Закон України “Про освіту”; Закон України “Про загальну середню освіту”; Концепція профільного навчання в старшій школі; Постанова Кабінету Міністрів України “Про перехід загальноосвітніх навчальних закладів на новий зміст, структуру і 12-річний термін навчання” (№ 1717 від 16.11.2000 р.) та інші), які передбачають запровадження допрофільної підготовки та профільного навчання старшокласників. Актуальною означена проблема є ще й тому, що процеси профілізації навчання в старшій школі суттєво змінюють традиційне бачення науковцями та практиками професійного самовизначення учнівської молоді, в структуру якого вводиться етап вибору ними профілю навчання, який тісно пов’язаний з майбутньою сферою професійної діяльності. Останнє ж свідчить про гостру потребу вирішення цієї проблеми на теоретичному та методичному рівнях.

Аналіз останніх досліджень. Розкриємо теоретико-методологічні положення гуманістичного напрямку в розумінні професійного зростання особистості, які будуть використані нами під час обґрунтування моделі підготовки учнів 8-9 класів до вибору профілю навчання в старшій школі.

Проблема ставлення особистості до себе як суб’єкта професійного розвитку, діяльності та спілкування перебуває в межах гуманістичного принципу єдності діяльності, свідомості й особистості, діалектичного взаємозв’язку її свідомості, самосвідомості та саморозвитку, який в останні роки є домінантним у дослідженнях педагогів, психологів і соціологів. І це не випадково, оскільки цей принцип передбачає формування учня старшої школи як суб’єкта майбутньої професійної діяльності, що передбачає здійснення ним розгорнутого в часі й відносно самостійного пошуку професій з урахуванням, передусім, власних інтересів і можливостей, а лише згодом кон’юнктури ринку праці. Про це, зокрема, наголошується в працях К. Абульханової-Славської, Л. Анциферової й А. Брушлінського [10]. Людина, стверджують вчені, об’єктивно виступає (й вивчається) у системі нескінченно різноманітних суперечливих якостей. Найважливіше з них – бути суб’єктом, тобто творцем своєї історії, вершителем свого життєвого шляху: ініціювати й здійснювати споконвічно практичну діяльність, спілкування, поведінку, пізнання й інші види специфічно людської активності – творчої, моральної, вільної. Суб’єкт – це людина

(люди) на вищому (для кожного з них) рівні активності, цілісності (системності), автономності й т.д. [10, с. 3].

Означене вище гуманістичне розуміння людини як суб'єкта діяльності і спілкування простежується в переважній більшості сучасних теорій професійного становлення та розвитку особистості (К. Абульханова-Славская [1], Б. Анан'єв [2], Л. Анциферова [10], І. Бех [3], А. Брушлінський [10], А. Бодальов [4], Г. Костюк [6], Д. Леонтьєв [7], В. Мясіщев [8], К. Платонов [9] ін.), в яких через категорію суб'єкта узагальнено розкривається цілісність всіх його якостей (природних, індивідуальних, соціальних, суспільних). Принципова новизна такого теоретико-методологічного підходу полягає в тому, що обов'язково враховується не лише свідоме ставлення особистості до об'єктивного світу, а й свідоме ставлення до самої себе (самоставлення). Якраз у межах понять “ставлення” і “самоставлення” розкривається у всій значущості вибір профілю навчання старшокласником як етап його професійного самовизначення, що передбачає не лише проходження процесів самопізнання, самооцінки та самовдосконалення, а й саморозуміння та самоприйняття ним власної неповторності та самоцінності.

Формулювання цілей статті. Модель підготовки учнів 8 – 9 класів до вибору профілю навчання в старшій школі має забезпечувати не лише достатній рівень усвідомленого та обґрунтованого ставлення (“хочу”, “можу”, “потрібно”) кожного старшокласника до бажаного або ж обраного профілю навчання, а й самоставлення до себе як суб'єкта майбутнього профільного навчання, яке репрезентує перехід дихотомії “Я і майбутній профіль навчання” в “Я у середовищі профільного навчання”. Така модель, на нашу думку, й буде забезпечувати розвивальний рух дитини до високого рівня готовності у виборі майбутнього профілю навчання.

Основна частина. Традиційно організований профорієнтаційний процес, в якому особистість учня є лише об'єктом організованого педагогічного впливу, в сучасних умовах не забезпечує повною мірою можливості для профільного самовизначення старшокласника, його активного конструювання й реалізації власної програми професійного зростання та досягнення в майбутньому професійної майстерності. І це закономірно, адже обрати майбутній профіль навчання на основі лише свідомого ставлення до такого вибору на основі, передусім, освітнього попиту та потреби суспільства у відповідних фахівцях, а лише згодом з урахуванням власних бажань і можливостей, в сучасних умовах надто складно.

Не в повній мірі вирішує таку проблему і традиційна система професійної орієнтації, в якій, на основі виявлення причинно-наслідкових зв'язків і фіксації зрушень у свідомості особистості під впливом цілеспрямовано навчання і виховання, розкривалися об'єктивні закономірності онтологічного просування особистості до вершини

професійного розвитку. Проблема професійного самовизначення також, за умов визнання причинно-наслідкових детермінант розвитку психіки людини, перебувала лише у межах категорії свідомість, завдяки якій забезпечувалося усвідомлене ставлення людини до явищ об'єктивного світу й самої себе. Ць призводило до розуміння особистості як пасивної істоти, яка відповідає лише на зовнішні впливи. Така пасивність людини й ставила її у положення "гвинтика" державно-виробничої машини, складового, але не найважливішого, елемента продуктивних сил і виробничого потенціалу держави. Особистість виступала в такому середовищі її продуктом, кількісні й якісні професійні характеристики якої задавалися системою навчання й виховання. При цьому вважалося, що суспільство, передусім, впливає на індивіда, а особистість як член суспільства виконує задані ним функції та ролі. Тобто в системі навчання і виховання особистість виступала об'єктом впливу, а відповідним чином організоване середовище розвитку мало обов'язково забезпечити її заздалегідь визначеним рівнем знань, сформованими поглядами, ідеями, переконаннями й т. д. Проблема дослідження готовності особистості до професійного самовизначення підпорядковувалася також такій меті – усвідомлення значущості вимог середовища й свідомого ставлення до визначених суспільством ідеологічних норм, правил і приписів у діяльності та спілкуванні.

Означена вище дослідницька позиція у сфері професійної орієнтації учнівської молоді, яка тривалий час домінувала в наукових працях вчених (М. Валітов, О. Голомшток, М. Захаров, О. Сазонов, В. Симоненко, О. Карпов, І. Керестень, С. Крягжде, І. Назимов та ін.) і згідно якої вважалося що відповідним чином організоване середовище розвитку, навчання і виховання дитини мало обов'язково забезпечити її заздалегідь визначеним рівнем знань, сформованими поглядами, ідеями та переконаннями в останні десятиліття зазнає суттєвих змін. Вітчизняні дослідники проблем професійної орієнтації (Г. Балл, В. Васильєв, О. Коберник, В. Рибалка, В. Синявський, М. Тищенко, Б. Федоришин та ін.) наголошують на необхідності створення педагогічних ситуацій, які активізують профорієнтаційну самодіяльність учнів, в процесі якої вони не лише намагаються досягнути оптимальної відповідності між вимогам професійного середовища й індивідуальними особливостями, а й активно оволодівають ним, змінюють його й одночасно змінюють себе, своє ставлення до навколишнього світу та самого себе.

Відзначимо, такі теоретико-методологічні принципи розвитку дитини (І. Бех [3]), які пояснюють процеси засвоєння нею історично складених соціальних форм діяльності, розкриваються через перехід від зовнішніх, розгорнутих, колективних форм діяльності до внутрішніх, згорнутих, індивідуальних. Забезпечують такий перехід два взаємопов'язані процеси: виховання, як необхідне й цілеспрямовано організоване середовище, та діяльність особистості, в процесі якої нею

присвоюється досвід поведінки і завдяки якому вона розвивається [3]. Тому модель підготовки учнів 8 – 9 класів до вибору профілю навчання в старшій школі, на нашу думку, й має передбачати засвоєння ними історично складених форм професійної діяльності, в процесі оволодіння якими вони одночасно змінюють себе, своє ставлення до світу професійної праці та самого себе як суб'єкта майбутнього навчального профілю. Це передбачає активну самостійну діяльність старшокласників у цілеспрямовано-організованому профорієнтаційному середовищі, яка спрямовується педагогом і спонукається внутрішніми суперечностями вікового розвитку особистості цього віку. Такі суперечності виявляється:

- між досягнутим рівнем розвитку та вимогами майбутнього профілю навчання;
- між необхідністю приймати рішення про вибір профілю навчання після закінчення 9 класу загальноосвітньої школи та несформованими професійними намірами оволодіти в майбутньому досконало змістом обраного профілю;
- між високими соціально-професійними стандартами окремих навчальних профілів та усвідомленням своїх незначних особистісних і навчальних досягнень;
- між бажанням оволодіти змістом профільного навчання, пов'язаного з майбутньою професією та небажанням активізувати власну діяльність у вирішенні свого професійного майбутнього;
- між вибором профілю навчання на основі лише зовнішніх ознак його привабливості й престижності та усвідомленням необхідності постійної роботи над собою тощо.

Зважаючи на означене вище ми можемо стверджувати, що змістом формування в учнів 8 – 9 класів готовності до вибору профілю навчання в старшій школі є самостійне конструювання ними варіантів власної освітньої траєкторії, яка має згармонізувати їх ставлення до себе та до обраного профілю навчання, як середовища особистісного становлення і майбутнього професійного зростання. При цьому педагогічні засоби професійної орієнтації в школі мають забезпечити необхідні умови для розроблення учнями власної програми досягнення в майбутньому професійної майстерності, обов'язковим етапом якої є вибір і досконале оволодіння змістом певного навчального профілю. Тому в системі профорієнтаційної роботи зі старшокласниками нами виділяється дві групи задач, які й розкривають структурне наповнення моделі підготовки учнів 8 – 9 класів до вибору профілю навчання в старшій школі. Одні з них спрямовані на розв'язання задач, які вирішує дитина в процесі профільного самовизначення, а інші – на створення профорієнтаційного середовища, обов'язково цілеспрямованого й організованого педагогом, через яке він спрямовує її діяльність й у такий спосіб здійснює керівництво цим процесом саморозвитку.

Підготовка старшокласників до вибору профілю навчання, за такого розуміння змісту та педагогічних засобів професійної орієнтації, є процесом спільної діяльності педагога та дитини, в якій розгортається під керівництвом дорослого процес самостійного конструювання старшокласниками власного професійного майбутнього у формі індивідуальної освітньої траєкторії в 8 – 9 класі. Означені вище теоретичні положення й були покладені нами в основу моделі підготовки старшокласників до вибору профілю навчання, результатом реалізації якої у навчально-виховному процесі сучасної школи є готовність старшокласника до вибору навчального профілю, яку ми розуміємо як систему суб'єктивно-оцінних та індивідуально-вибіркових ставлень учня до самого себе і свого місця в майбутньому профільному середовищі, в якому він досягне вершин особистісної та професійної досконалості. А формування такого новоутворення старшокласника, яке не лише дає можливість відповісти йому на запитання про те хто він, що з ним відбувається і чому від діє в той чи інший спосіб, є процесом змістовного наповнення його складових, які розподілені на горизонтальному та вертикальному рівнях. На рівні вертикального розподілу такими складовими є образ “Я-минуле”, “Я-реальне” (теперішнє) і “Я-ідеальне” (майбутнє). У своїй сукупності вони репрезентують те що дитина досягнула та як оцінює й ставиться до цього (“може”), до чого вона прагне (“хоче”), чи потрібно це їй та на якому рівні (“потрібно”). Об'єктивно діюче протиріччя між цими блоками (узгодженість, неузгодженість) змістовно наповнюють конструктивну, регулятивну, прогностичну й еталонно-оцінювальну функцію активності старшокласника.

Змістовно рух такої пошукової діяльності є процесом узгодження учнем знань про вимоги профільного навчання (Образ „Я у профільному середовищі”) зі сформованими та усвідомленими ним в процесі розвитку можливостями та потребами (образ „Я”). Проміжною ланкою між вимогами профільного навчання і можливостями учня є його самодіяльність (власні емоційно-вольові зусилля вихованця) у напрямі зрівноважування об'єктивних вимог професійного простору (об'єктивно задана потреба обрати профіль навчання у 10 – 11 класі) та суб'єктивних факторів (майбутні професійні домагання) оволодіння в майбутньому бажаною професією.

Варто наголосити, що ми використовуємо у визначенні поняття “узгодження”. Розкриємо його сутність. Перш ніж майбутній фахівець зможе отримати робоче місце він має узгодити вимоги соціально-професійного середовища з власним бажаннями і можливостями. Механізмами цього процесу є глибокий самоаналіз власного професійного “Я”. Спонукальною силою цієї самодіяльності виступають зростаючі вимоги ринкового професійного середовища. При цьому сила впливу цих вимог об'єктивно зумовлена бажанням продавців робочих місць

забезпечити виробничий процес найкращими фахівцями. Відзначимо також динамічність та неперервність цього процесу. Оскільки на ринку праці існує певна пропозиція потенційних споживачів робочого місця, то співробітництво між працедавцями та фахівцями відбувається у конкурентному середовищі. Невиконання людиною на високому професійному рівні виробничих обов'язків може призвести до його втрати. Саме це є спонукальною силою безперервного професійного самовдосконалення особистості, її фундаментом професійного саморозвитку. Зображений нами схематичний рух взаємодії фахівців і працедавців свідчить про те, що традиційне бачення механізму професійного самовизначення особистості не в змозі вирішити проблему конкурентоспроможності фахівця на ринку праці. Під традиційним баченням ми маємо на увазі механізми прийняття рішення (співставлення, накладення, проекція т. ін.) вимог професії та бажання і можливостей особистості.

Окреслену схему ми можемо також перенести і на процес профільного самовизначення учнів 8 – 9 класів. Схематично взаємодія між профільною школою та бажанням дитини теж відбувається в середовищі конкуренції. Профільна школа бажає отримати найкращих учнів. Дитина бажає навчатися у тій профільній школі, яка забезпечить їй у майбутньому певний напрям професійної підготовки. У такому протиріччі лише одного (або ж ланцюжка) прийняття рішення про вибір профілю навчання недостатньо, тим більше недостатньо співставлення, накладення або ж проекції вимог профілю навчання та бажання і можливостей особистості. Лише в процесі узгодження, коли одночасно змінюється дитина і зростають вимоги профілю навчання, у повній мірі включаються механізми самопізнання, самооцінки і самовдосконалення особистості, виробляється та приймається нею стратегія і тактика поведінки на ринку освітніх послуг. Така стратегія реалізується у трьох напрямках: 1) самовдосконалення до рівня вимог бажаного у майбутньому профілю навчання, 2) вибір іншого профілю (з нижчими вимогами), 3) перенесення (відхід) від вирішення проблеми. При цьому відповідальність за активність лежить на дитині й її найближчому оточенні.

Отже, розподіл процесу формування готовності учнів 8 – 9 класу до вибору профілю навчання на минуле, сучасне та майбутнє і яку представляють образи “Я-минуле”, “Я-реальне” та “Я-ідеальне” дитини й визначає її потреби в активному вирішенні проблеми професійного майбутнього. Адже минуле “Я” відображає те, як оцінює старшокласник свої досягнення в контексті майбутнього навчального профілю згідно норм і пов'язаного з суспільно визначеним образом професії. Реальне “Я” показує самооцінку когнітивно-рефлексивних відомостей дитини про себе в певний час, а ідеальне “Я” розкриває бачення себе у відповідності з нормами та вимогами обраного або ж бажаного профілю навчання.

Звичайно, “Я-минуле” та “Я-реальне” старшокласника складають суть його уявлень про себе, а уявне “Я” є проекцією “Я-реального” на “Я-майбутнє”, яке має відповідати й одночасно узгоджуватися з “Я-ідеальним”. Тому кінцевою метою активності особистості в старшому шкільному віці є узгодження протиріччя між власним професійним майбутнім, репрезентованим у виборі профілю навчання, та усвідомленим “Я-реальне”, яке відображає рівень навчальних та особистісних досягнень. Зважаючи на означене вище зміст профорієнтаційної роботи в сучасній старшій школі й повинен бути спрямованим на створення середовища, у якому юнаки і дівчата самостійно вибудовують ставлення до себе як майбутнього профілю навчання та до професійного середовища, в якому норми, правила та приписи задають соціально-професійні стандарти діяльності пов’язаних з ним професій. При цьому активність дитини, через яку вона розвивається, не означає, за визначенням Г. Костюка [6], відірваність навчання і виховання від цього процесу [6, с. 147]. Адже педагог цілеспрямовано проектує такий розвиток і, за допомогою педагогічних засобів, а в сфері професійного самовизначення засобів професійної орієнтації, керує становленням і розвитком у них готовності до вибору профілю навчання в старшій школі, як необхідного й домінантного у 8 – 9 класі конструкту їх професійного майбутнього.

Вертикальний розподіл внутрішньо особистісного утворення старшокласника на минуле, теперішнє і майбутнє блоків, між якими діє об’єктивно задане протиріччя, не вичерпує змісту та педагогічних підготовки учнів до вибору навчального профілю. Проте обґрунтування їх сутності дає змогу нам розкрити зміст наповнення складових професійної орієнтації (цілеспрямована підготовка, профінформація, профконсультація, профадаптація) в сучасній старшій школі, які забезпечують розвивальний рух старшокласників у напрямі зрівноваження й узгодження ними протиріччя між сформованими у нього окремими просторово-часовими складовими. Такий розвивальний рух, який спонукається емоційно-ціннісним ставленням до себе як суб’єкта майбутнього профільного навчання й проявляється в безпосередній його активності в різноманітних видах навчально-пізнавальної діяльності, передбачає просування кожного старшокласника від уявлення про майбутній профіль до усвідомлення себе як суб’єкта діяльності (навчальної, громадської, суспільно-корисної, виробничої тощо).

Для досягнення такої мети профорієнтаційна активність старшокласника має бути спрямована, передусім, оволодіння ним такими компонентами змісту профільного самовизначення:

- світ професій, що поєднує у собі знання про види професійної праці людини та напрями профільного навчання у старшій школі;
- образ „Я”, який поєднує у собі знання про індивідуальні особливості учня, його можливості і домагання, напрями

самовдосконалення до рівня вимог бажаного профілю навчання у старшій школі;

– технологія вибору профілю навчання, який поєднує у собі знання правил вибору учнем майбутнього профілю навчання, його уміння складати та корегувати індивідуальну освітню траєкторію, аналізувати суперечності і уникати усталених помилок;

– профільні проби, які передбачають виконання проектних робіт за суспільно-гуманітарним, природничо-математичним, технологічним, художньо-естетичним та спортивним напрямом профільного навчання.

Обраний учнем майбутній профіль навчання, який найбільш повно узгоджує протиріччя між його вимогами та власними можливостями потребує двох обов'язкових, на нашу думку, елементів. А саме сформованого образу “Я і майбутній профіль навчання”, у якому фокусується система знань про майбутній профіль навчання, його вимоги, та образу “Я у середовищі профільного навчання”, як первинного уявлення про себе як майбутнього професіонала певної сфери професійної діяльності людини. Для вирішення цього завдання нами й уведено в структуру розробленої моделі такі профорієнтаційні засоби як професіографічна дослідницька діяльність старшокласників, яка дає змогу старшокласнику самостійно здобувати необхідні професіографічні відомості, індивідуальна та групова профконсультація, які будуть забезпечувати педагогічний супровід первинного включення старшокласників у майбутню професійну діяльність через оволодіння змістом обраного навчального профілю, профільні випробування у формі проектних та проектно-технологічних робіт, через які старшокласники випробують себе у різних видах діяльності. Результати тпрофесіографічно-пошукової активності та профільних проб дитини мають фіксуватися у “Щоденнику вибору майбутньої професії”, який, згідно розробленої нами динамічно-функціональної моделі підготовки учнів 8 – 9 класу до вибору профілю навчання в старшій школі, уведений до сукупності педагогічних засобів оволодіння учнями старшої школи технологією вибору навчального профілю.

Отже, на горизонтальному рівні виділені нами складові характеризують розвивальний рух старшокласника: від уявлення до усвідомлення себе як майбутнього суб'єкта профільного навчання (самопізнання); від позитивного ставлення до навчального профілю та пов'язаних з ним професій до емоційно-ціннісного ставлення до себе як суб'єкта профільної діяльності (самоставлення); від активності учня в оволодінні способами діяльності до внутрішньої роботи над собою, які спонукають його до формулювання нових професійних цілей і домагань (саморегуляція). Забезпечити це має програма профорієнтаційного курсу “Людина і світ професій”, організація професіографічної дослідницької діяльності та профільних випробувань старшокласників з фіксацією

результаті у “Щоденнику вибору майбутньої професії”, забезпечення профорієнтаційного супроводу профорієнтаційної діяльності учнів у процесі індивідуальної та групової профконсультації.

Висновок. Модель підготовки учнів 8 – 9 класів до вибору профілю навчання в старшій школі, розрита нами в статті, має забезпечувати не лише достатній рівень усвідомленого та обґрунтованого ставлення (“хочу”, “можу”, “потрібно”) кожного старшокласника до бажаного або ж обраного профілю навчання, а й самоставлення до себе як суб’єкта майбутнього профільного навчання, яке репрезентує перехід дихотомії “Я і майбутній профіль навчання” в “Я у середовищі профільного навчання”. Така модель, на нашу думку, й буде забезпечувати розвивальний рух дитини до високого рівня готовності у виборі майбутнього профілю навчання.

Література:

1. Абульханова-Славская К. А. Стратегия жизни / К. А. Абульханова-Славская. – М.: Мысль, 1991. – 299 с.
2. Ананьев Б. Г. Избр. психологические труды: в 2 т. / Б. Г. Ананьев. – М., 1980. – Т. 1: Человек как предмет познания. – М., 1980. – 232 с.
3. Бех І. Д. Виховання особистості: підручник / Іван Дмитрович Бех. – К.: Либідь, 2008. – 848 с.
4. Завалова Н. Д. Образ в системе психической регуляции деятельности / [Б. Ф. Ломов, В. А. Пономаренко, Н. Д. Завалова; отв. ред. Ю.М.Забродин]. – М.: Наука, 1986. – 167 с.
5. Климов Е. А. История психологии труда в России / Е. А. Климов, О. Г. Носкова. – М.: МГУ, 1992. – 221 с.
6. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Г. С. Костюк; Л. М. Проколієнко – К.: Рад. школа, 1989. – 608 с.
7. Леонтьев Д. А. Профессиональное самоопределение как построение образов возможного будущего / Д. А. Леонтьев // Вопросы психологии. – 2001. – №1. – С. 57 – 66.
8. Мясищев В. Н. Психология отношений: избр. психол. тр. / В. Н. Мясищев. – М.: НПО МОДЭК, 1995. – 356 с.
9. Платонов К. К. Структура и развитие личности / [К. К. Платонов; отв. ред. А. Д. Глоточкин. – М.: Наука, 1986. – 257 с.
10. Психологическая наука в России XX столетия: проблемы теории и истории / [К. А. Абульханова-Славская, Л. И. Анцыферова, А. В. Брушлинский; под ред. А. В. Брушлинского]. – М.: Издательство “Институт психологии РАН”, 1997. – С. 174.

1.2. Профорієнтація в школі: нові освітні позиції та сучасні програми (Л. А. Гуцан)

Постановка проблеми. Одним із головних життєвих виборів, які має вирішити молодь, є вибір професії. Головна ж складність у такому виборі

полягає в тому, що його звичайно доводиться робити навмання. Як правило, не вдається на власному досвіді пізнати що являє собою професія, якою плануєш в майбутньому оволодіти. Найчастіше виходить так: молода людина спочатку вибирає спеціальність, витрачає на це роки, а потім, спробувавши себе в роботі, починає розуміти наскільки вона їй подобається. Або навіть і не пробує, оскільки з'ясовується, що за обраною спеціальністю вільних робочих місць на ринку праці взагалі немає. Тоді приходить розчарування в тому, що роки напруженого навчання в освітньому закладі пройшли марно, а обрана професія не приносить ні морального ні матеріального задоволення. І щоб не опинитись в подібній ситуації кожному випускнику школи потрібно підходити до професійного самовизначення виважено, осмислено, професію вибирати свідомо.

Аналіз останніх досліджень. Психолого-педагогічним та організаційним основам підготовки молоді до вибору майбутньої професії присвячено праці відомих вітчизняних та російських вчених: Є. Клімова, С. Чистякової, М. Захарова, Г. Костюка, В. Мадзігона, В. Сидоренка, М. Тименка, В. Синявського, М. Янцура та ін. Слід зазначити, що якщо у попередні десятиліття переважно досліджувалися проблеми, пов'язані з підготовкою учнів до вибору робітничих спеціальностей, то в останній час чільне місце посідає вивчення проблем вибору школярами професій в умовах профільного навчання (О. Мельник, М. Піддячий, Д. Закатнов, Н. Побірченко, І. Сотніченко, М. Піщалковська та ін.). На думку вчених, які займаються проблемою самовизначення учнів у різних сферах життєдіяльності, цей процес надто розтягнутий і характеризується “інфантильно незрілим” ставленням дитини до власного майбутнього, недостатніми адаптованими здібностями й можливостями включення в доросле життя, невідповідністю особистісних очікувань і очікувань суспільства.

Формулювання цілей статті. Обґрунтування соціально-економічної потреби у професійній орієнтації старшокласників у процесі профільного навчання, зміст та педагогічні засоби якої відповідали б вимогам сучасного ринку праці.

Основна частина. Сучасний рівень розвитку суспільства ставить нові вимоги щодо підготовки випускників шкіл до життя і майбутньої професійної діяльності. Це пов'язано з рядом різних обставин.

По-перше, світ професій є сьогодні надзвичайно динамічним і мінливим: щороку з'являється близько п'ятсот нових професій і спеціальностей.

По-друге, особливістю сучасного світу професій є те, що на зміну монопрофесіоналізму приходить поліпрофесіоналізм. Це означає, що людині потрібно прагнути оволодіти не однією-єдиною професією, а кількома суміжними спеціальностями в межах професії.

По-третє, сама людина не є чимось застиглим і назавжди пов'язаною з професією. Протягом життя може з'явитися бажання або необхідність

змінити професію або кваліфікацію. А для цього треба бути готовим до того, що знань і вмінь, одержаних у період навчання, не вистачить на весь час трудового життя. Необхідно розуміти, що можливо кожному протягом життя не раз доведеться перенавчатись, займатися самоосвітою. Враховуючи дані обставини, випускникам шкіл треба буде конкурувати на ринку праці, вдосконалюватися в професії, психологічно готуватися до зміни професійної діяльності, проявляючи мобільність і підприємницьку активність.

Однак за даними соціологічних опитувань, проведених у 2008 роках Інститутом соціології НАН України, до 65 % учнів старших класів вважають, що діюча нині школа не дає їм належної освіти і спрямованості для успішної побудови подальшої професійної кар'єри, не орієнтує на вибір майбутньої професії.

Проведене нами анкетування батьківської аудиторії показало, що більшість з них (до 90 %) не задоволені організацією профорієнтаційної роботи в школах і тому прагнуть самостійно допомагати своїй дитині у виборі майбутньої професії. Результати досліджень свідчать також про те, що лише незначна частина школярів (13 %) звертається за одержанням профорієнтаційної інформації про різні види праці до вчителів. Переважна ж кількість учнів (87 %) надає перевагу іншим джерелам інформації: 32 % підлітків звертаються за допомогою у вирішенні питань вибору професії до батьків та інших родичів; 19 % осіб дізнаються про види трудової діяльності, які їх цікавлять, із засобів масової інформації; 13 % школярів прислуховуються до порад ровесників у визначенні власних професійних переваг; 11 % респондентів взагалі не мають уявлення про те, де можна одержати знання про професії, які їх цікавлять.

Підлітки мають вкрай слабку поінформованість про світ професій, сфери професійної діяльності, вимоги які ставить та чи інша професія до людини. В середньому учні 8 класів називають близько 13-ти професій. До їх числа входять найпоширеніші: продавець, будівельник, перукар, двірник, пожежник, вантажник, електрик, слюсар та інші, а до п'ятірки найпопулярніших – водій, вчитель, шахтар, мільйонер і лікар. Нажаль в лексиконі старшокласників зовсім немає сучасних назв професій менчердайзер, аудитор, комівояжер, метрдотель, провізор та ін.

Про необхідність проведення профорієнтаційної роботи з учнями засвідчує і той факт, що 85 % опитаних батьків вважають за необхідне введення матеріалу про професії до навчальної діяльності з метою успішної підготовки їх до вибору сфери праці. Крім того переважна більшість батьків (98 %) згодна з можливістю використання профорієнтаційного матеріалу в позаурочній діяльності.

Отримані результати опитування дають можливість прийти нам до висновку, що рівень профорієнтаційної роботи в школі ще надто на низькому рівні. Залишилося також серед значної кількості педагогів сформоване раніше негативне ставлення до цієї роботи, оскільки

профконсультацію трактують як кількахвилинну бесіду вчителя з учнем на тему: “Ким ти хочеш бути в майбутньому”. В таких умовах школярі не те, що не отримують належної допомоги, вони навіть не розуміють значення усвідомленого й обґрунтованого вибору майбутньої професії для себе та суспільства. Адже у всіх класах, де ми проводили дослідження, сучасні підлітки не розуміють і не знають, що таке профконсультація. Не розуміють цього і вчителі, їхні уявлення про шкільну профорієнтаційну роботу в умовах профільного навчання досить поверхові. Очевидними є її цілковита відсутність або ж неефективність.

Означене нами вище свідчить про необхідність удосконалення системи професійної орієнтації зі школярами, яка б ефективно діяла в сучасних освітніх закладах, розробити для неї сучасний зміст та педагогічні засоби науково-методичного супроводу професійного самовизначення кожної молодої людини.

Реформування системи загальної середньої освіти, яке, зокрема, передбачає впровадження профільного навчання, подальшу демократизацію та гуманізацію школи, створює потенційно сприятливі умови для успішного розв’язання окреслених вище проблем. Тому можна з впевненістю стверджувати, розбудовуючи профільну школу в Україні, що одним із важливіших її завдань є допомога старшокласникам у виборі майбутньої професії. При цьому підготовка учня до вибору профілю навчання на етапі допрофільної підготовки – це фактично перший серйозний етап вибору професії.

Поняття допрофільна підготовка учнів є досить новим для вітчизняної педагогічної науки й практики. Вперше цей термін з’явився в Концепції профільного навчання. Раніше, на фазі суспільно-професійних обговорень проекту Концепції, окремі фахівці вважали, що запровадження профільного навчання в 10-11 класах не повинне ніяк торкатися основної школи, оскільки профільне навчання може відбутися “саме собою”, тобто без здійснення системної підготовчої роботи наприкінці основної школи й фактичного включання її в процес профілізації. Однак ця точка зору не знайшла підтримки.

Концепція профільного навчання відзначає, що “реалізація ідеї профілізації навчання в старшій школі ставить випускника основної школи перед необхідністю здійснення відповідального вибору – попереднього самовизначення відносно профілюючого напрямку власної діяльності” [2]. Тому на допрофільну підготовку старшокласників покладені такі складні соціально-педагогічні завдання, які необхідно вирішувати у процесі вивчення ними шкільних предметів. Обґрунтуємо це положення.

По-перше, вона має висвітлити місце і роль шкільних предметів у структурі всіх професій. Більше того, вона має інтегрувати шкільні навчальні предмети в практичні знання, необхідні для ефективного профільного навчання.

По-друге, вона дає підліткам змогу виконати велику серію різних спроб у різних видах праці (“людина-техніка”, “людина-природа”, “людина-знак”, “людина-образ”, “людина-людина”) й отримати певні уявлення про свої можливості та вподобання.

По-третє, вона дозволяє використати спостереження, тести, інтерв'ю та інші методи самодіагностики, визначати динаміку зростання функціональної грамотності, технологічної вмілості, інтелектуальної й вольової підготовленості до профільного навчання.

По-четверте, вона сприяє зацікавленню учнів проектуванням навчальних і профільних планів, ідеалів майбутньої професії та можливих моделей досягнення в ній високої майстерності. Таким чином, допрофільна підготовка буде ефективно забезпечувати успішну організацію профільного навчання старшокласників.

В “Концепції профільного навчання в старшій школі” передбачено, що в останній рік навчання в основній школі предмети допрофільної підготовки мають становити не менш ніж 15 % аудиторного навантаження учнів. До форм реалізації допрофільної підготовки старшокласників відносять введення курсів за вибором, поглиблене вивчення окремих предметів на диференційованій основі. Таким чином, основна функція курсів за вибором на цьому етапі – профорієнтаційна.

Вирішальними чинниками для ефективно організації вивчення курсів є достатня їх кількість для визначення напрямку профільного навчання, яка здійснюється за допомогою поступового введення таких курсів за рахунок годин варіативної складової освітнього компонента. Що стосується поглибленого вивчення предметів, то, крім розширення і поглиблення змісту, воно має сприяти формуванню стійкого інтересу до предмету, розвитку відповідних здібностей і орієнтації на професійну діяльність, де використовуються одержані знання. Поглиблене вивчення здійснюється або за спеціальними програмами і підручниками, або за модульним принципом. В такому випадку програма загальноосвітньої школи доповнюється набором модулів, які поглиблюють відповідні теми.

Підготовка старшокласників до вибору профілю навчання та майбутньої професії має здійснюватися також через факультативи, предметні гуртки, наукові товариства учнів, Малу академію наук, предметні олімпіади. Саме в них старшокласники зможуть проявити свої творчі здібності, розвинути пізнавальні інтереси та нахили. На нашу думку вибір профілю навчання, а в майбутньому і бажаної професії – це складний процес, зумовлений багатьма як суб'єктивними, так і об'єктивними факторами, і, водночас, це вищий етап навчальної діяльності учня в сучасних освітніх умовах.

Колектив науковців лабораторії трудового виховання і профорієнтації Інституту проблем виховання АПН України (О.В.Мельник,

Л.А.Гуцан, О.Л.Морін, І.І.Ткачук, О.В.Скалько) розуміючи це і усвідомлюючи всі проблеми з якими стикається кожна дитина старшої школи запропонували введення в навчальні освітні заклади профорієнтаційних курсів для старшокласників “Людина і світ професій” та “Побудова кар’єри” (70, 35, 17 та 9 годин). Готуючи ці профорієнтаційні курси для учнів ми вважали, що хороша профорієнтаційна програма повинна бути наповнена актуальними темами, насичена проектною діяльністю і цікавими завданнями творчого характеру. На наш погляд традиційна профорієнтація в умовах профільного навчання малоефективна.

Проаналізуємо розроблені нами програми. Курс “Людина і світ професій” є обов’язковою і невід’ємною складовою допрофільної підготовки, зміст якого слугує системоутворюючою основою для узагальнення учнем отриманих знань про світ професій та напрями профільного навчання у старшій школі. Реалізується програма курсу за рахунок годин варіативної складової навчальних планів загальноосвітньої школи. Головними компонентами навчального матеріалу, який включає знання, вміння і навички з основ вибору учнями 8 – 9 класів, є три модулі:

- світ професій, що поєднує у собі знання про види професійної праці людини та напрями профільного навчання у старшій школі;
- образ “Я”, який поєднує у собі знання про індивідуальні особливості учня, його можливості і домагання, напрями самовдосконалення до рівня вимог бажаного профілю навчання у старшій школі;
- технологія вибору профілю навчання, який поєднує у собі знання правил вибору учнем майбутнього профілю навчання, його уміння складати та корегувати індивідуальну освітню траєкторію, аналізувати суперечності і уникати усталених помилок.

Пропонуємо орієнтовний розподіл навчальних годин за темами програми “Людина і світ професій” (17 годин) для учнів 9 класів (див. таблиця № 1).

Обов’язковою умовою реалізації змісту зазначених курсів “Людина і світ професій” та “Побудова кар’єри” є активізація профорієнтаційної діяльності учнів, формування у них прагнення до саморозвитку, самоорганізації, самовдосконалення. Для виконання цієї умови у програмах передбачено ведення кожним учнем “Щоденника вибору профілю навчання” та “Щоденника вибору майбутньої професії”.

Важливою складовою цих щоденників є “Робочий зошит”, який використовується дитиною для виконання самостійних робіт. Головною функцією “Робочого зошита” є накопичення даних учнем про власні досягнення, які використовуються ним для складання програми самовдосконалення. Надзвичайно важливим є те, що зміст “Робочого зошита” є обмежений для розповсюдження особистої інформації учня, яка використовується вчителем лише у процесі індивідуальної роботи.

Таблиця № 1

**Орієнтовна сітка розподілу навчальних годин за темами
програмового матеріалу**

№ п/ п	Розділи, підрозділи	Кількість годин
Розділ 1. Світ професій навколо нас.		8
1.	Вступ.	1
2.	Розділ 1.1. Трудова діяльність людини.	3
3.	Розділ 1.2. Суспільство та вибір професії.	4
Розділ 2. Здібності особистості та вибір професії		5
4.	Розділ 2.1. Індивідуально-психологічні особливості особистості та вибір професії.	4
5.	Розділ 2.2 Підсумкове заняття.	1
Розділ 3. Технологія вибору профілю навчального.		4
6.	Розділ 3.1. Напрями профільного навчання.	3
7.	Розділ 3.2. Захист обраного профілю навчання.	1
Всього		17

Програмами також передбачено, щоб кожен учень виконував практичні роботи, які включені до програм для ґрунтовного вивчення блоку питань, пов'язаних з розумінням загальних понять про деякі психічні процеси та індивідуальні особливості старшокласника. Учні, досліджуючи свої якості під час виконання практичних робіт, виробляють уміння аналізувати професії та зосереджуватися на самоаналізі. Така діяльність учнів спрямована на формування у них адекватної самооцінки та потреби в самовдосконаленні до рівня вимог обраної професії.

Програми передбачають реалізацію змісту в обсязі однієї години на тиждень. Змістове наповнення модулів курсу “Людина і світ професій” і “Побудова кар’єри” та зміни у погодинному розподілі вивчення окремих тем може бути уточнене навчальним закладом з урахуванням особливостей регіону, типу закладу та індивідуальних освітніх потреб учня у межах від 10 % до 20 % від загальної кількості виділених годин. Такі зміни рекомендується проводити під час вивчення модулю світ професій та напрями профільного навчання у старшій школі.

У процесі реалізації змісту курсу “Людина і світ професій” і “Побудова кар’єри” вчителем можуть використовуватися різноманітні форми профорієнтаційної роботи. Серед них загальні, які традиційно використовуються у навчально-виховному процесі школи та специфічні, яким притаманні особливості профорієнтаційної діяльності вчителя та учнів. До загальних форм відносяться: індивідуальні, групові, колективні, класні і позакласні, шкільні і позашкільні. Специфічні форми профорієнтаційної роботи поділяються: за тривалістю (разові,

короткострокові, середньотривалі, довготривалі), за напрямом допомоги (учні, батьки), за характером допомоги (інформаційні, діагностичні, формуючі, коригуючі). Використання зазначених форм дає ефективний результат профорієнтаційної роботи зі старшокласниками.

Пропонуємо орієнтовний розподіл навчальних годин за темами програми “Побудова кар’єри” (17 годин) для учнів 11 класів (див. таблиця № 2).

Таблиця № 2

**Орієнтовна сітка розподілу навчальних годин за темами
програмового матеріалу**

№ п/п	Розділи, підрозділи	Кількість годин
Розділ 1. Особистість в умовах сучасного ринку праці.		5
1.	Вступ.	1
2.	Розділ 1.1. Стратегія поведінки особистості на ринку праці.	4
Розділ 2 Здібності, інтереси, нахили особистості та побудова кар’єри.		7
3.	Розділ 2.1. Здібності особистості і професія.	3
4.	Розділ 2.2 Професійна кар’єра та її побудова.	4
Розділ 3. Освітній маршрут та здобуття професії.		5
5.	Розділ 3.1. Освіта і кар’єра.	2
6.	Розділ 3.2 Професійний успіх – основа побудови кар’єри.	2
7.	Розділ 3.3 Захист обраної професії.	1
Всього		17

Висновок. В умовах ринкових перетворень економіки в нашій країні проблема свідомого вибору професії підростаючим поколінням, формування у них ціннісних орієнтацій, визначення свого місця в житті стають надзвичайно актуальними. І чим раніше почнеться спрямований особистісний і професійний розвиток кожної дитини нашого суспільства, тим прогнозованим буде психологічне благополуччя, задоволеність життям і особистісне зростання кожного громадянина нашої держави в цьому мінливому й технологічному світі професій.

Зважаючи на означене вище є можливість стверджувати, що систематичне проведення педагогами та психологами профорієнтаційної роботи зі старшокласниками освітніх навчальних закладів буде відігравати важливу роль у вирішенні завдань формування нового, сучасного, конкурентоспроможного фахівця, професійні здібності якого необхідні для економічного розвитку нашої держави. Для ефективного проведення цієї роботи на допомогу вчителю придуть сучасні профорієнтаційні курси “Людина і світ професій” та “Побудова кар’єри”, які дозволять позитивно

впливати на рівень готовності учнів до свідомого вибору профілю навчання та майбутньої професійної діяльності.

Література:

- 1 Рибалка В. В. Особистісний підхід у профільному навчанні старшокласників: монографія / [Рибалка В. В.; за ред. Г. О. Балла]. – К., 1998. – 160 с.
2. Професійне самовизначення старшокласників: методичний посібник / [Д. Закатнов, О. Мельник, О. Осипов, О. Морін, Л. Гуцан, О. Скалько; за ред. Д. Закатнова]. – К.: „Шкільний світ”, 2006. – 128 с.
3. Махаева О. Я выбираю профессию: комплекс. программа актив. проф. самоопределения школьников / О. А. Махаева, Е. Е. Григорьева. – М.: Перспектива, 2005. – 52с.
4. Мельник О.В., Гуцан Л.А. Людина і світ професій: програма [для 9 класів загальноосвітніх навчальних закладів, 17 годин] /О. В. Мельник, Л. А. Гуцан. – К.: Мегапринт, 2008. – 23 с.
5. Мельник О.В., Гуцан Л.А. „Побудова кар’єри”: програма [для 11 класів загальноосвітніх навчальних закладів, 17 годин] . – К.: Мегапринт, 2008. – 23 с.
6. <http://www.profosvita.org.ua/uk/determine/articles/34.html>

1.3. Педагогічні умови підготовки учнів основної школи до вибору технологічного напрямку профільного навчання (О. Л. Морін).

Постановка проблеми. У Концепції профільного навчання в старшій школі, яка ґрунтується на основних положеннях Концепції загальної середньої освіти (12-річна школа), створеною Академією педагогічних наук України на виконання Закону України “Про загальну середню освіту”, постанови Кабінету Міністрів України від 16. 11. 2000 р. № 1717 “Про перехід загальноосвітніх навчальних закладів на новий зміст, структуру і 12-річний термін навчання”, наголошується на тому, що старша школа має функціонувати як профільна. Ефективність профільного навчання безпосередньо залежить від змісту і якості його пропедевтичного етапу, тобто допрофільної підготовки. Налагодження такої підготовки дозволяє учням основної школи завчасно сформувати адекватне уявлення про майбутні профільні класи і групи й обрати такий з них, який відповідає власним уподобанням і можливостям.

Аналіз останніх досліджень. Теоретико-методологічні засади допрофільної підготовки складають наукові праці, у яких розкриваються психолого-педагогічні та методичні основи теорії змісту освіти (В. Гінецинський, Л. Зоріна, І. Козловська, В. Ледньов, І. Лернер, І. Підласий, Ю. Самарін, М. Скаткін), профілізації навчального процесу у старшій школі (Г. Балл, Н. Бібік, О. Бугайова, М. Бурда, М. Гузик, О. Корсакова, В. Мадзігон, Н. Ничкало, Н. Шиян), міжпредметних зв’язків

і професійної спрямованості навчання (Л. Вороніна, Ю. Мальований, В. Максимова, Л. Савельєва, Л. Хромова), особистісно-зорієнтованого підходу в навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи (І. Бех, О. Киричук, О. Коберник, Г. Костюк, К. Платонов, В. Сухомлинський, М. Ярмаченко).

Форми реалізації допрофільної підготовки можуть бути різноманітними. Це поглиблене вивчення окремих предметів, курси за вибором, факультативи, предметні гуртки, наукові товариства учнів, Мала академія наук, предметні олімпіади, професійна діагностика та профконсультація. Однак, на нашу думку, реалізація означених форм роботи повинна відбуватися лише у певній послідовності, яку може забезпечити чітка система допрофільної підготовки. Але спочатку необхідно визначити, які саме педагогічні умови треба створити для її успішного впровадження.

Формулювання цілей статті. Аналіз психолого-педагогічної літератури і виховної практики дозволяє стверджувати, що питання створення педагогічних умов проведення допрофільної підготовки учнів основної школи ще не було темою окремого вивчення. Тому метою статті є обґрунтування педагогічних умов підготовки учнів основної школи до вибору напряму профільного навчання (на прикладі технологічного профілю).

Основна частина. У науково-педагогічній літературі поняття „педагогічна умова” розглядається як обставина, яка сприяє розвитку певного педагогічного процесу. Для вирішення мети допрофільної підготовки педагогічними умовами можна вважати такі особливості організації урочної та позаурочної навчально-практичної діяльності учнів, які спрямовані на створення відповідного мотиваційного середовища як рушійної сили їхнього свідомого вибору напряму профільного навчання у старшій школі.

На наш погляд, такими педагогічними умовами можна вважати:

– впровадження у практику роботи загальноосвітньої школи системи допрофільної підготовки, структурними елементами якої є надання розгорнутої інформації учням про напрями профільного навчання (мета, основні навчальні профілі та їх змістовне наповнення; індивідуально-психологічні особливості учнів, які його обирають; вимоги до навчальних досягнень учня; зв'язок між напрямом профільного навчання й визначеними сферами професійної діяльності); профільна діагностика; профільні проби; профільна консультація;

– створення відповідним чином організованої урочної та позаурочної навчально-практичної діяльності учнів, що сприяє актуалізації потребнісно-мотиваційних утворень особистості і яка побудована на основі врахування індивідуальних особливостей кожного учня (інтересів, мотивів, схильностей, здібностей, темпераменту тощо).

Перша педагогічна умова передбачає впровадження системи допрофільної підготовки. Стисло охарактеризуємо кожен з основних структурних елементів означеної системи.

І. Надання розгорнутої інформації про профіль. На нашу думку, ця інформація повинна подаватися у такій послідовності:

1. *Про мету технологічного напрямку профільного навчання.* Основна мета полягає у формуванні технічно, технологічно освіченої особистості, підготовленої до життя та активної трудової діяльності в умовах сучасного високотехнологічного інформаційного суспільства, життєво необхідних знань, умінь і навичок ведення домашнього господарства і сімейної економіки, основних компонентів інформаційної культури учнів, забезпеченні умов для їх професійного самовизначення, виробленні в них навичок творчої діяльності, вихованні культури праці, здійсненні допрофесійної та професійної підготовки за їх бажанням і з урахуванням індивідуальних можливостей.

2. *Про основні навчальні профілі технологічного напрямку профільного навчання.* Навчальні профілі технологічного напрямку профільного навчання: інформатика, виробничі технології, конструювання, менеджмент, побутове обслуговування, агротехнології та ін.

Провідними профілями є технологічний і інформаційно-технологічний. Навчальний план технологічного профілю орієнтований на поглиблене вивчення технологій, а інформаційно-технологічний – інформатики. Крім того у технологічному більше уваги приділяється таким предметам як економіка, фізика і хімія, а у інформаційно-технологічному алгебрі і геометрії. Години, відведені на вивчення гуманітарних предметів по цім профілям, практично не відрізняються.

3. *Про змістовне наповнення технологічного напрямку профільного навчання.* Змістовне наповнення відбувається у таких напрямках: людина в технічному середовищі; технологічна діяльність людини; соціально-професійне орієнтування людини на ринку праці; графічна культура людини; людина та інформаційна діяльність (основи інформаційних технологій, основи алгоритмізації і програмування); проектна діяльність людини у сфері матеріальної культури [1].

Через зміст технологічного напрямку профільного навчання забезпечується: формування технічного світогляду і відповідний рівень освіти; закріплення на практиці знань про технологічну діяльність; ознайомлення учнів з місцем і роллю інформаційно-комунікаційних технологій в сучасному виробництві, науці, повсякденному житті та їх підготовка до раціонального використання комп'ютерних засобів при розв'язуванні задач, пов'язаних з опрацюванням інформації, її пошуком, систематизацією, зберіганням, поданням, передаванням; ознайомлення та залучення учнів до різних видів діяльності, формування необхідних для цього знань і вмінь, навчання учнів способів поведінки з різноманітними

засобами праці; створення умов для професійного самовизначення, обґрунтованого вибору професії з урахуванням власних здібностей, уподобань і інтересів; формування в учнів культури праці, навичок раціонального ведення домашнього господарства, культури побуту, відповідальності за результати власної діяльності, комплексу особистісних якостей, потрібних людині як суб'єкту сучасного виробництва і культурного розвитку суспільства; виховання активної життєвої позиції, професійної адаптивності, готовності до безперервної професійної освіти, конкурентної боротьби на ринку праці, потреби ініціативно включатися в систему нових економічних відносин, в підприємницьку діяльність; створення умов для реалізації особистісно-орієнтованого підходу до навчання, виховання та розвитку особистості.

Технологічний напрям профільного передбачає оволодіння знаннями про закономірності проектної, техніко-технологічної та побутової діяльності, спираючись на знання з основ наук на рівні загальновиробничих закономірностей; всебічне ознайомлення з професією, що відповідає індивідуальним можливостям учня та формування здатності мобілізувати свої потенційні творчі можливості в різних видах діяльності.

Змістове наповнення предметів технологічного напрямку профільного навчання має чітко виражену прикладну спрямованість і реалізовується головним чином, на основі практичних форм і методів організації занять.

Навчальними планами технологічного і інформаційно-технологічного профілів передбачається додатковий час на поглиблене вивчення предметів інших спеціальних предметів, введення спецкурсів, факультативів [4].

4. *Про індивідуально-психологічні особливості учнів, які обирають технологічний напрям профільного навчання.* Такими особливостями є те, що для них найбільш важливим є прагнення до партнерства у стосунках, яке обумовлюється схованою потребою в допомозі й довірі з боку оточуючих. Для них характерні такі особисті якості як щирість, наполегливість у досягненні мети, прямолінійність і безпосередність у висловленнях і вчинках. Ретельність і відповідальність у роботі сполучаються з інертністю у прийнятті рішень. Спостерігаються конформістська поведінка, яка перешкоджає прояву ліdersьких тенденцій [6].

Учні технологічного профілю постійно перебувають у пошуку оптимальних форм соціальної поведінки, прагнуть до вдосконалювання свого стилю міжособистісної взаємодії з оточенням. Тим з них, які володіють більш високим інтелектом, властиві негативна самооцінка й прагнення до гуманістичних цінностей.

5. *Про зв'язок між технологічним напрямом профільного навчання й визначеними сферами професійної діяльності.* Технологічному напрямку найбільше відповідають професії типу "людина-техніка" та такі сфери

професійної діяльності як: технічний, технологічний, транспортний, комп'ютерно-інформаційний, виробничий, дизайнерський тощо.

Представники професій даного типу більшу частину робочого часу приділяють перетворенням різного роду об'єктів. Для виконання такого роду перетворень людині необхідно мати просторово-образну уяву, вміти оперувати віртуальними об'єктами, мати технічне мислення, вміти концентрувати й швидко перемикає увагу, а також мати зорово-моторну координацію і спритність рухів. Тобто для них найважливішим є вміння оперувати об'єктами у просторі безпосередньо за допомогою інструментів, пристроїв, механізмів, машин, або опосередковано за допомогою органів чуття [5].

До цього типу належить велика кількість найрізноманітніших професій і спеціальностей, а тому його поділяють на кілька підтипів: професії, пов'язані з обробкою, видобутком ґрунтів, гірських порід, корисних копалин (машиніст бульдозера, бурильник експлуатаційного й розвідницького буріння, інженер по гірських породах і ін.); професії, пов'язані з обробкою й використанням неметалевих промислових матеріалів, виробів, напівфабрикатів (столяр, оператор швейного устаткування, верстатник, інженер-технолог); професії, пов'язані з виробництвом й обробкою металів, зварюванню, монтажу машин, приладів, устаткування (плавильник металу й сплавів, токар, фрезерувальник, оператор верстатів зі числовим програмним керуванням, слюсар-механік, інженер-технолог); професії, пов'язані з ремонтом, налагодженням та обслуговуванням механічного устаткування, технологічних машин, транспортних засобів (слюсар-ремонтник, наладчик технологічного устаткування, інженер-механік); професії, пов'язані з монтажем й ремонтом будинків, споруд, конструкцій (електрозварювальник, слюсар-судоремонтник, інженер-будівельник, архітектор); професії, пов'язані зі збиранням, монтажем електроустаткування, приладів, апаратів (електромонтажник, монтажник радіоелектронної апаратури і приладів, збирач годинників, інженер електронної техніки); професії, пов'язані з ремонтом, налагодженням та обслуговуванням електроустаткування, електроприладів, радіо-, теле-, відео- пристроїв (телемайстер, слюсар-електрик з ремонту електроустаткування, годинникар, інженер-електрик, інженер-радіозв'язку); професії, пов'язані із застосуванням та керуванням підйомно-транспортними засобами (водій автомобіля, тролейбуса, технік-судомеханік, інженер-судомеханік); професії, пов'язані з переробкою продуктів сільського господарства (кухар, кондитер, пекар, інженер-технолог).

У професійно-важливих якостях представників цього типу професій варто розрізняти три сторони: технічне розуміння – вміння швидко й точно засвоювати конструкційні особливості й принципи функціонування

технічних пристроїв; технічну виконавську діяльність, що вимагає вміння за кресленнями і технологічними картами підібрати необхідні інструменти й механізмами та з їх допомогою виготовити конкретний виріб; конструктивно-технічну діяльність – намагання поліпшити існуючі чи створити нові технічні конструкції і вироби.

6. Про вимоги технологічного напрямку профільного навчання до навчальних досягнень учня. Основними вимогами до навчальних досягнень учня, який обирає цей напрям профільного навчання є такі:

- мати уявлення про техніку як засіб пізнання і впливу на життєве середовище людини; про економічні фактори в технологічній діяльності людини; про фактори впливу на вибір професії; про роль проектної діяльності для розвитку сучасного техногенного середовища;

- знати технологічні основи сучасного виробництва та елементи трудового процесу найбільш поширених сфер діяльності; вплив раціональних і безпечних умов на результативність трудової діяльності; типові професій найбільш поширених сфер діяльності; умови успішної підприємницької діяльності; етичні норми поведінки у виробничому середовищі; роль графічних засобів передачі інформації; правила виконання зображень на графічних документах; поняття інформації, способів і засобів одержання та опрацювання сучасної інформації; типів моделювання та основних етапів технології розв'язання різних задач з використанням засобів інформаційно-комунікаційних технологій; функціональні можливості комп'ютера та програмних засобів різного призначення; основні властивості алгоритмів і способів та їх базових структур;

- уміти застосовувати при вивченні технологічних основ виробництва загальноосвітні знання з основ наук; характеризувати способи впливу на предмет праці та обирати засоби з метою зміни його стану, властивостей чи якостей; обирати предмети та знаряддя праці для заданих умов технологічної діяльності; здійснювати технологічну діяльність в заданих умовах; давати оцінку процесу і досягнутим результатам технологічної діяльності; уміти планувати практичну діяльність з урахуванням реальних умов здійснення технологічного процесу; виконувати з урахуванням вимог безпеки праці необхідні прийоми робіт, застосовуючи необхідні інструменти і устаткування; застосовувати навички раціонального ведення домашнього господарства і сімейної економіки; раціонально відображати геометричні характеристики предмета об'ємної форми на площині; уміти будувати найпростіші інформаційні моделі і досліджувати їх за допомогою засобів інформаційно-комунікаційних технологій; описувати алгоритми розв'язання навчальних задач; раціонально використовувати комп'ютерні засоби при розв'язанні задач, пов'язаних з опрацюванням інформації, її пошуком, систематизацією, зберіганням, поданням і передаванням; здійснювати

проектну діяльність за заданими умовами; графічно відображати творчий задум; давати творчу оцінку досконалості результатів проектної діяльності; застосовувати принципи конструювання та моделювання у творчій діяльності; здійснювати конструювання та моделювання за графічним зображенням, технічними умовами чи власним задумом.

II. Профільна діагностика. Така діагностика має на меті визначення інтересів і схильностей учнів, що у майбутньому дозволить їх диференціювати у процесі утворення профільних груп і класів. Така діагностика надає учителю можливості виявити види діяльності, яким кожен з учнів надає перевагу, виявити їхні улюблені заняття. У відповідності до визначених захоплень та уподобань учитель може підібрати такі види навчально-практичної діяльності, у яких учні мали б змогу розвинути й проявити свої інтереси, нахили, здібності.

III. Профільні проби. Профільна проба, це така форма навчально-практичної діяльності учнів, в процесі виконання якої перед ними виникає необхідність застосування знань відповідного циклу споріднених навчальних предметів, а результатом стає обов'язкове створення матеріального чи інформаційного продукту, який має прикладне значення і спрямований на його практичне застосування у навчальному процесі. Якісні характеристики цього продукту і рівень навчальних досягнень учня в процесі урочної та позаурочної навчально-практичної діяльності свідчать про його готовність до опанування тим чи іншим навчальним профілем.

IV. Профільна консультація. Профільна консультація має на меті допомогти учням обрати профіль навчання в старшій школі з урахуванням результатів попередньо проведеної профільної діагностики та профільних проб. Вона сприяє встановленню оптимального співвідношення між прагненнями учня й його можливостями. В процесі консультування вони мають можливість самостійно визначити, яких особистих якостей треба набутися й розвинути для успішного опанування обраним навчальним профілем та яких якостей необхідно позбутися.

На наш погляд, найкращім засобом створення першої педагогічної умови є впровадження у практику роботи загальноосвітніх навчальних закладів факультативного курсу “Людина і світ професій” для учнів 8 – 9 класів. Програма курсу створена лабораторією трудового виховання і профорієнтації Інституту проблем виховання АПН України і 2007 р. отримали гриф “Рекомендовано Міністерством освіти і науки України” (довідка від 16.08.2007 р. №1/11-6441). В процесі викладання цього факультативного курсу відбувається відтворення практично усіх означених вище елементів системи допрофільної підготовки [2].

Друга педагогічна умова передбачає створення відповідним чином організованої урочної та позаурочної навчально-практичної діяльності учнів. Вона дозволяє за рахунок змін у структурі, змісті й організації навчально-виховного процесу створити умови для підготовки учнів

основної школи до навчання у старшій школі відповідно до їхніх інтересів і намірів.

Основними формами такої діяльності можуть бути (для підготовки учнів до вибору технологічного напрямку):

1) *Зміна у організації навчально-практичної діяльності учнів під час вивчення профільюючих предметів*. Тобто в процесі викладання предметів, які є профільюючими для технологічного напрямку, вчитель надає відповідну інформацію про зміст і основні характеристики кожного з навчальних профілів. Таку інформацію, з методичної точки зору, доцільним проводити після мотивації навчальної діяльності або ж після пояснення нового матеріалу. Бажано щоб зміст цієї інформації був органічно пов'язаний з темою заняття. У випадку, коли значна частина учнів виявляє інтерес до якоїсь однієї галузі, то вона може розглядатися більш детально за рахунок скорочення другорядного матеріалу при вивченні окремих тем.

В процесі проведення практичних робіт вчителю бажано організовувати такі види діяльності кожного учня чи групи учнів, яким кожен з них надає перевагу. При цьому вони не тільки отримують різнобічні знання, а і розвиватимуть відповідні вміння і навички. Таку діяльність можна вважати додатковим засобом диференціації й індивідуалізації навчання загалом.

2) *Відвідування учнями гуртків науково-технічного напрямку системи позашкільної освіти*. Цей напрям забезпечує набуття учнями техніко-технологічних умінь та навичок, розширення наукового світогляду, підготовку до активної науково-дослідної роботи, оволодіння сучасною технікою та технологіями [3]. Гуртки науково-технічного напрямку поділяються на такі профілі: спортивно-технічні (авіамоделювання, автомоделювання, ракетомоделювання, судномоделювання, картингу, радіоспорту, операторів колективної радіостанції, спортивної радіопеленгації та ін), предметно-технічні (радіоконструювання, радіоелектроніка, автоматика, кібернетика, юні астрономи, історико-технічне стендове моделювання, предметні гуртки природничо-математичного профілю (фізика, астрономія, математика, хімія), інформаційно-технічні (користувачі персонального комп'ютера, програмування, вебдизайну, інтернет-технологій, ремонту комп'ютерів та інші, пов'язані із вивченням і використанням сучасних комп'ютерних технологій), виробничо-технічні (у яких профорієнтаційна та професійна підготовка учнів поєднується з навчанням і виробничою працею тобто підготовка автослюсарів, столярів, водіїв автомобіля, операторів комп'ютерного набору тощо).

3) *Суспільно-корисна діяльність*. Вона передбачає допомогу учнів у забезпечення технічної сторони демонстрацій явищ і процесів, що розглядаються на уроках природничо-математичного циклу засобами

комп'ютерної техніки; підготовка інформаційного і наочного матеріалів до уроків, пошук необхідної інформації з використанням мережі Інтернет; залучення до нескладного обслуговування комп'ютерної техніки навчального закладу (встановлення та налагодження програмного забезпечення тощо); допомога вчителям у застосуванні комп'ютера для контролю результатів навчальних досягнень учнів по окремих предметам, тобто автоматизація поточного і підсумкового контролю знань (тестування, перевірка рівня навчальних досягнень, аналіз результатів, облік).

В основу суспільно-корисної діяльності повинно бути покладене всебічне використання усіма учасниками навчально-виховного процесу засобів інформаційно-комунікаційних технологій. Це дозволяє отримати безмежне джерело інформації, здобути засіб впровадження сучасних форм і методів навчання, одержати спосіб швидкого і об'єктивного оцінювання знань учнів тощо.

4) *Проведення предметних тижнів.* В процесі їх проведення відбувається доповнення інформації про зміст кожного з профілів технологічного напрямку (організація рольових й імітаційних ігор, зустрічі зі старшокласниками які обрали цей профіль, з випускниками школи, екскурсії до навчальних закладів).

Висновок. Отже, на нашу думку, впровадження у практику роботи загальноосвітніх навчальних закладів відповідних педагогічних умов, а саме системи допрофільної підготовки (профільна інформація, профільна діагностика, профільні проби, профільна консультація) та створення відповідним чином організованої урочної та позаурочної навчально-практичної діяльності учнів будуть сприяти актуалізації потребнісно-мотиваційних утворень особистості та дозволить організувати ефективну підготовки учнів основної школи до вибору напрямку профільного навчання у старшій школі.

Література:

1. Державний стандарт базової і повної середньої освіти, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України № 24 від 14 січня 2004 р.
2. Людина і світ професій: програма [для 8 – 9 класів загальноосвітніх навчальних закладів] / [О. В. Мельник, Л. А. Гуцан, С. М. Дятленко, О. Л. Морін та ін.; наук. консультант І.Д.Бех]. – К. : Мегапринт, 2007. – 34 с.
3. Позашкільна освіта в Україні: навч. посіб. / За ред. О. В. Биковської. – К.: ІВЦ АЛКОН, 2006. – С. 109 – 110.
4. Типові навчальні плани (Додаток 15 до наказу МОН № 132 від 23. 02. 2004 р.).
5. Шеховцова Л. Психологическое сопровождение выбора профессии в школе: учебное пособие / Л. Шеховцова, О. Шеховцов. – СПб.: Северо-Запад; Ростов н/Д.: Феникс, 2006. – 176 с.

6. Юрчук О. Л. Некоторые особенности личностного развития учащихся различных образовательных профилей / О. Л. Юрчук // Профильная школа, № 3 (май-июнь), 2007. – С. 16– 21.

1.4. Психотехнологія проведення клієнто-орієнтованої бесіди у профконсультаційній роботі з учнівською молоддю (В. В. Синявський)

Постановка проблеми. Одним із структурних компонентів профорієнтації з учнівською молоддю є професійна консультація: надання їй кваліфікованої допомоги у виборі професії, профілю навчання, в працевлаштуванні на основі всебічного вивчення та врахування професійних інтересів, прагнень, індивідуально-психологічних особливостей, ціннісних орієнтацій, стану здоров'я, а також потреб ринку праці в тих чи інших спеціалістах. Основним компонентом профконсультаційної роботи з учнівською молоддю є клієнто-орієнтована бесіда, спрямована на розв'язання соціально-психологічних проблем, актуалізованих у зв'язку з їх професійним самовизначенням.

Аналіз останніх досліджень. Клієнто-орієнтована бесіда в профконсультації є методом отримання інформації про особистість на основі вербальної комунікації. Використовується така бесіда на різних етапах консультації: на початку – для встановлення контакту з учнем; впродовж консультації – для визначення проблеми, збору інформації та усунення деяких висновків після аналізу зібраної інформації, результатів спостереження та тестування; при завершенні консультації – для надання учневі рекомендацій та психологічного впливу на нього. Використовувати таку бесіду слід дуже обережно та вміло, бо при аналізі отриманої інформації перед консультантом постає низка питань, насамперед, щодо відвертості особистості, її ставлення до процесу консультування та консультанта взагалі. Сам консультант також не вільний від суб'єктивного ставлення до учня: не завжди вдається абстрагуватися від особистісного уявлення про людину. Але під час проведення бесіди він повинен активізувати внутрішній потенціал особистості, стимулювати її готовність протидіяти обставинам, ставити мету та досягати її, тобто самому будувати своє теперішнє та майбутнє життя.

Для ефективного використання такої бесіди в профконсультаційній роботі консультант повинен мати певні теоретичні знання та уявлення про особистість, її структуру та вміло їх використовувати в процесі консультації. Говорячи про особистість, потрібно мати на увазі її деяку своєрідність поведінки, оригінальність мислення, багатство внутрішнього світу (почуття, емоції, уява, морально-етичні цінності тощо). Ця своєрідність особистості має велике значення взагалі і особливо для успішного проведення профконсультаційної бесіди.

Особистість має п'ять основних потенціалів, що відіграють роль динамічних домінант, задають спрямованість процесу її розвитку:

- пізнавальний потенціал, що визначається об'ємом і якістю інформації, якою володіє особистість, і включає в себе психологічні властивості, що забезпечують пізнавальну діяльність людини;
- творчий потенціал, що включає сукупність умінь і навичок, здібності до діяльності й міру їх реалізації в певній сфері діяльності або спілкування;
- комунікативний потенціал, що визначається здатністю до спілкування, установлення міцних контактів, систематичністю й різноманітністю соціальних ролей, які грає особистість;
- естетичний потенціал, що обумовлюється рівнем змісту й інтенсивністю потреб особистості в прекрасному, а також тим, як вона їх задовольняє;
- моральний потенціал, що обумовлюється набутими особистістю в процесі соціалізації моральними нормами, життєвими цілями, переконаннями й спрямуваннями.

Мова йде про єдність психологічних моментів у свідомості й самосвідомості особистості, що виробляються за допомогою емоційно-вольових й інтелектуальних механізмів. Іншими словами, особистість визначається тим, що вона знає, що вона цінує, що і як вона створює, з ким і як спілкується, які її естетичні потреби і як вона їх задовольняє.

В практичній реальності професійна консультація учнівської молоді служить досягненню таких основних завдань:

- допомогти особистості усвідомлено й обґрунтовано прийняти рішення щодо вибору професії, профілю навчання, місця роботи;
 - допомогти розробити основні шляхи і способи освоєння вибраної професії, місця роботи;
 - допомогти пізнати свої слабкі і сильні сторони, можливості.
- Для вирішення цих завдань профконсультанту необхідно:
- оцінити можливості особистості, її позитивні й негативні інтереси, нахили, переваги;
 - виявити рівень інформованості особистості про стан ринку праці, зміст професій, доповнити й упорядкувати цю інформацію, вказати на джерела її отримання;
 - виявити потреби особистості професійного та загального характеру;
 - провести психодіагностичне обстеження індивідуально-психологічних характеристик особистості (мотиви, здібності, риси характеру тощо);
 - мобілізувати приховані психологічні ресурси особистості, що забезпечують самостійне вирішення її проблем;

- провести корекцію адаптаційних та особистих дисгармоній особистості;
- надати допомогу у виробленні умінь аналізу процесу підготовки й прийняття рішення щодо професійного майбутнього.

Профконсультант повинен намагатися пробудити в особистості бажання й готовність протидіяти обставинам, ставити перед собою мету та досягти її, тобто здатність самому будувати своє професійне самовизначення, створювати самого себе.

Щоб діяти з певними шансами на успіх, профконсультант повинен знати той матеріал, з яким йому доведеться працювати, тобто йому необхідно знати психологічний стан і особливості людини, яка прийшла до нього на консультацію

Визначивши в процесі бесіди індивідуально-психологічні особливості, емоційний стан та наявні професійні можливості особистості профконсультант може вести пошук серед навчальних профілів, професій, навчальних закладів психологічно подібних до її наявних можливостей і досвіду.

Формулювання цілей статті. В даній статті ми не можемо дати повну характеристику психічних станів та індивідуально-психологічних особливостей особистості учнів, які звертаються за консультацією. Це дуже складне питання і вимагає спеціальних досліджень. Ми ж зупинимося лише на основних моментах, що можуть зустрітися в практичній роботі профконсультанта з учнівською молоддю, з основними типами поведінки особистості в ситуаціях залежності, невизначеності, тиску і байдужості та їх характеристиками.

Основна частина. Серед учнів (особливо випускників), які звертаються до профконсультанта за допомогою, бувають не впевнені в собі, тривожні, часто емоційно нестійкі, які намагаються за допомогою профконсультанта зняти з себе відповідальність за свої проблеми або хоча б розділити її з компетентною людиною. З такими учнями профконсультант повинен бути впевненим, чітким, навіть категоричним у своїх висновках. При взаємодії з такими учнями бажано витримувати дистанцію, що дозволяє краще усвідомити зовнішнє спостереження проблеми. В даній ситуації недопустимі приклади зі свого життя, посилення на власні труднощі, бо вони знижують авторитет профконсультанта.

Інший тип учнівської молоді відрізняється високою впевненістю в своїх рішеннях і в собі. Вони приходять до профконсультанта лише для того, щоб підтвердити правильність прийнятого рішення й впевнитися в досить високих власних можливостях. Якщо це дійсно так, то профконсультанту лишається тільки підтвердити висновки і тактично зняти деякі другорядні труднощі. В цьому випадку профконсультант стає веденим, і його позиція доброї людини дуже імпонує впевненим у собі старшокласникам.

Але є тип учнівської молоді не стільки впевнених в собі, скільки самовпевнених, до того ж ще й нігілістів (заперечують загально людські цінності, моральні норми, традиції тощо), які вважають відвідання профконсультанта пустою тратою часу. В таких випадках профконсультант повинен знайти конструктивний вихід шляхом виявлення причин нігілізму, вибору тем для спільного обговорення проблеми професійного самовизначення та шляхів і засобів її вирішення. Можна ненав'язливо запропонувати пройти психодіагностичне обстеження за деякими методиками, що може заставити учня замислитися над окремими особливостями своєї поведінки, наприклад, надмірною категоричністю та різкістю своїх суджень.

Деякі учні (особливо випускники) не можуть сформулювати свої труднощі, проблеми вибору професії, які потребують вирішення. Вони тільки відчують різке зниження комфортності, активності, настрою, самопочуття, коли буквально все валиться з рук і дуже важко зосередитися на аналізі ситуації професійного самовизначення. Профконсультант повинен допомогти таким розгубленим учням, використовуючи анамнестичні дані, визначити складності життя, що призвели до виникнення проблем, і на цій основі прогнозувати складності його сьогодення і майбутнього. Доречно використовувати аналогії, порівняльні приклади з життя інших людей для того, щоб учень міг порівнювати, замислюватись і, взагалі, більш активно керувати облаштуванням свого професійного майбутнього. При цьому учні, які звертаються за консультацією, надзвичайно різні за віком, статтю, структурою цінностей, темпераментом тощо. Власне, кожна людина неповторна. Але позиція профконсультанта при всій різноманітності методів і засобів, за суттю повинна зводитися до основного принципу: допомогти учнівській молоді професійно самовизначитися, навчити її так співставляти свої “хочу”, “можу”, “маю” і “потрібно”, щоб вона відчула себе відповідальною за своє професійне майбутнє.

Багато турбот і додаткових проблем доставляють профконсультанту збуджені й роздратовані учні. Якщо людина знаходиться в такому стані, викликаному невизначеністю проблеми професійного майбутнього, чи невпевненістю в собі, зневірою в успіх, горить бажанням виразити свою точку зору на ситуацію, необхідно просто уважно вислухати її, не перебиваючи розповідь своїми зауваженнями.

Іноді буває, що стан збудливості, тривожності викликається впевненістю в унікальності свого випадку, виключності проблеми, яку, на думку учня, неможливо вирішити. Особливим супутником в таких випадках є нудьга, переважно емоційне реагування на проблему професійного самовизначення. В таких випадках необхідно дати учневі можливість виговоритись і виразити свої почуття, майже не втручатися в його розповідь, відчути його значимість, а потім показати, що розуміють і

сприймають його проблему. Ні в якому разі не потрібно вступати з клієнтом в суперечки. Слід пам'ятати, що єдиний спосіб досягти найкращого результату в суперечці – це ухилення від суперечки.

Якщо профконсультант бажає, щоб клієнтно-орієнтована бесіда мала позитивний ефект, він повинен намагатися отримати якнайбільше інформації про учня, про його емоційний стан, про його проблеми, подумати, як в даній ситуації повідомити йому те, що могло б підвищити його самооцінку, почуття власної гідності.

Програма клієнтно-орієнтованої бесіди будується таким чином, щоб виявити мотиви вибору профілю навчання, професії, ступінь сформованості професійного плану, професійну спрямованість і ціннісні орієнтації, професійні інтереси, індивідуально-психологічні властивості особистості учня. Для того, щоб зібрати повну інформацію щодо цих питань, профконсультант, який проводить бесіду, повинен уміти:

- визначати психологічний стан учня і його індивідуально-психологічні особливості;
- направляти бесіду в потрібне русло, спонукати учня говорити по суті проблеми;
- уважно вислухати учня і зрозуміти, про що він говорить;
- уникати конфліктних ситуацій в процесі бесіди;
- правильно формулювати запитання;
- правильно інтерпретувати отриману в процесі бесіди інформацію й давати адекватні поради і рекомендації.

Взаємостосунки з учнем в процесі бесіди профконсультант повинен будувати у відповідності з певними принципами, нормами поведінки, необхідність і правильність яких перевірена в практичній роботі. Їх ігнорування часто призводить до незадовільних результатів профконсультації і до її неефективності.

Що власне являє собою клієнтно-орієнтована профконсультаційна бесіда, яка є одним з головних методів надання учнівській молоді допомоги у виборі профілю навчання, професії, навчального закладу тощо. Почнемо з визначення. На нашу думку, клієнтно-орієнтована бесіда є особистісно-орієнтованим спілкуванням, в процесі якого здійснюється загальне орієнтування у проблемах учня, пов'язане з його професійними планами (вибір професії, навчального закладу, місця роботи тощо) та у власних особливостях, надається допомога відповідно до його потреб. Відповідно до цього, ми вважаємо за необхідне у попередньому орієнтовному визначенні завдань клієнтно-орієнтованої бесіди вирізнити кілька предметних домінант, що створюють ефект раціонального бачення такого складного психологічного простору, яким є профконсультаційна практика.

Першою з таких предметних домінант, на наш погляд, безсумнівно є особистість учня. Адже учень, який звернувся за допомогою до

профконсультанта, не лише заздалегідь припускає, але й певною мірою приписує профконсультанту здатність врахування всього спектру особистих проблем, які доведеться йому допомогти вирішити.

Наступною й безсумнівною домінантою є безпосередньо сам процес надання допомоги у виборі професії, профілю навчання, працевлаштуванні, де самостійними завданнями, що забезпечують потенціал допомоги, виступають:

- встановлення взаємовідносин довіри і прийняття;
- забезпечення належної динаміки стосунків, що веде до усвідомлення та можливого розв'язання проблем учня;
- зняття психологічних бар'єрів;
- визначення й використання можливостей впливу на учня.

Проведення клієнтно-орієнтованої бесіди вимагає врахування певних психологічних закономірностей, що визначають успішність її протікання. Так, в процесі проведення клієнтно-орієнтованої (між іншим і психологічної) бесіди виділяють декілька етапів, що носять досить умовний характер, не мають чітких меж, а тому профконсультант може реалізовувати мету декількох етапів одночасно. Технологія проведення клієнтно-орієнтованої бесіди передбачає спеціальні прийоми, які профконсультант, діючи в рамках тих чи інших процедур консультування, використовує для виконання цих процедур на кожному з етапів бесіди.

В рамках загальної процедури проведення клієнтно-орієнтованої бесіди важливе значення має зустріч з учнем, налагодження з ним контакту, взаєморозуміння. Основне завдання профконсультанта на початку бесіди – послугувати каталізатором активації процесу спілкування. При цьому комунікативною позицією профконсультанта може бути як позиція рівноправності, так і нерівноправності. Причому, в останньому випадку, провідну роль може відігравати як учень, що слідує за профконсультантом, так і сам профконсультант.

Вже з перших хвилин бесіди профконсультант досить точно може визначити, як сам учень відноситься до своїх проблем. Наполеглива вимога чогось певного свідчить про ригідність установки, про опір тому, щоб змінюватися самому. Жвава увага до оточуючого, спроба зав'язати з профконсультантом розмову про щось інше (наприклад, інтерес до того, що то стоїть за прилад, що він вимірює), свідчить про те, що істинної проблеми в учня немає і він прийшов до профконсультанта з якоїсь іншої причини. Це може бути цікавість або він хоче “відмітитися” в очах класного керівника, щоб сказати, що він робив усе, щоб вирішити свої проблеми, навіть відвідав профконсультанта. На наш погляд, говорити про нещирість учня не слід. Не варто заздалегідь позбавляти особистість можливості вийти на розуміння якоїсь проблеми.

Слід пам'ятати, що учень, який щойно прийшов на консультацію, спочатку буде не зовсім готовий до серйозної і змістовної розмови з

профконсультантом відносно своїх проблем. Він або буде хвилюватися, або ще деякий час знаходитиметься в стані переживань і роздумів, пов'язаних з проблемою професійного самовизначення. В будь-якому випадку йому необхідний час для того, щоб заспокоїтися й психологічно налаштуватися на серйозну розмову з профконсультантом, тобто час для адаптації.

Основними засобами установалення оптимального контакту з учнем, нейтралізації дії наявних у нього комплексів і зняття психологічних бар'єрів можуть бути:

- зручне приміщення, що виключає проникнення зовнішніх подразників (сторонні особи, шуму тощо/;
- комфортна міжособистісна дистанція;
- використання фраз однозначності й займенника “ми”;
- демонстрація радості й доброзичливості спілкування;
- демонстрація поваги до особистості учня;
- використання в бесіді з учнем особливостей його мови;
- емоційна підтримка учня.

У результаті використання вищезгаданих засобів між учнем і профконсультантом створюється атмосфера психологічної спільності і взаєморозуміння. Учень, в свою чергу, підсвідомо починає сприймати профконсультанта як психологічно близьку людину і стає більш прихильним до нього.

Важливим завданням є заохочення учня до розповіді про себе і своїх проблем. Навіть, коли учень довіряє профконсультанту і не відчуває ніяких міжособистісних перешкод, до дії можуть залучитися психологічні захисні бар'єри, що активізують опір, тим більше, коли учня хвилюють дуже важливі життєві проблеми. Визнання цих суб'єктивних бар'єрів, що довелося учневі подолати, проявлення профконсультантом поваги і позитивного ставлення до нього є одним з можливих прийомів зменшення опору з боку учня.

Якщо учень зосереджений на своєму внутрішньому стані, ніби прислуховується до самого себе, не надто звертаючи увагу на оточуючу обстановку, це вказує на його загостреності на своїй власній проблемі, на те, що вона справді існує.

Основою, від якої, в першу чергу, залежить успішний початок клієнтно-орієнтованої бесіди, є вміння правильно вислуховувати розповідь учня. Профконсультант повинен своєю позою, жестами, кивками й окремими словами показувати, що він залучений до бесіди, зацікавлено слідує за думкою учня і розуміє те, про що він розповідає. Такі мінімальні заохочення, як повторення ключових слів, короткі слова-підтвердження своєї зосередженості, як “угу”, “так-так”, “дійсно” тощо, допомагають природному протіканню бесіди. Вони дають можливість ефективно підтримувати розмову, стимулюють учня до відвертості, до максимального викладення проблеми свого професійного самовизначення.

Профконсультант, слухаючи учня, має старатися виразити йому розуміння. Воно життєво важливе протягом всієї бесіди, але особливо на її початку. Розуміння учня сприяє укріпленню взаємної довіри і розвитку взаємостосунків. Почуття, що тебе розуміють, спонукає до щирості й відвертості, до більш глибокого аналізу того, про що йшла мова раніше. Тому надзвичайно важливо зрозуміти, що каже учень й бути готовим виразити, донести до нього це розуміння, тобто давати невідстрочений зворотний зв'язок. При цьому потрібно бути обережним, щоб не вдатися до інтерпретації замість розуміння.

У реакції розуміння можна виділити два аспекти: розуміння змісту розповіді і розуміння почуттів. Розуміння змісту – це стисле вираження, кристалізація в іншій формі інформації, що передається учневі для того, щоб сприяти його просуванню в напрямку самопізнання і саморозуміння. Розуміння почуттів полягає у відображенні переживань, що відчуває учень у зв'язку з даним змістом. Тому надзвичайно важливо відчувати учня, вловити його проблему, потреби, переживання, прагнення. Якщо це вдасться профконсультанту, тоді учень за час бесіди неодноразово, ненавмисне продемонструє свої проблеми і потреби. Хоч учень може прямо й не сказати про те, що його найбільше хвилює і навіть неусвідомлювати своїх справжніх проблем, перша зустріч дає профконсультанту багатий матеріал для орієнтування в його вірогідних проблемах професійного самовизначення та реальних, хоч прихованих потребах.

Звернемо увагу на те, що не бажано й протипоказано профконсультанту у встановленні перших контактів з учнем:

- перевантаження себе інформацією про особистість і життя учня, що не виходить від нього самого;
- суперечка з учнем, спростування його тверджень;
- похвала учня або обнадіювання його без видимих підстав;
- обіцянки, що не можуть бути виконані;
- оцінка учня і його дій;
- задавання учневі додаткових запитань, що стосуються сторін життя чи проблем, до яких він дуже чутливий;
- підтримування учня в його нападах на інших працівників.

Звичайно, що вся подальша клієнтно-орієнтована бесіда не може визначатися першими контактами. Важливе значення для успішного й результативного проведення профконсультаційної бесіди має виявлення індивідуально-психологічних особливостей учня та його проблем.

Профконсультант, використовуючи свій професійний досвід, а якщо потрібно й методи психодіагностики, виявляє рівень інтелектуального і культурного розвитку учня, його індивідуально-психологічні й особистісні властивості на момент консультації, психологічний стан.

Відомо, що учень приходить на бесіду до профконсультанта з

“емоцією сподівань” й тому профконсультант повинен уміти тонко розібратися в його переживаннях і проявити розуміння того, з чим до нього звернувся учень, дати йому зрозуміти, що профконсультант прагне йому допомогти. Незалежно від того, як поводить себе учень, профконсультант зобов’язаний не проявляти ні гніву, ні незадоволення, не тільки словом, але й жестами чи мімікою. Навіть якщо трапиться неприємний інцидент, слід віднестися до цього спокійно, з розумінням, проявити такт, знайти такі слова, які подіяли б на учня сильніше, ніж різка відповідь чи мораль. Іноді трапляється, що між профконсультантом і учнем за якихось причин, не встановлюється контакт. В таких випадках, виходячи з досвіду, слід направити учня до іншого профконсультанта.

В залежності від рівня сформованості професійного плану учня і прояву в нього професійно важливих якостей, профконсультант розробляє стратегію і тактику вирішення його проблем. Але в будь-якому випадку учню слід чітко пояснити, що профконсультант може тільки порадити як вирішити проблеми професійного самовизначення, а господарем вибору професії є сам учень.

Особливу делікатність слід проявляти з учнями з підвищеною тривожністю, схильних до “копання в собі”, з заниженою самооцінкою, невпевнених в своїх силах. Такі учні досить чутливі до різних оцінок їх особистості, схильні замикатися, насторожуватися. Профконсультанту необхідно в таких випадках акцентувати увагу на сильних сторонах особистості, встановити атмосферу довіри й поваги, проявляти обережність і такт в процесі бесіди, старатися “розговорити” учня, допомогти йому подолати збентеженість і соромливість.

Для того, щоб зорієнтуватися в проблемах учнівської молоді, слід в процесі бесіди з’ясувати конкретні обставини її життя, поведінки і вияснити, в чому, в реальності, полягають їх проблеми. Для цього, уточнюючи викладення їх самим учнем, можна використати запитання, що починаються словами: “Хто”, “Коли”, “Де”, “З ким”, “Яка причина”, а також скористатися уточнюючими запитаннями типу: “Що Ви маєте на увазі...?”, “Будь-ласка, наведіть приклад...?”, “Що є причиною Вашого...?”, “Щоб Ви хотіли...?” та інші. Мета таких запитань – уточнення й конкретизація викладених учнем проблем професійного самовизначення і орієнтація в реальних фактах, а не в їх інтерпретації учнем. При цьому профконсультант повинен уникати таких запитань, що передбачають бажаний результат. Такі запитання мало інформативні й не дають можливості отримати додаткову інформацію. Тому результативніше використовувати запитання відкритого типу, що дозволяють отримати більш розгорнуту неформальну й інформативну відповідь.

Розуміння проблем професійного самовизначення учня вимагає знань не тільки його конкретної ситуації, але й орієнтації в системі його мотивів, ціннісних орієнтацій. Для цього необхідно вивчити і зрозуміти:

- сферу позитивних й негативних інтересів, нахилів, переваг;
- рівень позитивних і негативних відношень до різних видів професійної діяльності;
- структуру потреб професійного і загального характеру;
- обґрунтованість й усвідомленість наявних переваг і життєвих та професійних планів;
- активність, дієвість інтересів, схильностей, відношень (чи займається учень зацікавленою справою, вибором професії, профілю навчання).

Це можна вияснити, задаючи учню запитання типу: “Чому це для тебе так важливо?”, “Чому ти хочеш цього?” та інші. Для уточнення того, який смисл вкладає учень в те, що він розповідає, можна використати перефразування того, що він сказав, дещо по-іншому, але використовуючи його слова і висловлювання. Наприклад: “Чи правильно я тебе зрозумів, ти сказав...?”, “Ти сказав...”, “Отже...” – далі іде перефразування висловлювання чи думки учня.

Варто зауважити, що проблема учня, як правило, має дві сторони. Перша, “зовнішня” сторона – це те, як сам учень її формулює і його сподівання на консультанта, та друга, “внутрішня” – психологічний зміст, за яким стоїть звернення учня до профконсультанта. Слід відмітити, що остання може й не усвідомлюватися учнем і виявлення її є завданням профконсультанта. Це дуже важливо, бо ігнорування “внутрішньої” сторони проблеми і робота тільки з зовнішньою може призвести до нерозуміння профконсультантом учня, спровокувати у нього агресивні реакції, викликати незадоволеність консультацією. Зовнішня сторона проблеми може формулюватися у вигляді пошуку професійного самовизначення, можливостей навчання тощо. Внутрішньою стороною проблеми учня може бути пошук психологічної підтримки й співчуття, способу справитися з підвищеною тривожністю або пошук допомоги в ситуації переживання неможливості справитися з проблемою власними зусиллями. Практика свідчить, що саме внутрішня сторона проблеми учня є основою проведення з ним роботи зі зняття соціально-психологічного напруження, допомога в ціннісно-смисловій переорієнтації, бо в протилежному разі клієнтно-орієнтована бесіда не буде успішною і максимально результативною.

Суттєвим моментом профконсультаційної бесіди є обговорення альтернативних рішень поставленої мети. При цьому профконсультант повинен чітко усвідомлювати, що рішення, яке є правильним для нього, не обов’язково є таким для учня. Крім того, саме за учнем лишається право вибирати або самому знаходити спосіб досягнення бажаного результату професійного самовизначення.

Важливим є завершальний етап клієнтко-орієнтованої бесіди, що включає в себе підведення підсумків і розставання з учнем. В цей момент

бесіди рекомендується коротко проговорити ще раз результати бесіди, сутність проблеми, її інтерпретацію і рекомендації з її вирішення. Бесіду бажано закінчувати особистісно-орієнтованими фразами, які демонструють учневі доброзичливість по відношенню до нього. Закінчення бесіди потрібно побудувати таким чином, щоб в учня залишалося почуття, що клієнтно-орієнтована бесіда дала йому нове бачення його проблеми і привела до зменшення почуття емоційного дискомфорту.

Варто звернути увагу профконсультантів на психотерапевтичну роль клієнтно-орієнтованої бесіди. Відомо, що досить велика кількість учнівської молоді, які звертаються за консультацією, відчують труднощі психологічного змісту. Невизначеність щодо професійного самовизначення сприймається багатьма учнями як втрата професійної перспективи, і часто є тими психотравмуючими чинниками, що провокують виникнення у них стану психологічного й емоційного дискомфорту, почуття підвищеної тривоги. Крім того, в учнівській молоді погіршується здатність адаптуватися до нових, складних життєвих умов, викликаних ринковими відносинами. Як правило, чим важча в психологічному плані для учня його ситуація щодо професійного самовизначення, тим складніше з ним працювати в процесі профконсультаційної бесіди.

Слід враховувати, що з учнями, які знаходяться в стані психологічного дискомфорту щодо вибору профілю навчання, професії, навчального закладу важко проводити клієнтно-орієнтовану бесіду, бо саме вони не виявляють бажання самому конструктивно і по-діловому підходити до вирішення своєї життєвої проблеми, а прагнуть перекласти всю відповідальність за прийняття рішення на плечі профконсультанта. Такі учні також іноді демонструють агресивну поведінку. Тому їм потрібна психологічна допомога, основною метою якої є:

- зняття підвищеного рівня тривожності учня, стану його емоційного й психологічного дискомфорту;
- підвищення адаптивних можливостей учня до умов соціального середовища;
- створення умов, що допомагають учневі по-новому побачити, подивитися на свою ситуацію професійного самовизначення і провести її переоцінку;
- надання учню допомоги у пошуку нового, більш позитивного і конструктивного бачення своєї професійної перспективи;
- підвищення почуття впевненості в собі;
- формування адекватної системи мотивів і ціннісних орієнтацій;
- формування почуття відповідальності за свої дії і за свою долю.

Психологічна підтримка учня в процесі клієнтно-орієнтованої бесіди реалізується в інформаційній, емоційній і реальній формах. Інформаційна

форма психологічної підтримки передбачає розширення інформаційного простору свідомості учня (усвідомлення ним нових можливостей і своїх професійних перспектив, переосмислення своєї ситуації та ін.). Емоційна форма підтримки передбачає досягнення емоційних станів учня в форму співпереживання йому, що здійснюється з метою позбавлення їх психотравмуючої значимості. Реальна форма полягає в наданні учню допомоги у вигляді практичних дій (наприклад, направлення його до групи соціально-психологічного тренінгу для підвищення психологічної компетентності у виборі професії, профілю навчання тощо).

Розвиваючи бесіду, профконсультант повинен допомогти учню в інтелектуальному і ціннісному оволодінні проблемою. Задаючи запитання, профконсультанту слід глибше проникати в життєво-суттєву реальність даного учня, уточнюючи джерело його проблем професійного самовизначення і найбільш негативних емоцій. При цьому профконсультант вербалізує те, що учень тільки має на увазі, виділяє опорні суттєві моменти подій, упорядковує структуру його переживань, і таким чином допомагає учневі у формуванні все більш чіткої картини проблем його професійного самовизначення. Якщо в процесі бесіди стає зрозуміло, що прийнята учнем система цінностей заважає йому адаптуватися до соціальної дійсності й призводить до деструкції самооцінки, мотивів, механізмів саморегуляції, тоді профконсультант повинен “повести” учня за собою у пошуку цінностей, які відкривали б нові перспективи в його професійному виборі і розвитку. В результаті такої роботи поступово відновлюється внутрішня цілісність особистості учня, створюються передумови для відтворення порушених функцій його “Я”. У цей момент важливо установити й підтримати всі позитивні сторони особистості учня, використовуючи їх для підвищення самооцінки й укріплення впевненості в собі. Для цього слід використовувати всі психотерапевтичні техніки, якими володіє профконсультант і які з них він вважає доцільно використати в процесі бесіди з учнем у даний момент.

В процесі проведення клієнтно-орієнтованої бесіди іноді допускаються помилки, що знижують її результативність й ефективність. Вони виникають внаслідок різних причин: іноді заздалегідь передбачуваних, а також і таких, яких важко уникнути. Знання сутності й джерел виникнення помилок, шляхів їх усунення й попередження дозволяє звести їх дію до мінімуму, хоча, ймовірно, повністю виключити їх з практики проведення клієнтко-орієнтованих бесід неможливо. Слід зауважити, що кожна з помилок може суттєво вплинути на результати бесіди й знизити ефективність профконсультативної роботи. Для уникнення помилок профконсультантам можна рекомендувати типові способи поведінки в процесі профконсультаційної бесіди і відповідні ролі.

Профконсультант:

- ◆ не повинен будувати ніяких гіпотез про сутність проблеми учня

доти, доки не отримає достатньо повної інформації про його особистість і життя;

- ◆ не повинен поспішати давати учневі практичні поради й рекомендації доти, доки він не оцінить його індивідуально-психологічні особливості й не установить можливість практичної реалізації цих порад;

- ◆ повинен з розумінням ставитися до спростування учнем його тлумачення розповіді, бо нерідко таке спростування або протест є не більш ніж захисною реакцією й ознакою того, що профконсультант думає правильно і запропоноване ним тлумачення вірне;

- ◆ не повинен розглядати учня як, наприклад, слідчий розглядає свого підслідного, тобто намагатися його “розколоти” або “переграти”;

- ◆ не повинен прагнути зрозуміти учня тільки за аналогією з собою, а постаратися зрозуміти його як своєрідну й унікальну особистість, відмінну від нього самого;

- ◆ навіть досвідченому профконсультанту під час бесіди корисно дещо занотовувати, щоб згодом повернутися до записаного і спокійно розібратися;

- ◆ повинен допомогти учню позбутися почуття неповноцінності, спрямувати його прагнення в соціально корисне русло, знайти своє істинне “Я”;

- ◆ повинен розумно й ненав’язливо підвести учня не тільки до усвідомлення, але й до правильного вирішення своєї проблеми, до прийняття відповідальності за свої дії і за кінцевий результат, допомогти йому навчитись самостійно приймати правильні і відповідальні рішення.

Висновок. Таким чином, головна концептуальна ідея, покладена в основу нашого підходу до клієнтко-орієнтованої бесіди, полягає в розгляданні її як засобу активізації професійного самовизначення учнівської молоді, відношення до неї як до суб’єктів власного професійного і життєвого вибору. Ми ж розглянули лише психологічні особливості організації й проведення клієнтно-орієнтованої бесіди, від яких, в основному, залежить, її успішність.

1.5. Професійна орієнтація старшокласників в процесі допрофільної підготовки та технологічного напрямку профільного навчання (С. М. Дятленко)

Постановка проблеми. Для того, щоб зайняти чільне місце у сучасному, безперервно прогресуючому соціумі, молодій людині необхідно володіти значним обсягом різноманітної інформації, чітко встановити життєві пріоритети, пройшовши послідовно усі стадії професіоналізації, безпомилково обрати свій професійний шлях.

Натепер, коли ситуація на ринку праці характеризується розбіжністю між попитом та пропозицією робочої сили, гостро постає питання

подолання віддаленості професійного самовизначення учнів від реальних потреб суспільства в кадрах. Прикро, коли людина після закінчення школи, так і не визначившись, звертається за допомогою до центру зайнятості, або ж зовсім втрачає надію, вбачаючи єдиний вихід в антисоціальному способі життя. Парадоксально, коли служба зайнятості шукає роботодавців, а роботодавці зайняті пошуком людей необхідних професій. Тому якісна профорієнтаційна робота, орієнтована як на окрему особистість, так і на групу, має бути невід'ємною складовою навчального процесу у школі.

Усі перелічені фактори значною мірою вплинули на модернізацію української освіти, надання їй конкретної професійної спрямованості у старшій школі. Ціллю сучасної шкільної освіти стає формування у випускників готовності до успішної професійної діяльності в нових соціально-економічних умовах.

Аналіз останніх досліджень. Сучасне виробництво вимагає принципово нових підходів до організації господарювання будь-якого підприємства, адже від ефективності прийняття управлінських рішень, впровадження найсучасніших виробничих технологій, їх модернізації та обслуговування, залежить тривалість та рентабельність його функціонування на певному сегменті ринку. Сьогодні, в умовах ринкової економіки, досягнути такої мети без кваліфікованої робочої сили, передусім робітничих кадрів, надзвичайно складно. Тому на нинішньому етапі розвитку нашої держави стає очевидним високий попит на інженерно-технічну освіту, викликаний усвідомленням її вирішального значення для розвитку суспільства. Для вирішення цього завдання й модернізується системи професійної орієнтації, головним призначенням якої є формування професійного самовизначення особистості.

Функціонування системи професійної орієнтації учнівської молоді отримало певне висвітлення в працях таких вчених, як Л. Гуцан, М. Дьяченко, Д.Закатнов, В. Зінченко, О. Коберник, В. Мачуський, О.Мельник, О. Морін, М. Піддячий, В. Рибалка, Н. Побірченко, В.Сидоренко, В.Синявський, М. Тищенко, О. Федоришин, С. Чистякова, Б. Янцур. Проте на сьогодні існує ціла низка суперечностей між вимогами ринку праці до професій виробничої сфери й існуючою системою технологічного напрямку профільного навчання у міжшкільних навчально-виробничих комбінатах. Насамперед така суперечність виявляється між новими професійними вимогами до робітничих кадрів та діючою системою професійної орієнтації, у якій старшокласники є пасивними споживачами профорієнтаційних послуг. Не враховується також і профоінформаційні можливості профільних предметів освітнього галузі “Технології”, зміст яких розкриває специфіку сучасних професій, й проектна технологічна діяльність учнів, яка є професійним випробуванням старшокласника в обраній професії.

Формулювання цілей статті. Метою статті є аналіз стану впровадження профільного навчання в сучасній школі та визначення на цей

основі напрямів удосконалення професійної орієнтації старшокласників у процесі допрофільної підготовки та технологічного напрямку профільного навчання.

Основна частина. Головною складовою переходу загальноосвітніх навчальних закладів до 12-річного терміну здобуття повної загальної середньої освіти є впровадження профільного навчання у старшій школі. Профілізація передбачає створення рівного доступу до якісної освіти школярам різних категорій у відповідності до їх нахилів та потреб; розширення можливості соціалізації учнів, що має важливе значення для побудови успішної професійної кар'єри.

Питання впровадження профільного навчання врегульовано Законом України “Про загальну середню освіту”, постановою Кабінету Міністрів України від 16.11.2000 р. № 1717 “Про перехід загальноосвітніх навчальних закладів на новий зміст, структуру і 12-річний термін навчання” (зі змінами, внесеними постановою Кабінету Міністрів України від 13.04.2007 р. № 620), Концепцією загальної середньої освіти (12-річна школа), Концепцією профільного навчання.

Концепцією профільного навчання, затвердженою наказом Міністерства освіти і науки України від 11.09.2009 р. № 854, передбачається здійснення навчання за такими основними напрямами: суспільно-гуманітарний, філологічний, художньо-естетичний, природничо-математичний, технологічний та спортивний. Рейтинг напрямів профільного навчання станом на 2001/2002 навчальний рік (за кількістю охоплення учнів), представляємо в таблиці 1.

Таблиця 1

Рейтинг серед учнів старших класів напрямів профільного навчання

Рейтинг	Напрямок навчання	Кількість учнів
1	Технологічний	128087
2	Природничо-математичний	68978
3	Філологічний	28513
4	Суспільно-гуманітарний	20025
5	Спортивний	6886
6	Художньо-естетичний	3055

Високий результат технологічного профілю забезпечувався, в основному, за рахунок функціонування міжшкільних навчально-виробничих комбінатів (МНВК), та здійснення загальноосвітніми навчальними закладами професійної підготовки у старшій школі. Перелік напрямів, за якими здійснювалося навчання у межах технологічного профілю зберігся з 80-х – 90-х років і був представлений робітничими професіями, яких потребував ринок праці тих часів. А саме: водій, токарь, швея, столяр, секретар-друкарка тощо. Станом на 2007/2008 навчальний

рік змінилось кількісне охоплення учнів різними профілями навчання, результати якого ми представляємо в таблиці 2.

Таблиця 2

Рейтинг серед учнів старших класів напрямів профільного навчання

Рейтинг	Напрямок навчання	Кількість учнів	Відсоток зростання
1	Природничо-математичний	152281	120
2	Технологічний	138697	8
3	Філологічний	111291	290
4	Суспільно-гуманітарний	74855	273
5	Спортивний	13117	90
6	Художньо-естетичний	6625	116

За 6 років охоплення учнів технологічним профілем зросло лише на 8 відсотків. Це при тому, що зростання інших профілів становить у середньому майже 180 відсотків. Такий стан справ спричинений, на нашу думку, певною сукупністю чинників.

1. Погіршення стану трудового навчання у загальноосвітніх навчальних закладах. На виконання наказу Міністерства освіти і науки України від 11.05.06 №242-ок у травні 2006 року проходило вивчення стану трудового навчання і виховання у загальноосвітніх навчальних закладах Київської, Рівненської областях та м. Севастополя. Вивчення відбувалося за трьома напрямками: матеріально-технічна база, кадрове забезпечення, якість знань учнів 5-6 класів з трудового навчання. Стан трудового навчання і виховання вивчався у 43 загальноосвітніх навчальних закладах, 10 районних та міських управліннях освіти. Результати вивчення показали, що навчальні майстерні загальноосвітніх навчальних закладів мають різний рівень матеріально-технічного забезпечення. В окремих закладах забезпечення ручними інструментами та верстатами складало 80-90 відсотків, а матеріалами 60-70 відсотків. Водночас зустрічалися заклади, в яких ці ж показники складали 15-20 відсотків.

Наявне обладнання підтримувалося у робочому стані, однак переважна його більшість була морально та технічно застарілим (токарні верстати з обробки металів, фрезерні верстати, ножні та ручні швейні машинки, кухонні плити). Кабінети трудового навчання обладнані застарілими наочними посібниками, що не відповідають сучасним вимогам, або ж такими, що не мають грифа Міністерства освіти і науки України.

Згідно з ДБН (державними будівельними нормами) типові навчальні майстерні розраховані на 15 робочих місць. Наповнюваність груп на уроках трудового навчання у 55 відсотках класів перевищувала кількість обладнаних робочих місць. Щодо кадрового забезпечення, то навчальні

заклади повністю були забезпечені педагогічними кадрами з трудового навчання. Але якщо фахівці з технічних видів праці становлять близько 80 відсотків, то з обслуговуючих видів праці - лише 45 відсотків. У окремих районах фахівці з обслуговуючих видів становили до 10 відсотків. Стосовно аналізу якісного складу вчителів трудового навчання, то у містах переважають вчителі з вищою кваліфікаційною категорією, а у районах – з кваліфікаційною категорією “спеціаліст”.

Результати перевірки рівня якості теоретичних знань учнів (було запропоновано однакові завдання для учнів 5-х і 6-х класів) засвідчили що учні 5-6 класів в основному засвоїли теоретичний матеріал програми на рівні 5-го класу. У той же час, рівень теоретичних знань хлопців 6-го класу майже такий, як і 5-го. Кількість, а головне якість, практичних робіт, які виконали учні 5-х класів, значно поступається відповідним показникам 6-х класів. Хлопці 5-х класів зазвичай випилювали за рік 1-2 вироби з фанери, а дівчата – шили наволочки та виготовляли гольники. Цікавіші та різноманітніші роботи виготовляли учні тих навчальних закладах, де створена і підтримується належна матеріальна база та відводиться на вивчення трудового навчання у 5-х класах додатковий час з варіативної складової навчального плану.

Таблиця 3

Рівень якості теоретичних знань учнів

	Клас	Високий %	Середній %	Достатній %	Низький %
Хлопці	5	6	50	39	5
	6	11	45	38	6
Дівчата	5	21	40	38	11
	6	31	51	14	4

У 2006/2007 навчальному році, на виконання наказу Міністерства освіти і науки України від 11.05. 06 № 242-ок, департамент загальної середньої та дошкільної освіти зібрав інформацію щодо стану трудового навчання у всіх без виключення загальноосвітніх навчальних закладах країни. Інформація опрацьовувалась за такими напрямками: кадрове забезпечення, матеріально-технічне забезпечення, упровадження технологічного профілю, робота пришкільних гуртків технологічного спрямування та дані про кількість класів та учнів, що не вивчають трудового навчання.

Зведена інформація засвідчила, що фахівці серед вчителів з технічних видів праці складають 61,9 відсотків, серед обслуговуючих видів праці – 45,5 відсотків. Викликає стурбованість факт, що кількість вчителів з педагогічним стажем понад 20 років (більше 37 відсотків) значно переважає кількість тих, хто має педагогічний стаж до 5 років (менше 14 відсотків – технічні види праці, та менше 10 – обслуговуючі види праці).

Набагато складніше питання з матеріально-технічним забезпеченням. Якщо кількість навчальних майстерень з технічних видів праці майже відповідає кількості загальноосвітніх навчальних закладів (але якщо у деяких школах є по 2 майстерні, то у такої ж кількості шкіл їх немає взагалі), то забезпеченість навчальними майстернями з обслуговуючих видів праці складає лише 51 відсоток. Менше половини навчальних майстерень мають більше 50 відсотків обладнання та матеріалів, необхідного для виконання навчальної програми. А більше 25 відсотків завідувачів майстерень задекларували матеріально-технічне забезпечення на рівні 0-25 відсотків.

Важливим є питання оптимального використання наявної матеріально-технічної бази та кадрового забезпечення. А це, крім уроків, проведення учнівських олімпіад, конкурсів, гурткова робота. У 2006/2007 навчальному році в країні функціонували 15250 пришкільних гуртків технологічного спрямування (на 2646 менше ніж загальноосвітніх навчальних закладів II-III ступенів). І їх відвідували майже 30 тисяч учнів, що становило 4,78 відсотків від всіх учнів 5-11(12) класів. Ще більшу стурбованість викликали дані про кількість класів та учнів, що не вивчають трудового навчання. Виявилось, що 8,5 тисяч п'ятикласників не опановують предмет взагалі. Таких восьмикласників вже 18 тисяч, а дев'ятикласників – більше 19 тисяч.

2. *Непопулярність серед молоді робітничих професій, на які був спрямований технологічний профіль.* За даними Міністерства праці та соціальної політики України (лист від 19.10.09 № 11972/0/14-09/021) значна частина молоді вибирає професію під впливом мотивів моди, престижності, без врахування реальних можливостей працевлаштування. Зокрема, як показують результати опитування, сьогодні біля 80 відсотків випускників шкіл зорієнтовані лише на навчання у вищих навчальних закладах, хоч серед штатних працівників підприємств, фахівців з вищою освітою менше половини. Значним попитом серед молоді користуються професії економістів, юристів, хоч на ринку праці існує надлишок цих фахівців. Так, на обліку в державній службі зайнятості протягом 2008 року перебувало 6,6 тис. юристів, для яких було зареєстровано лише 2,9 тис. вакансій; для 22,5 тис. економістів були актуальними 11,3 тис. вакансій.

3. *Запровадження жорстких правил щодо ліцензування на здійснення професійного навчання у межах технологічного профілю.* У 2006/2007 навчальному році в Україні функціонувало 290 міжшкільних навчально-виробничих комбінатів. Згідно з ліцензійними обсягами вони могли вести підготовку 135146 кваліфікованих робітників з 57 професій (є додаток) за рахунок годин відведених навчальними планами на вивчення трудового навчання у профільних класах загальноосвітніх навчальних закладів.

Наказом Міністерства освіти і науки України від 23.08.2006 №632 було затверджено державні стандарти професійно технічної освіти з

конкретних робітничих професій. Зазначеним наказом упровадили державні стандарти на 65 робітничих професій у підприємствах, організаціях, установах, що здійснюють або забезпечують підготовку кваліфікованих робітників з 2006/2007 навчального року. Введення державних стандартів було, безумовно, важливим і необхідним кроком на шляху до якісної підготовки кваліфікованих робітників усіма навчальними закладами та організаціями, що її здійснюють.

Однак, нові стандарти суттєво відрізнялися від навчальних програм за якими готували кваліфікованих робітників до їх введення. Значно збільшено кількість годин необхідних для підготовки робітників найнижчої кваліфікації. Так на підготовку “Оператора комп’ютерного набору” II категорії відводиться 791 година замість 540, на підготовку “Секретаря керівника” – 952 години замість 534. Навчальну практику, відповідно до нових стандартів потрібно проводити після закінчення повного курсу, а не після вивчення окремих модулів, як це було до цього.

Не підготовлене, різке, на нашу думку, впровадження зазначених стандартів без обговорення з зацікавленими сторонами (МНВК, загальноосвітні навчальні заклади), вже в наступному навчальному році могло призвести до того, що:

- 14829 школярів, які навчалися у міжшкільних навчально-виробничих комбінатах згідно з ліцензійними обсягами не отримають по закінченні повної загальної середньої освіти свідоцтв про професійну підготовку. Це при тому, стандарти введені лише на 24 професії з 57 за якими готують робітників МНВК. Частина цих дітей, з певних причин (відсутність навчальних закладів поблизу місця проживання, нестатки батьків, небажання на даному етапі продовжувати отримувати освіту), залишаться без професії. І, як результат, без соціального захисту, без надії на майбутнє. Вони поповнять лави некваліфікованих, мізернооплачуваних робітників. Це, зазвичай, призводить до зубожіння та деградації молодії особистості;

- втраяться вже створені матеріально-технічна та навчально-методична бази, кадрове забезпечення.

- навчання за технологічним профілем значно скоротиться чи перетвориться виключно у професійне (години, що відводяться навчальним планом на поглиблене вивчення предметів, введення спецкурсів, факультативні, індивідуальні та групові заняття будуть використовуватись для забезпечення визначеної стандартом кількості годин).

4. *Відсутність чіткої структури навчального процесу за технологічним напрямом та відсутність повноцінних навчальних програм.* Навчання здійснювалось, в основному, за навчальними програмами з підготовки кваліфікованих робітників, а за відсутності ліцензії на здійснення професійного навчання – за спрощеними варіантами цих же

програм. Таке навчання отримало напівофіційну назву “допрофесійне”. Навчальні програми з багатьох напрямів для 11-річної школи взагалі відсутні. Окремі заклади освіти розробляли свої навчальні програми, затверджуючи їх інстанціями різних рівнів. Інколи вони не відповідали загальним вимогам та не мали відповідного грифу Міністерства освіти і науки України.

5. Для запровадження будь-якого напрямку технологічного профілю потрібна суттєва матеріально-технічна база, створення якої не під силу одному, окремо взятому, навчальному закладу.

6. Відсутність реально діючої системи до профільної підготовки.

Проте вирішення означених проблем варто розпочинати з аналізу функціонування системи професійної орієнтації в міжшкільних навчально-виробничих комбінатах (тут і далі МНВК). З кожним роком збільшується охоплення учнів старшої школи профільним навчанням у МНВК. У 2001/2002 навчальному році у профільних класах навчалося близько 255 тисяч старшокласників, а в 2008/2009 навчальному році їх кількість збільшилася майже вдвічі (і це не дивлячись на те, що демографічна ситуація погіршилася). Змінився і вектор направленості старшокласників у виборі напрямку навчання.

Технологічний напрям у 2001/ 2002 навчальному році забезпечував 3/5 профільності в Україні. Насамперед це було пов'язано з діяльністю міжшкільних навчально-виробничих комбінатів (МНВК). Розквіт їх діяльності припав на 80-ті роки минулого століття, коли допрофесійним та професійним навчанням було охоплено майже всіх старшокласників. За роки незалежності кількість комбінатів зменшилася, але й натеper вони роблять вагомий внесок в профілізацію старшої школи. Адже МНВК – є ланкою, що вдало поєднує загальну середню освіту з професійно-технічною, забезпечуючи ступеневість освіти та, як передбачає Концепція профільного навчання, задовольняє потреби учнів загальноосвітніх навчальних закладів у допрофесійній, профільній, професійній підготовці та профорієнтації. При цьому, потенціал таких закладів використовується далеко не повністю.

У цьому навчальному році, в середньому по Україні, профільним навчанням охоплено близько 66 відсотків старшокласників. На першому місці за кількістю охоплення учнів є природничо-математичний напрям (близько 142,5 тисяч учнів) за ним технологічний (128 тисяч учнів), далі філологічний (118), суспільно-гуманітарний (66), спортивний (14) та художньо-естетичний (6,5).

Відповідно до Концепції профільного навчання, профілізація старшої школи має створювати сприятливі умови для врахування індивідуальних особливостей, інтересів і потреб учнів, для формування у школярів орієнтації на той чи інший вид майбутньої професійної діяльності. За тією ж концепцією “Профільне навчання – це вид

диференційованого навчання, який передбачає врахування освітніх потреб, нахилів і здібностей учнів і створення умов для навчання старшокласників відповідно до їхнього професійного самовизначення, ...”, а метою профільного навчання є “забезпечення можливостей для рівного доступу учнівської молоді до здобуття загальноосвітньої профільної та початкової допрофесійної підготовки”. Питаннями допрофесійної підготовки та професійної діяльності пронизані і завдання профільного навчання, які визначає Концепція.

Отже, звідси робимо висновок, що навчання у профільному класі за будь-яким напрямом для кожного учня має бути пов’язане з майбутньою професійною діяльністю. Під час навчання за обраним профілем (а краще до вибору профілю) учень обов’язково знайомиться (оволодіває) не просто з поглибленими варіантами навчальних предметів, а з майбутніми професіями, до яких відкриється шлях після закінчення школи. Такий підхід до упровадження профільного навчання забезпечують міжшкільні навчально-виробничі комбінати.

Трапляються випадки, коли учні обирають профіль навчання не за уподобаннями чи відповідно до своїх здібностей та можливостей, а за іншими критеріями: порада друзів, хороші вчителі, зручне розташування навчального закладу, відсутність власне вибору, а найчастіше - престижність профілю. Поглиблене вивчення предметів, і навіть профільних спецкурсів, у випадку “стандартної” профільної школи, далеко не завжди знайомлять з реаліями майбутньої професійної діяльності.

Зовсім інша ситуація вимальовується при створенні системи профілізації з залученням міжшкільних навчально-виробничих комбінатів. Щоб не бути голослівним, наводимо приклад з діяльності Степанівського МНВК Чернігівської області. Високою популярністю серед старшокласників даного регіону, з поміж усіх запропонованих їм навчальних профілів, користується економічний напрямок профільного навчання. Це пов’язано з престижністю економічних, фінансових, банківських професій на сучасному ринку праці регіону. Учні, що освоювали економічний профіль у ЗНЗ району, на базі Степанівського МНВК отримали робітничу кваліфікацію “Обліковець” (реєстрація бухгалтерських даних). За результатами соціологічного опитування, станом на завершення навчального року (травень 2009) 58 відсотків учнів охоче і вмотивовано закінчили навчання і планують будувати професійну кар’єру за економічним напрямом. Однак інші 42 відсотки, випробувавши власні сили у даній професії, остаточно визначили власну непридатність до навчання у економічній сфері і праці у конвенційному професійному середовищі. Вони констатували помилковість свого вибору профілю навчання, більш ґрунтовно вивчили сферу власних професійних інтересів і були зорієнтовані у відповідні їм професійні сфери.

З однієї сторони, для 42 відсотків випускників профільне навчання не стало початком професійної діяльності. З іншої – ті ж самі 42 відсотки

було врятовано від “нелюбого” заняття протягом життя, а 58 відсотків упевнилися у правильному професійному виборі!

Зважаючи на зазначене вище, особливої ваги набуває надання реальної можливості учням, що навчаються у комбінатах, не тільки випробувати себе у професійній діяльності, а й змінити обраний профіль, що деякою мірою збереже кошти, а головне – захистить сім'ю і молоду людину від психологічних травм.

Окрім того, у процесі профільного навчання у більшості МНВК, кожен учень має можливість “попрацювати” в умовах навчально-тренувальної фірми, де імітуються умови справжнього підприємства з усіма його виробничими процесами. Таке навчання усуває розрив між теорією і практикою, оскільки кожен може спробувати свої сили, працюючи на конкретному робочому місці. Це, у свою чергу, породжує навички спілкування і поведінки у реальному трудовому колективі, формує ділові якості та життєво важливі компетенції майбутнього випускника.

Цим визначається роль міжшкільних навчально-виробничих комбінатів у організації профільного навчання, формуванні рефлексивної моделі професійного самовизначення, яка на відміну від адаптивної дозволяє учневі усвідомити, оцінити та спрогнозувати свої можливості.

Старшокласники, залишаючись учнями ЗНЗ, мають можливість більш змістовно, поглиблено, на професійному рівні опановувати спецкурси, які забезпечують профільну, допрофільну, професійну підготовку та дієву професійну орієнтацію. Спецкурси та курси за вибором, що пропонують міжшкільні навчально-виробничі комбінати, поглиблюють та розширюють зміст шкільних профільних предметів, дають можливість застосувати знання у різних сферах професійної діяльності, що в свою чергу сприяє розвиткові нахилів учнів і, знову ж таки, їхньому свідомому професійному самовизначенню.

На сьогоднішній день на базі міжшкільних навчально-виробничих комбінатів учні можуть:

1. Пройти допрофільну підготовку. Адже МНВК постійно проводять моніторинг готовності учнів шкіл до профільного навчання, а також профінформаційні заходи та виїзні лекторії. На основі отриманих результатів пропонують учням 8-х – 9-х класів загальноосвітніх навчальних закладів модель допрофільного навчання, що базується на м'якій диференціації спецкурсів, курсів за вибором та факультативів і вивченні профорієнтаційного курсу “Людина та світ професій”. Оскільки кінцевим результатом допрофільної підготовки є, власне, усвідомлений вибір профілю навчання, то, в умовах МНВК, учні мають можливість змінювати один напрямок на інший або поєднувати їх між собою, в пошуках того, що відповідає нахилам, інтересам і природнім професійним здібностям особи. Для цього створюються динамічні профільні групи,

сформувати які, у загальноосвітній, а особливо у малокомплектній школі практично неможливо. Така організація допрофільної підготовки дає учням необхідні знання і досвід, що є черговою сходинкою до подальшого обґрунтованого вибору профілю навчання і пов'язаної з ним професійної діяльності. При цьому, забезпечується дотримання трьох необхідних етапів реалізації допрофільного навчання – інформаційного, психологічного та діяльнісного.

2. Модель профільного навчання за участю МНВК будується на основі комплексу спільних дій навчальних закладів: шкіл мікрорайонів та МНВК. Спецкурси, курси за вибором та факультативи, що пропонують міжшкільні навчально-виробничі комбінати, поглиблюють та розширюють зміст шкільних профільних предметів, дають можливість застосувати знання у різних сферах професійної діяльності і логічно завершуються отриманням разом із атестатом про загальну середню освіту найпростішої робітничої професії у відповідності до обраного профілю навчання.

За стереотипами сприйняття, може уявитися, що МНВК забезпечують навчання лише за технологічним профілем. Однак, на сьогоднішній день, більшість із цих навчальних закладів мають відповідну навчально-матеріальну базу, навчально-методичне і кадрове забезпечення для ліцензування на право надання професійної освіти за всіма існуючими напрямками профілізації. Таким чином організовано навчальний процес у Броварському НВЦТМ на Київщині, Павлоградському МНВК Дніпропетровської області, Тернівському МНВК Закарпатської області, згаданому вище Степанівському МНВК на Чернігівщині і багатьох інших. Дані освітні установи активно упроваджують навчальні спецкурси із художньо-естетичного напрямку (моделювання сучасного одягу; web-дизайн; художня вишивка; різьблення по дереву), суспільно-гуманітарного напрямку (основи менеджменту та маркетингу; етика ділових відносин та секретарська справа; ділова англійська мова та сучасний технічний переклад; побудова кар'єри;), природничо-математичного циклу (електротехніка та системотехніка; основи програмування на ПК; сучасні облікові системи на основі програми "1С"; інформаційні технології проектування в економіці;), технологічного циклу (автосправа; тракторна справа та сучасні агротехнології; сучасні будівельні технології; слюсарна справа; технології приготування їжі тощо).

Окрім того, на базі МНВК старшокласники можуть відчувати системність профорієнтаційної роботи: опанувавши профорієнтаційний спецкурс "Побудова кар'єри", пройшовши послідовно етапи профінформування, профконсультування, психодіагностики, тренінгів, профвідбору та головне – професійні проби.

Висновок. В умовах переходу загальноосвітніх навчальних закладів на новий зміст, структуру і 12-ти річний термін навчання питання своєчасного здобуття професії значно загостриться. Проведені соціологічні

опитування свідчать, що понад 70 відсотків учнівської молоді разом із отриманням атестата про загальну середню освіту бажають отримати і робітничу професію. В такій ситуації, міжшкільні навчально-виробничі комбінати, як центри профільної підготовки, можуть ефективно вирішувати подібні завдання. Вибір учнями, що опановували профіль навчання на базі МНВК, подальшого напрямку професійної діяльності є яскравим підтвердженням того, як такий вид навчальної діяльності сприяє успішному самовизначенню, опануванню актуальних для сьогодення сфер професійної діяльності, допомагає працевлаштуватись та послідовно будувати професійну кар'єру, розвиваючи власні творчі здібності та реалізуючи природний потенціал. Д

Література:

1. Концепція 12-річної загальної середньої освіти: проект // Інформ. зб. МОН України. – 2000. – № 21. – С. 3 – 17.
2. Людина і світ професій: програма [для 8 – 9 класів загальноосвітніх навчальних закладів] (70 годин) / [І. Д. Бех (науковий консультант), О. В. Мельник, Л. А. Гуцан, О. Л. Морін, С. М. Дятленко, М. Л. Шабдінов та ін.] //Трудова підготовка в закладах освіти. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2008. – №1. – С. 43 – 56.
3. Про затвердження Концепції державної системи професійної орієнтації населення : постанова Каб. Міністрів України від 17 верес. 2008 р. № 842 // Уряд, кур'єр. – 2008. – 1 жовт. (№ 182). – Орієнтир. – С. 15 – 16 ; Офіц. вісн. України. – 2008. – № 72. – Ст. 2426.

РОЗДІЛ 2

ПРОФЕСІЙНА ОРІЄНТАЦІЯ УЧНІВ 10 – 11 КЛАСІВ У ПРОЦЕСІ ПРОФІЛЬНОГО НАВЧАННЯ

2. 1. Формування у старшокласників спрямованості на майбутній професійний успіх у процесі суспільно-гуманітарного напрямку профільного навчання (І. І. Ткачук)

Постановка проблеми. Сучасна соціально-економічна ситуація в країні висуває жорсткі вимоги до професійної діяльності людини, що обумовлює необхідність підвищення конкурентоспроможності фахівця на ринку праці, актуалізацію мотивів досягнення професійного успіху особистості на різних етапах її життєвого циклу. При цьому проблема професійного успіху й кар'єрної успішності стає в останні роки усе більш важливою для молодих спеціалістів, які прагнуть посісти важливе місце в системі суспільного розподілу праці. А це, передусім, визначає соціальну й економічну значущість професійної орієнтації учнівської молоді, якій у таких умовах необхідно обрати професію залежно від власних

можливостей, уподобань і попиту на неї на ринку праці. Тому під час профорієнтаційної роботи в процесі профільного навчання важливим представляється не лише підготовка старшокласників до професійного самовизначення, а й формування у них спрямованості на досягнення у майбутньому професійного успіху.

Аналіз останніх досліджень До проблеми успіху людини в діяльності звертаються представники різних наук. Так у працях філософів та соціологів (Дж. Болдуїн, Л. Гумільов, Д. Дьюї, Ф. Шиллер, Дж. Едвардс.) успіх розглядається як “життєве призначення людини”, як “цінність, пов’язану з реалізацією позиції в боротьбі за виживання”, як “показник адаптованості людини до соціокультурних вимог” тощо. Багатогранність феномена виявляється в тому, що, з одного боку, успіх є індикатором переживання індивідом результату власних дій і зусиль, а з іншого, розглядається як показник своєрідності його положення серед інших людей.

Традиційно основою для вивчення успіху в психології є припущення про його зв’язок з рівнем домагань, образом “Я” та самооцінкою. Також, аналізуючи співвідношення самооцінки й успіху, значна кількість дослідників звертається до формули У. Джеймса, у якій ним пропонується розглядати самооцінку як величину прямо пропорційну успіху й обернено пропорційну домаганням особистості [2].

Вітчизняні дослідники (К. Абульханова-Славська, Б. Ананьєв, П. Анохін, А. Бодальов, Л. Божович, В. Вілюнас, Л. Виготський, Г. Костюк, О. Леонтєв, В. Мясіщев, К. Платонов, С. Рубінштейн та ін.) підходили до вивчення успіху в єдності відображуваного, мотиваційного та регуляторного аспектів діяльності людини, враховуючи його обумовленість соціальними ситуаціями, у яких вона здійснюється.

Важливими видаються й сформульовані О. Леонтєвим і С. Рубінштейном положення про роль успіху як необхідної детермінанти діяльності особистості, в основі якої завжди присутнє співвідношення між мотивацією до діяльності й успішністю її виконання [8].

У дослідженнях Л. Божович, М. Боришевського, Г. Костюка, А. Маркової, М. Матюхіної успіх розглядається у зв’язку з проблемою рушійних сил розвитку дитини, мотивації її поведінки і формування як особистості взагалі. Крім того переважна більшість вчених (К. Абульханова-Славська, У. Джеймс, З. Кузьміна, Є. Стоунс, Х. Хекхаузен та ін.) стверджують про те, що динамічні й змістові характеристики успіху мають вікові відмінності і визначаються співвідношенням самооцінки, рівня домагань і досягнень індивіда, об’єктивованих у результатах його діяльності [10].

В історії педагогічної думки ідея успіху в навчанні знайшла свою практичну реалізацію і виявила великі виховні можливості у педагогічних системах Я. Коменського, Ж. Руссо, Й. Песталоцці, Ф. Дістервега, Г. Сковороди, К. Ушинського, Л. Толстого, А. Макаренка. Гідним

продовженням їхніх прогресивних поглядів є творча спадщина В. Сухомлинського.

У психолого-педагогічних дослідженнях проблеми розвитку особистості, успіх пов'язувався: з діяльністю учнів (Б. Ананьєв, І. Бех, Л. Божович, В. Давидов, О. Леонтьєв, С. Рубінштейн), з їхньою пізнавальною активністю і самостійністю (Л. Арістов, О. Савченко, Г. Щукіна), з багатьма аспектами організації проблемного навчання (Т. Кудрявцев, І. Харламов), з мотивами учіння (А. Зільберштейн, В. Ільїн, О. Леонтьєв, А. Маркова), з виявленням напрямів попередження неуспішності (Ю. Бабанський, Н. Менчинська) та ефективністю навчання (І. Огородніков, В. Онищук), з основами наукової організації праці (Ю. Бабанський, В. Паламарчук).

Проведений нами аналіз досліджень засвідчив про складність формування спрямованості особистості на майбутній успіх, яка обумовлена суперечливим характером цього новоутворення. Серед таких характеристик варто виділити:

- значущі аспекти діалектичного взаємозв'язку суб'єктивного й об'єктивного, індивідуального й колективного;
- зовнішні і внутрішні сторони задоволеності людини досягнутими результатами;
- взаємозв'язок морально-духовних цінностей та досягненням поставленої цілі;
- поєднання внутрішніх процесів у досягненні успіху (самооцінка, самопізнання та самовдосконалення).

Формулювання цілей статті. Завданням статті є визначення психолого-педагогічних аспектів формування в учнів 8–9 класів спрямованості на майбутній професійний успіх та окреслення напрямів профорієнтаційної роботи у процесі суспільно-гуманітарного напряму профільного навчання.

Основна частина. Аналіз наукових досліджень дозволив зробити висновок, що спрямованість старшокласника на майбутній професійний успіх є складним й динамічним новоутворенням особистості, комплекс взаємопов'язаних компонентів якого характеризує сформованість у суб'єкта “Я – концепції” його професійного самовизначення.

Таким комплексом взаємопов'язаних компонентів є емоційно-вольовий, когнітивний та дієво-практичний. Серед показників, які визначають сформованість цього новоутворення старшокласника варто виділити такі: потреба у досягненнях (прагнення досягнути поставленої цілі й уникнути емоційного переживання невдачі), готовність брати на себе відповідальність за своє майбутнє, здатність до самоуправління, витримка, володіння собою, активність, ініціативність, завзятість (здатність вольовим зусиллям піднімати активність до необхідного рівня), уміння проектувати й реалізовувати свою індивідуальну освітню і професійну траєкторію.

Сучасні дослідники шкільної профорієнтації поняття майбутній професійний успіх пов'язують, насамперед, із ефективним професійним самовизначенням (Є. Климов, В. Сидоренко, В. Синявський, М. Пряжніков, С. Чистякова, і ін.), яке розглядається ними як успішність всього життя у рамках певної професійної діяльності. Професійне самовизначення розглядається ними не як єдиний акт вибору професії, а як процес розвитку особистості, що передбачає внутрішню активність людини у формуванні перспективи професійного становлення, проектуванні стратегії руху до професії, тобто передбачає наявність такої кореневої характеристики особистості, як її суб'єктність.

Важливим етапом професійного самовизначення особистості є профільне самовизначення старшокласника, а результатом його сформованості виступає готовність до вибору профілю навчання, який задає галузь його майбутньої професійної діяльності.

Метою професійної орієнтації учнів на цьому етапі професійного самовизначення особистості є створення організаційно-педагогічних умов для вибору учнями напряму профільного навчання у старшій школі. До таких умов належать, зокрема, курси на вибір й поглиблене вивчення окремих предметів на диференційованій основі тощо.

Організаційними умовами створення профорієнтаційного середовища для визначення учнями 8–9 класів напряму профільного навчання, на нашу думку, мають бути:

- співпраця з МНВК, закладами професійної освіти, підприємствами;
- використання ресурсів позашкільної освіти (будинків дитячої творчості, спортивних шкіл, станцій юних техніків, установ культури) для здійснення професійних проб;
- використання засобів масової інформації (преса, радіо, телебачення, Інтернет, бібліотеки);
- організація інформаційного середовища, яка передбачає діяльність у школі кабінету профорієнтації або профорієнтаційного куточка у малокомплектних школах;
- співпраця з Державною службою зайнятості, кадровими службами та підприємствами району;
- залучення до профорієнтаційної роботи батьків учнів та випускників минулих років;
- включення у зміст навчальних предметів інформації профорієнтаційного характеру.

Звичайно, у створенні профорієнтаційного середовища мають бути певним чином задіяні майже усі педагогічні працівники сучасної школи: практичні психологи, соціальні педагоги, вчителі-предметники, класні керівники, викладачі, майстри виробничого навчання, вихователі, керівники гуртків, бібліотекарі, методисти, медичні працівники тощо.

Зважаючи на це, важливим видається питання координації зусиль

фахівців і установ, що ставлять своєю метою допомогу учневі в усвідомленому професійному виборі, забезпечують допомогу у вирішенні проблем і труднощів процесу самоосвіти, що виникають у допрофільній підготовці й профільному навчанні, створюють умови для реалізації особистісно орієнтовного підходу до професійної орієнтації. Це завдання може бути вирішено завдяки введенню у навчально-виховний процес курсу профорієнтаційного спрямування “Людина і світ професій”, зміст якого має слугувати системоутворюючою основою для реалізації сукупності організаційно-педагогічних умов спільної діяльності суб’єктів профорієнтаційної роботи у середній загальноосвітній школі та введенням в освітній простір школи спеціальної позиції – позиції тьютора. Цілі й завдання тьюторського супроводу в допрофільній підготовці й профільному навчанню описані Т. М. Ковальновою [5].

Метою роботи тьютора є персональний супровід учня в освітньому просторі допрофільної підготовки й профільного навчання. Під час такого супроводу тьютор “погоджує”, координує різні напрямки допрофільної підготовки й профільного навчання (викладання предметних і орієнтаційних курсів, інформаційної роботи й профорієнтації), що розвертаються в сучасній школі в орієнтації на конкретного учня, тим самим надаючи йому можливості реального індивідуального вибору подальшого профілю навчання й самовизначення в професійному майбутньому.

Таким чином тьюторській супровід полягає в організації освітнього руху старшокласника, що будується на постійному рефлексивному співвіднесенні його досягнень (сьогодення й минулого) з інтересами й устремліннями (образом майбутнього). Тьютор, або будь-який педагог, що здійснює тьюторські функції, виступає в ролі своєрідного “консультанта з розвитку”.

У процесі профільного навчання учень вибирає й використовує ті ресурси освітнього простору, які будуть сприяти його подальшому професійному становленню. Учень старшої школи за допомогою тьюторського супроводу включається в процес рефлексії своєї освіти, що дозволяє йому найбільше точно вибирати напрямок профільного навчання й послідовно будувати подальші кроки.

Тьютор облаштовує, організує й допомагає здійснювати цей вибір. Крім того, тьютор учить старшокласника тому, як його освітні досягнення можуть бути надалі представлені в соціальному просторі: у вузі, потенційним роботодавцям, діловим партнерам [5].

У процесі суспільно-гуманітарного напрямку профільного навчання індивідуальна робота з учнями 8 – 9 класів, яка має за мету сформувати у них спрямованість на майбутній професійний успіх, послідовність кроків може бути наступною:

I. Усвідомлення особистісних цінностей. Сформовані цінності – це та частина внутрішнього світу людини, яку вона може осмислювати,

аналізувати, творчо переробляти, будувати ієрархію тощо. Можна запропонувати учням здійснити стосовно них таку роботу, як: усвідомлення, ранжування, зміна, формулювання, відстоювання, підтримка, порівняння.

II. Виділення дальньої професійної цілі (мрії) і її узгодження з іншими важливими життєвими цілями. Виділення найближчих і ближніх професійних цілей, як етапів і шляхів до далекої цілі (мрії).

III. Виявлення ресурсів особистості й дефіцитів компетенцій. Старшокласник складає переліки компетенцій, необхідних для досягнення професійної цілі, і потім ранжує їх за такою послідовністю:

- а) уже досить у нього сформованих і розвинених;
- б) сформованих, але потребуючих розвитку;
- в) практично не сформованих, але необхідних.

IV. Виявлення змісту самовиховання. До кожної з професійно важливих і значимих для учня компетенцій складається перелік конкретних завдань, послідовне виконання яких дозволить йому досягти поставлених цілей.

V. Планування. Сформульовані завдання старшокласник розподіляє по графах індивідуального плану розвитку, тим самим розподіляючи час і свої сили на їхнє виконання. Складання довгострокових, річних, місячних і тижневих планів, розпорядку дня.

VI. Складання конкретної програми послідовних дій. Конкретна програма послідовних дій містить у собі пошук старшокласником людей (як дорослих, так і однолітків), установ (школа, установа додаткової освіти, Державна служба зайнятості, бібліотека, Інтернет і т.д.), засобів (паперові або електронні носії та інше), за допомогою яких він зможе виконати призначені самому собі завдання.

VII. Реалізація конкретної програми послідовних дій. Це етап відбувається не тільки в стінах школи, але й стінах спортивних клубів, будинків творчості, вдома. Тому роль педагога як координатора дій батьків, педагогів, керівників гуртків і секцій важко переоцінити.

VIII. Рефлексія процесу реалізації конкретної програми послідовних дій. Цей етап може бути відрефлексований як при спілкуванні старшокласника з батьками, класним керівником, так і в мікрогруповому спілкуванні старшокласників, чиї цілі були подібні між собою, а самі учні перебувають у дружніх стосунках [11].

Системоутворюючою основою для реалізації сукупності організаційно-педагогічних умов спільної діяльності суб'єктів профорієнтаційної роботи у середній загальноосвітній школі з метою підготовки учнів 8 – 9 класів до вибору суспільно-гуманітарного напрямку профільного навчання, на нашу думку, має бути курс “Людина і світ професій” для 9-го класу (9 годин) [6].

Головною метою реалізації програми курсу “Людина і світ професій”

є підготовка учнів 9 класів до вибору профілю навчання у старшій школі. Мета курсу реалізується у процесі вирішення комплексу навчальних і виховних завдань:

- виховання в учнів ставлення до себе як суб'єкта майбутнього профільного навчання, усвідомлення своєї індивідуальної неповторності, відповідальності та впевненості у досягненні майбутнього професійного успіху;

- активізація процесів самопізнання, самооцінки та актуалізація потреби у самовдосконаленні;

- формування системи знань учнів про зміст та структуру світу професій, вмінь самостійно аналізувати вимоги соціального середовища до фахівців на ринку праці та специфіку профільного навчання як першого кроку до оволодіння обраною професією;

- ознайомлення учнів із способами і прийомами прийняття обґрунтованих рішень щодо вибору майбутнього профілю навчання, забезпечення їх практичним досвідом пошуку необхідної інформації для розробки або ж удосконалення індивідуальної освітньої траєкторії.

Обов'язковою умовою реалізації змісту курсу “Людина і світ професій” є кожним учнем “Щоденника вибору профілю навчання”, у якому узагальнюються його навчальні та особистісні досягнення, результати профільних проб, індивідуальних та колективних творчих справ. Важливою складовою “Щоденника вибору профілю навчання” є “Робочий зошит”, який використовується дитиною для виконання самостійних робіт. Головною функцією “Робочого зошита” є накопичення даних учнем про власні досягнення, які використовуються ним для складання програми самовдосконалення. Надзвичайно важливим є те, що зміст “Робочого зошита” є обмеженою для розповсюдження особистою інформацією учня, яка використовується вчителем лише у процесі індивідуальної роботи.

Обов'язковою умовою реалізації змісту курсу “Людина і світ професій” є проведення практичних робіт, які включені до програми для ґрунтовного вивчення учнями блоку питань, пов'язаних з розумінням загальних понять про індивідуально-психологічні особливості особистості. Учні, досліджуючи свої професійно-важливі якості під час практичних робіт, виробляють уміння аналізувати професії та зосереджуватися на самоаналізі. Така діяльність учнів спрямована на формування у них адекватної самооцінки та прагнення самовдосконалення до рівня вимог майбутнього профілю навчання в старшій школі та обраної професії.

Варто зазначити, що суспільно-гуманітарний напрям профілізації переважно співпадає з типом професій “людина – людина” (за Є. Клімовим). Основні вимоги професій цього типу до особистості такі: здатність встановлювати взаємини з людьми, допомога в оволодінні основами наук, акуратність, пунктуальність, доброта, готовність прийти на

допомогу іншій людині, привітність, доброзичливість, самокритика, самовладання, спостережливість, емоційна стійкість, розподіл уваги, логічність мислення, високі показники пам'яті

Програма містить такі розділи і теми.

Розділ 1.Сучасний світ професійної освіти і праці. Мета і завдання курсу “Людина і світ професій”. Значення правильного вибору професії для особистості та сучасного суспільства. Профільне навчання – перший крок до вибору майбутньої професії.

Розділ 1.1. Ринок освітніх послуг. Ринок освітніх послуг і можливості здобуття освіти. Інформаційне поле пошуку можливостей продовження навчання за обраним профілем (спеціальна література та довідники, періодичні видання, ресурси глобальної інформаційної мережі Інтернет тощо). Взаємозв'язок напряму профільного навчання і майбутньої професії. Перспективи професійного зростання у регіоні. Сутність, мета і принципи організації профільного навчання. Профільна проба як можливість отримати відповідний практичний досвід. Форми допрофільної підготовки: факультативи, гуртки, курси за вибором, наукові товариства, Мала академія наук тощо.

Розділ 1.2. Робочий зошит “Вибір профілю навчання”. Вплив оточуючого середовища (засобів масової інформації, реклами тощо) на вибір майбутнього профілю навчання. Ризики профільного самовизначення.

Розділ 2. Мої ресурси і ризики.

Розділ 2.1. Образ “Я”. Що я знаю про себе і свої можливості. Образ “Я”. Психічне, соціальне та фізичне “Я”. Джерела отримання людиною інформації про себе, свої можливості і здібності. Соціальна, психологічна, психофізіологічна, медична консультація та інші ресурси індивідуальної допомоги.

Розділ 2.2. “Я” і мої можливості. Вибір майбутнього профілю навчання та профільна придатність особистості. Вимоги профільного навчання до стану здоров'я, рівня підготовки, навчальних і особистісних досягнень. Зв'язок між напрямом профільного навчання й визначеними сферами професійної діяльності. Шляхи організації власної життєдіяльності з метою ефективного опанування у майбутньому обраним навчальним профілем. Самоосвіта, самовиховання та самовдосконалення до рівня вимог майбутнього профілю навчання. Готовність особистості до профільного самовизначення.

Розділ 3. Технологія побудови індивідуальної освітньої траєкторії.

Розділ 3.1. Індивідуальна освітня траєкторія. Індивідуальна освітня траєкторія старшокласника при виборі майбутнього профілю навчання. Головний та резервний професійний план.

Розділ 3.2. Захист обраного профілю. Уточнення, конкретизація, поглиблення знань про обраний профіль, перевірка правильності міркувань, що привели до такого вибору. Аналіз суперечностей, які

виникли на шляху вибору майбутнього профілю навчання та напрями їх розв'язання.

Структура “Щоденника вибору профілю навчання”

Щоденник складається з 7 розділів:

1. Моє резюме.
2. Мої цілі, плани, та аналіз їх виконання.
3. Мої роботи.
4. Мої досягнення.
5. Відзиви, рекомендації і консультації.
6. Важлива інформація.
7. Робочій зошит для виконання практичних робіт.

Перший розділ заповнюється учнем після першого уроку. Останні 6 – впродовж усього навчального року.

1. Моє резюме. Розділ складається з тих самих блоків, що і резюме при прийомі на роботу і є першим досвідом написання резюме (прізвище, ім'я та по батькові; дата народження; адреса, телефон; освіта; ціль; досвід роботи; додаткова інформація; рекомендації).

2. Мої поточні цілі, плани і аналіз виконання. На початку кожного місяця учень:

– ставить перед собою цілі, які стосуються підготовки до навчання за бажаним профілем (це може бути: підвищення досягнень у навчанні; опанування якимись навичками; виховання рис характеру тощо);

– складає план дій спрямованих на досягнення поставленої цілі, визначає очікувані труднощі.

В кінці кожного місяця учень робить письмовий аналіз своєї діяльності та її результатів (рівень досягнення цілей, вирішення завдань; труднощі, які я не очікував; мої дії та вчинки, що заслуговують уваги).

3. Мої роботи. Цей розділ містить перелік і опис основних форм і напрямів навчальної і творчої активності учня: факультативи, які відвідує учень, позашкільні гуртки, наукові роботи по Малій академії наук “Дослідник”, власні наукові і культурологічні роботи, проекти тощо. В ньому відображені як напрям активності так і інформація про регулярність занять: епізодично чи системно; тривалість занять і чого учень навчився.

У звіті про участь у проекті відображено: назва проекту; цілі проекту; особисті цілі учня у проекті; стислий опис проекту; учасники проекту; результати проекту; місце проекту в навчальному процесі (де можна використовувати створений під час реалізації проекту матеріал); чого учень навчився під час роботи над проектом.

4. Мої досягнення. Результати навчальних досягнень (успішність). Перемоги учня в олімпіадах, різних конкурсах, змаганнях тощо.

5. Відзиви, рекомендації і консультації. Характеристики ставлення учня до різних видів діяльності, які надають учню класний керівник, вчителі, педагоги позашкільних закладів, керівники спортивних секцій,

батьки тощо. Цей розділ містить також рекомендації психолога щодо вибору профілю навчання і щодо програми самовдосконалення та зауваження лікаря щодо обмежень при виборі профілю навчання і щодо шляхів зміцнення здоров'я.

6. Важлива інформація. Інформація, що здобув сам учень, яка стосується побудови його освітньої траєкторії, професійного плану, або розвитку особистісних якостей учня.

7. Робочий зошит. Виконання письмових практичних робіт учня на уроці і самостійних робіт учня при вивченні курсу “Людина і світ професій”.

Висновок. Процес підготовки учнів 8 – 9 класів до вибору суспільно-гуманітарного напрямку профільного навчання та формування в них спрямованості на майбутній професійний успіх вимагає забезпечення планомірного його здійснення. Необхідна координація зусиль фахівців і установ, що ставлять своєю метою допомогу учневі в усвідомленому професійному виборі, забезпечують допомогу у вирішенні проблем і труднощів процесу самоосвіти, що виникають у школярів у допрофільній підготовці й профільному навчанні, створюють умови для реалізації особистісно орієнтовного підходу до професійної орієнтації. Це завдання може бути вирішено завдяки введенню у навчально-виховний процес запропонованого у статті курсу профорієнтаційного спрямування , “Людина і світ професій”, зміст якого слугує системоутворюючою основою для реалізації сукупності організаційно-педагогічних умов спільної діяльності суб'єктів профорієнтаційної роботи у середній загальноосвітній школі та введенням в освітній простір школи спеціальної позиції – позиції тьютора.

Література:

1. Абульханова-Славская К. А. Стратегия жизни / Абульханова-Славская К. А. – М.: Мысль, 1991. – 299с.
2. Бернс Р. Развитие Я – концепции и воспитание [пер. с англ.] / Роберт Бернс. – М.: Прогресс, 1986. – 420 с.
3. Бех І.Д. Праця – головний виховател ь школярів: психологічний аспект трудового виховання молодших школярів / Бех Іван Дмитрович – К., 1983. – 32 с.
- 5 Ковалева Т. М. Организация предпрофильной подготовки и профильного обучения в школе: тьюторское сопровождение / Т. М. Ковалева //Инновации в образовании, 2007. – № 11. – С. 14 – 25.
6. Людина і світ професій: програма [для 8 – 9 класів загальноосвітніх навчальних закладів (9 годин)] / О. В. Мельник, Ткачук І. І. – К.: Мегапринт, 2008. – 26 с.
7. Макаренко А. С. Методика організації виховного процесу: твори в 7 томах / А. С. Макаренко. – Т.5. – К.: Рад. школа, 1954.– 382 с.
8. Платонов К. К. Вопросы психологии труда [2-е изд. доп.]

/ Платонов К. К. – М.: Медицина, 1970. – 264 с.

9. Пряжников Н. С. Эволюция профессионального самоопределения / Н. С. Пряжников // Первое сентября, 2002 – № 9.

10. Хекхаузен Х. Мотивация и деятельность: в 2 т. / Х. Хекхаузен. – Т. 2. – М.: Педагогика, 1986. – 351 с

11. Александрова Е. А. Индивидуальные траектории воспитания и развития [Електронний ресурс] / Е. А. Александрова. – Режим доступу до журн. <http://www.tochkapsy.ru/>

2.2. Підготовка старшокласників до професійного самовизначення у процесі вивчення математики та економіки (О. М.Павелків)

Постановка проблеми. Формування ринкових відносин й утвердження демократичних процесів у нашій державі розширює можливості для людини залучитися до сучасної технології у найрізноманітніших сферах підприємницької діяльності. Проте динамічність цього процесу постійно вносить зміни у продуктивні сили суспільства, засоби виробництва, уречевлену і живу працю. Вони все більше стають втіленням знання, освіти, роль яких незмірно зростає. За таких умов математика перетворюється на безпосередню продуктивну силу, яка фокусується в людині як жива сутність і цим визначає все більшою мірою науково-технічну та економічну активність людини у підприємницькій діяльності. Такі об'єктивні процеси вимагають від майбутнього фахівця на ринку праці необхідності володіння загальними математичними методами економічних розрахунків виробничих та побутових процесів.

Незважаючи на достатньо широке висвітлення в науковій літературі педагогічних умов організації професійної орієнтації в школі, все ж вони не торкалися досліджень профорієнтаційних можливостей змісту окремих навчальних предметів, зокрема, математики та основ економіки. Крім того незначна увага приділяється і підготовці школярів до оволодіння економічним розрахунком, під яким ми розуміємо систему знань та вмінь здійснення економічного аналізу як побутової, так і професійної фінансово-господарської діяльності. Згадана система включає не лише суто економічні знання та вміння, необхідні для здійснення аналізу фінансово-господарської діяльності, але й знання та вміння, пов'язані з практичним застосуванням певних математичних методів у сфері підприємницької діяльності, що беззаперечно є умовою розвитку в старшокласників стійких та адекватних уявлень про вимоги майбутньої професії.

Формулювання цілей статті. Зважаючи на актуальність означеної вище проблеми метою даної статті є висвітлення досвіду реалізації

експериментального курсу для старшокласників “Основи економічних розрахунків”, в якому інтегровані зміст шкільної математики та основ економіки. Зазначимо, розроблений нами факультативний курс спрямовувався на удосконалення підготовки старшокласників до професійного самовизначення у сфері професій економіки та бізнесу.

Аналіз останніх досліджень. Сучасний розвиток світового й, зокрема, європейського освітнього простору, об’єктивно вимагає від української школи адекватної реакції на процеси реформування загальної середньої школи. Домінуючим напрямом розвитку вітчизняної старшої школи є її орієнтація на широку диференціацію, варіативність, багатопрофільність, інтеграцію загальної і професійної освіти. Початковий етап такої диференціації розпочинається у старших класах неповної середньої школи, де вона має попередній, орієнтовний характер. На старшому ступені середньої школи, як і в більшості країн світу, здійснюється профільна диференціація навчання. Учні навчаються у спеціалізованих класах, секціях, відділеннях тощо, які можна вважати аналогами профілів, уся багатоманітність яких зводиться до академічного (загальноосвітнього) та практичного (технологічного, допрофесійного) напрямів.

Перехід вітчизняної загальної середньої освіти на 12-річний термін навчання й профілізація старшої школи створює умови для оволодіння старшокласниками змістом навчальних предметів на рівні стандарту (обов’язковий мінімум змісту навчальних предметів, який не передбачає подальшого їх вивчення), академічному рівні (обсяг змісту навчальних предметів достатній для вивчення їх у вищих навчальних закладах) та рівні профільної підготовки (зміст навчальних предметів поглиблений, передбачає орієнтацію на майбутню професію).

Профільне навчання є видом диференційованого навчання, який передбачає врахування освітніх потреб, нахилів і здібностей учнів. Така диференціація забезпечується за рахунок створення умов для навчання старшокласників відповідно до їхнього професійного самовизначення. Досягається це за допомогою змін у меті, змісті, структурі та організації навчально-виховного процесу.

Профіль навчання охоплює сукупність базових і профільних навчальних предметів та курси на вибір. Профільні предмети, зокрема, забезпечують прикладну спрямованість навчання за рахунок інтеграції знань і способів їх застосування у різних сферах практичної і, передусім, професійної діяльності. Навчальні курси на вибір, які є складовою варіативної частини навчального плану, забезпечують внутріпрофільну спеціалізацію, поглиблюють зміст профільних предметів, надавши їм прикладної і початкової професійної спеціалізації.

Старша школа функціонує переважно як профільна. Профільне навчання у 10 – 11 (12) класах здійснюється за такими основними

напрямами: суспільно-гуманітарний, природничо-математичний, технологічний, філологічний, художньо-естетичний, спортивний. Їх перелік відповідає соціально-диференційованим видам діяльності, які зумовлені суспільним розподілом праці, і містять знання про природу, людину, суспільство, культуру, науку та виробництво.

Напрями профільного навчання диференціюються за певними профілями. Природничо-математичний напрям містить фізико-математичний, математичний, фізичний, екологічний, біолого-хімічний, біолого-фізичний та біолого-географічний профілі. Суспільно-гуманітарний напрям поділяється на історичний, правовий, філософський та економічний профілі. Філологічний напрям передбачає диференціацію за українським, іноземним та історико-філологічним профілем. Технологічний напрям поділяється на технологічний та інформаційно-технологічний профілі. Диференціація за профілями художньо-естетичного та спортивного напрямів, відповідно до діючого Типового навчального плану, не передбачається.

Згідно із Законом України “Про загальну середню освіту”, профільне навчання запроваджується у:

- профільних класах звичайних загальноосвітніх шкіл (I – III рівень акредитації);
- спеціалізованих школах (школах-інтернатах) загальноосвітніх навчальних закладах I – III рівня акредитації з поглибленим вивченням окремих предметів та курсів;
- гімназіях (загальноосвітніх навчальних закладах II – III рівня акредитації з поглибленим вивченням окремих предметів);
- ліцеях (загальноосвітніх навчальних закладах III рівня акредитації з профільним навчанням і допрофесійною підготовкою);
- колегіумах (загальноосвітніх навчальних закладах III рівня акредитації філологічно-філософського та (або) культурно-естетичного профілів).

Форми організації профільного навчання регламентують діяльність суб’єктів навчально-виховного процесу в системі профільних загальноосвітніх навчальних закладів і забезпечують умови для реалізації його мети і завдань. За характером взаємодії суб’єктів профільного навчання виділяються внутрішньо шкільні та зовнішні форми його організації.

До внутрішньо шкільних форм профільного навчання належать:

- профільні класи в загальноосвітніх навчальних закладах,
- профільні групи в багатопрофільних загальноосвітніх навчальних закладах,
- профільне навчання за індивідуальними навчальними планами і програмами;
- динамічні профільні групи (в тому числі різновікові).

До зовнішніх форм профільного навчання належать:

- міжшкільні профільні групи;
- профільні школи інтернатного типу;
- опорні старші школи;
- навчально-виховні комплекси (НВК);
- міжшкільні навчально-виробничі комбінати (МНВК);
- загальноосвітні навчальні заклади на базі вищих навчальних закладів.

Профільна підготовка відрізняється від загальноосвітньої підготовки більш конкретними професійно орієнтованими характеристиками мотивів, цілей, засобів і результатів навчальної, продуктивної та творчої діяльності, які виступають по відношенню до учня у вигляді певних вимог. У старших класах учень переходить від загальноосвітнього профілю до більш конкретного, який передбачає певну концентрацію навчальної діяльності навколо визначеної групи професій. З часом така орієнтація буде ще більше звужуватись і наприкінці шкільного, власне профільного, навчання має відбутись конкретизація вибору напрямку майбутньої професійної підготовки. Таким чином, профільне навчання є середовищем для професійного самовизначення учнівської молоді.

Зазначимо, професійне самовизначення старшокласника ми розглядаємо як процес цілеспрямованих і послідовних самозмін, спрямованих на узгодження досягнутих і ще неарелізованих можливостей особистості та вимог обраної професії. Результатом сформованості такого самовизначення є готовність учня до вибору майбутньої професії або ж професійного навчального закладу, який задає галузь його майбутньої професійної діяльності.

Теоретико-методологічною основою обґрунтування профорієнтаційного змісту інтегрованого курсу для старшокласників “Основи економічних розрахунків” стали фундаментальні психолого-педагогічні дослідження (К. Альбухановою-Славська, С. Батишев, І. Бех, Л. Буєва, Ф. Іващенко, Є. Клімов, Г. Костюк, В. Моляко, В. Чебишева) професійного самовизначення особистості.

Крім того враховувалися висновки та рекомендації сучасних дослідників (Д. Закатнов, Є. Клімов, К. Платонов, М. Пряжніков, В. Рибалка, В. Сидоренко, В. Синявський, Є. Павлютенков, Н. Побірченко, Б. Федоришин, М. Янцур) шкільної профорієнтації, у яких розкриті соціально-економічні, педагогічні та психологічні аспекти проблеми підготовки учнівської молоді до вибору майбутньої професії.

Основна частина. Незважаючи на достатньо широке висвітлення в науковій літературі педагогічних умов організації професійної орієнтації в школі, все ж вони не торкалися досліджень профорієнтаційних можливостей змісту окремих навчальних предметів, зокрема, математики та основ економіки. Крім того незначна увага приділяється і підготовці школярів до оволодіння економічним розрахунком, під яким ми розуміємо

систему знань та вмінь здійснення економічного аналізу як побутової, так і професійної фінансово-господарської діяльності. Згадана система включає не лише суто економічні знання та вміння, необхідні для здійснення аналізу фінансово-господарської діяльності, але й знання та вміння, пов'язані з практичним застосуванням певних математичних методів у сфері підприємницької діяльності, що беззаперечно є умовою розвитку в старшокласників стійких та адекватних уявлень про вимоги майбутньої професії.

Необхідність удосконалення підготовки учнівської молоді до вибору та діяльності в майбутньому у сфері будь-якого бізнесу детермінується необхідністю створення комерційної схеми (бізнес-проекту) діяльності. Її розробка передбачає виконання ряду обов'язкових послідовних дій, а саме:

- вибір сфери діяльності та спеціалізації;
- визначення номенклатури продукції;
- розробка плану організації виробництва;
- фінансове обґрунтування плану;
- реалізація розробленого бізнес-проекту.

Одним із найбільш важливих елементів цієї схеми є фінансовий план, який ґрунтується на економічному обґрунтуванні діяльності та визначенні її доцільності й ефективності. Складання такого плану містить у собі кілька етапів:

- прогнозування споживчого попиту;
- визначення обсягів продукції;
- обґрунтування затрат праці, фінансових коштів, необхідних для організації та здійснення підприємницької діяльності.

Для розробки комерційного плану необхідно виконати значну кількість економічних розрахунків, які потребують застосування певних економіко-математичних методів. Крім того проведення економічних розрахунків є невід'ємною складовою здійснення будь-якої підприємницької діяльності. Зазначимо, в сучасних умовах під час складання фінансового плану значна кількість економічних розрахунків здійснюється на основі загальноосвітньої математичної підготовки.

Означена нами вище схема розробки бізнес-проекту потребує не лише міцних знань з основ економіки, організації та управління виробництвом, а й вміння здійснювати економічні розрахунки виробничих процесів. Необхідність оволодіння підприємцем економічним розрахунком обумовлюється й тим, що він є основою для здійснення економічного аналізу, прогнозування економічної успішності підприємницької діяльності. Саме тому ознайомлення учнів з правилами та вимогами до ведення підприємницької діяльності складає основу професійного самовизначення особистості у сфері професій економіки та бізнесу.

Отже, формування ринкових відносин, утвердження демократичних процесів в Україні розширює можливості для людини залучитися до

сучасної технології у найрізноманітніших сферах підприємницької діяльності. Проте динамічність цього процесу постійно вносить зміни у продуктивні сили суспільства, засоби виробництва, уречевлену і живу працю. Вони все більше стають втіленням знання, освіти, роль яких незмірно зростає. За таких умов математика перетворюється на безпосередню продуктивну силу, яка фокусується в людині як жива сутність і цим визначає все більшою мірою науково-технічну та економічну активність людини у підприємницькій діяльності. Такі об'єктивні процеси вимагають від майбутнього фахівця на ринку праці необхідності володіння загальними математичними методами економічних розрахунків виробничих та побутових процесів.

Аналіз практики роботи сучасної вітчизняної школи та досвід економічно потужних держав свідчить про те, що знання та вміння, необхідні для здійснення економічних розрахунків, можуть формуватися в учнів протягом усього періоду шкільного навчання. Щодо формування готовності учнівської молоді до професійного самовизначення у сфері професій підприємницької діяльності, то цей процес набуває реальну основу переважно в старших класах і сьогодні здійснюється в основному під час вивчення ряду загальноосвітніх предметів, головним чином соціально-економічного циклу. Вивчення цих предметів дозволяє за умови відповідної організації навчально-виховного процесу ознайомити учнів з основними категоріями, поняттями та закономірностями функціонування ринкової економіки, але здобуті знання без відповідної математичної підготовки не в повній мірі сформулюють у них адекватного розуміння специфіки підприємницької праці.

Проведений нами аналіз програм загальноосвітніх курсів математики та основ економіки також показав, що передбачений ними теоретичний та практичний навчальний матеріал не дозволяє ефективно вирішувати як завдання підготовки старшокласників до оволодіння економічним розрахунком, притаманним підприємницькій діяльності, так і не включає в себе професіографічний матеріал, який би дозволяв ознайомити учнів зі змістом, формами та методами діяльності підприємців. Саме тому виникла гостра потреба інтеграції змісту шкільної математики та основ економіки, яка б дозволила активізувати професійне самовизначення учнів у сфері професій економіки та бізнесу.

Зазначимо, ідея міжпредметних зв'язків у педагогіці не нова, але в останні роки в світлі завдань удосконалення розвитку особистості школяра набула принципово важливого значення. У сучасній педагогіці міжпредметні зв'язки переросли в проблему інтегрованого пізнання, оскільки у процесі інтегрованого навчання створюється цілісна система наукових знань, яким притаманний високий ступінь усвідомлення, мобільності та міцності. Всі галузі сучасної науки тісно зв'язані між собою, тому й шкільні навчальні предмети не можуть бути ізольованими

один від одного, що особливо важливо для тих старшокласників, які обрали своєю майбутньою професією сферу економіки та бізнесу.

На сучасному етапі розглядають три рівні інтеграції, кожний з яких має свою логічну структуру, яка складається з базису (кооперуючої дисципліни), завдання (базова дисципліна) та знаряддя (теоретичного та технічного інструментарію базової та суміжних дисциплін). Найвищий рівень інтеграції передбачає створення цілісної інтегративної системи й, зокрема, інтегрованого курсу. Прикладами таких курсів у шкільному навчанні є природознавство у молодших класах, трудове навчання у середніх, фізика у старших, іноді фахові спецкурси у вищих технічних навчальних закладах [2; 3].

Комплексне застосування знань з різних предметів – це закономірність сучасного виробництва, яка вирішує складні технічні та технологічні завдання. Уміння комплексного застосування знань, їх синтезу, перенесення ідей та методів з однієї науки в іншу лежить в основі творчого підходу до наукової, інженерної, художньої діяльності людини в сучасних умовах науково-технічного прогресу. Проте важливість комплексних знань з економіки та математики особлива актуальна для професій сфери підприємництва.

Для виявлення можливостей інтеграції згаданих вище навчальних предметів нами був проведений аналіз змісту чинних програм та підручників з алгебри та початків аналізу, геометрії, основ економіки для сучасних загальноосвітніх середніх шкіл. Аналіз змісту навчальних програм було проведено нами за відповідною схемою. Спершу ми визначили інформаційні та виховні можливості навчального матеріалу для активізації професійного самовизначення учнів у сфері професій підприємницької діяльності. Згодом виявили можливості використання названих вище навчальних предметів для формування в учнів знань і вмінь, необхідних для здійснення економічних розрахунків.

Здобуті нами результати теоретичного пошуку обумовили необхідність розробки програми інтегрованого курсу для учнів 10 – 11-х класів “Основи економічних розрахунків”, зміст та методика викладання якого були спрямовані на ознайомлення школярів з мотиваційно-ціннісною та змістовно-операційною сторонами підприємницької діяльності. Курс складається з таких розділів: “Економіка сім’ї”, “Економіка підприємства”, “Ціноутворення”, “Математичні методи в економіці”.

Зміст навчального матеріалу розробленого курсу спрямовано не лише на формування у старшокласників більш широкої, у порівнянні з загальноосвітнім курсом економіки, системи знань та вмінь, пов’язаних з економічними розрахунками, але й на їх ознайомлення з використанням математичних методів, які не висвітлені у загальноосвітньому курсі математики (наприклад лінійним програмуванням). Розробка та

впровадження факультативного курсу також були обумовлені необхідністю створення організаційно-предметного середовища, в якому б реалізовувалися педагогічні умови підготовки старшокласників до професійного самовизначення у сфері професій підприємницької діяльності у процесі оволодіння економічним розрахунком.

Напрямами інтеграції шкільної математики та основ економіки, які втілювалися у змісті згаданого вище інтегрованого курсу для старшокласників, нами були визначені такі:

- включення до курсу з основ алгебри та начал аналізу для 10 – 11-х класів, а також курсу з основ економіки для 10-х класів задач, які знайомлять учнів із застосуванням математичних методів в економічній діяльності, формують уміння здійснювати економічний розрахунок;

- впровадження факультативного курсу “Основи економічних розрахунків”, спрямованого на формування в учнів умінь застосовувати знання та вміння з математики та основ економіки для виконання економічного розрахунку та ознайомлення з використанням в економіці математичних методів, які не включено до загальноосвітнього курсу математики;

- використання у процесі викладання курсу “Основи економічних розрахунків” методів активізації навчально-пізнавальної діяльності старшокласників (ділові ігри, аналіз конкретних ситуацій, тренінги тощо);

- організація самостійної роботи учнів, спрямованої на їх ознайомлення з особливостями підприємницької діяльності (розробка бізнес-планів) та відповідними професіями (професіографічні дослідження).

Крім того задачі економічного змісту нами були умовно поділені на дві основні групи, а саме:

- такі, що ілюструють можливості застосування математичних методів в економіці, але не передбачають наявності в учнів специфічних економічних знань;

- такі, що ілюструють застосування математичних методів в економічній діяльності і передбачають наявність в учнів певних знань в галузі економіки, насамперед пов’язані з економікою підприємства чи приватного бізнесу.

Перша група задач не потребує від учителя математики поглиблених економічних знань. Задачі можуть бути складені на основі статистичних даних чи на елементарних життєвих прикладах. Найбільш сприятливі умови для застосування задач економічного змісту виникають під час вивчення в основній школі (V – IX класи) та під час повторення в старшій школі (X – XI класи) таких тем, як “Відсотки”, “Розв’язання рівнянь”, “Графіки”, “Відношення і пропорції”, “Системи лінійних рівнянь” тощо.

Так, для прикладу, під час вивчення розділу “Показникова, логарифмічна і степенева функції” ми ознайомлювали старшокласників із

таким поняттям, як “складні проценти” та методами їх обчислення. Складні проценти застосовуються для оцінки та розрахунку так званої майбутньої вартості і пов’язані насамперед з фінансово-кредитною діяльністю. Підприємницькій діяльності притаманні як позички у фінансово-кредитних установ, фізичних та юридичних осіб під певний відсоток, так і розміщення вільних коштів у вигляді банківських вкладів або інвестицій (акції, облігації, інші цінні папери).

Під час вивчення теми “Показникова функція” ми ознайомили учнів з правилами визначення ціни акцій. При вивченні цієї теми учням демонструвалися окремі правила визначення вартості цінних паперів. Оскільки переважна більшість підприємств в Україні заснована на колективній формі власності (акціонерні товариства різних типів, товариства з обмеженою відповідальністю), які передбачають залучення інвестицій або розподіл внесків засновників та співвласників підприємств шляхом випуску цінних паперів, то знання щодо визначення їх вартості є необхідними для підприємницької діяльності. Крім того, включення практичних завдань на визначення так званої теперішньої вартості цінних паперів з відповідними поясненнями нових термінів та понять, притаманних підприємницькій діяльності, дозволяло нам проілюструвати один з напрямів застосування математичних методів у бізнесі.

Під час вивчення теми “Геометричні прогресії” серед інших завдань ми розглядали такі як обчислення ренти, її наявної вартості, дисконтної вартості облігації і ін. Подані задачі передбачали володіння учнями поняттям “процентна ставка”, її розміри в різних кредитних установах у нашій країні. Також під час вивчення цієї теми аналізувалися професійні особливості фахової діяльності різних банківських службовців. Такі професіографічні пошуки надають значні можливості для розгортання профорієнтаційної роботи вчителя математики. При цьому є можливість пояснити учням зміст професій працівників різних фінансово-кредитних установ.

Висновок. Отже, введення факультативного курсу “Основи економічних розрахунків” для старшокласників дозволило інтегрувати навчальні задачі економічного характеру, які, крім суто математичних знань та вмінь, потребують володіння системою специфічних знань як із загальної економічної теорії, так і економіки підприємницької діяльності. Слід зазначити, що під час викладання курсу особлива увага зверталася на задачі, розв’язання яких було спрямованим на економічний аналіз господарчої діяльності та прогнозування економічних наслідків модернізації виробництва. У процесі викладання курсу ми використовували також задачі, які ілюстрували застосування в економічній діяльності програмного матеріалу з математики.

Розроблена нами і висвітлена вище методика формування у старшокласників готовності до професійного самовизначення у процесі

викладання предметів математичного напрямку сучасної загальноосвітньої школи виявилася досить ефективною. Одержані у процесі її реалізації результати свідчать про суттєві позитивні зміни у поінформованості учнів про сучасні професії сфери економіки та бізнесу. Одержані дані підтверджують також і про позитивний вплив запропонованої методики на виховання таких якостей особистості, як економність та розважливість, які необхідні для успішного здійснення в майбутньому підприємницької діяльності.

Література:

1. Ашманов С.А. Введение в математическую экономику / С.А. Ашманов. – М. : Наука, 1984. – 326 с.
2. Гончаренко С.І. Теоретичні основи дидактичної інтеграції у професійній середній школі / С.І. Гончаренко, І.М. Козловська // Педагогіка і психологія. – 1997. – № 2.
3. Кулагин П. Г. Межпредметные связи в процессе обучения / П. Г. Кулагин. – М. : Просвещение, 1981.
4. Локтев В. П. Учись экономическому счету / В. П. Локтев. – М. : Политиздат, 1979. – 255 с.
5. Лопатников Л. И. Популярный экономико-математический словарь / Л. И. Лопатников. – М. : Знание, 1990. – 256 с.
6. Програми для середньої загальноосвітньої школи : математика [5 – 11 класи]. – К.: Поліфаст, 2000. – 47 с.
7. Програми середньої загальноосвітньої школи: [Основи підприємницької діяльності / [В.В.Дрижак та ін.]. – К.: Освіта, 1993. – С. 11 – 13.

2.3. Орієнтація молоді на робітничі професії як засіб запобігання молодіжного безробіття (М. А. Міропольська)

Постановка проблеми. Істотну роль в політиці зайнятості відіграє підвищення якості трудового потенціалу країни шляхом виявлення, розвитку та використання здібностей людей, їх залучення до більш ефективної та розвинутої системи суспільного розподілу праці. Курс на мобілізацію усіх потенційних можливостей людини, усунення перешкод на шляху її активної участі у виробництві потребує значного поліпшення загальноосвітньої та кваліфікаційної підготовки людей, перетворення навчання в постійний процес. Крім цього, в ринковій економіці значно підвищуються вимоги до якості робочої сили, мають місце періодичні зміни структури виробництва, що призводить до появи потреби у перенавчанні працівників.

Науково-обґрунтований та обміркований вибір особистістю професії складає найкращі передумови для досягнення нею максимальних результатів праці, високого задоволення своєю трудовою діяльністю,

швидкого та ефективного включення у суспільне виробництво, підвищення продуктивності праці, зменшення плинності кадрів. На місце оцінки відповідності якостей працівника вимогам робочого місця поступово приходить процес врегулювання розвитку професійної кар'єри, який включає її планування, консультативний супровід та допомогу у професійному становленні та розвитку працівника, а також незалежну оцінку рівня його професіоналізму. В цих умовах особливого значення набуває діяльність системи професійної орієнтації населення України, її націленість на досягнення головної мети – сприяння посиленню конкурентоспроможності працівника на ринку праці, досягнення ефективної зайнятості населення в суспільстві.

Аналіз останніх досліджень. Сучасні підходи до професійної орієнтації базуються на розгляді особистості як суб'єкта професійного вибору, активного будівника власного життя та професійної кар'єри. У зв'язку з цим змінюються стратегії та методи професійної орієнтації населення, які припускають взаємодію зі споживачем профорієнтаційних послуг в рамках проблематики зміни, динаміки та розвитку. Ці зміни в трудовому житті суттєво впливають на підходи та побудову професійних планів особистості та повинні враховуватися в процесі професійного консультування. В загальному вигляді ці підходи можуть бути визначені наступним чином:

- кількість змін в індивідуальному та суспільному житті постійно збільшується, зростає професійна рухливість, оновлюються професійні знання;
- значимим стає володіння багатьма професіями;
- зростають вимоги до навчання (поряд з спеціальною підготовкою затребуваними виявляються фундаментальні знання, загальна та професійна компетентність).

Професійна орієнтація є вагомим чинником, що впливає на збереження, відновлення та розвиток трудового потенціалу країни, формування та раціональне використання професійно підготовленого персоналу, який відповідає потребам національної економіки, підприємств та організацій.

Впродовж останніх років спостерігається еволюція світу праці: від глибокої економічної кризи до стабільності як в окремо взятій галузі, на підприємстві, фірмі, так і в економіці в цілому; від відсутності у переважної більшості громадян нового соціально-економічного досвіду до формування нових поведінкових моделей на ринку праці, постійної готовності до навчання, до змін умов праці. Відбувається ломка стереотипів ставлення до професій. Це пов'язано не тільки зі зростаючою потребою у робітничих професіях на ринку праці, але й трансформацією багатьох з них та появою нових професій, що не мають прямих зв'язків з професіями минулого.

Відзначимо, що створення конкурентних переваг робочої сили на ринку праці проголошено національним пріоритетом і визначено стратегічним завданням Уряду на сучасному етапі. В умовах загострення глобальних ризиків такі конкурентні переваги досягаються завдяки підвищенню професійних якостей робочої сили та формуванню соціально відповідального бізнесу.

Формулювання цілей статті. У статті розкривається сутність науково-методичних та програмних розробок науково-дослідної лабораторії з професійної орієнтації незайнятого населення Інституту підготовки кадрів державної служби зайнятості України, які сприяють комплексності та послідовності надання допомоги у професійному самовизначенні кожній молодій людині. Така системна профорієнтаційна робота передбачає об'єднання зусиль працівників Державної служби зайнятості України, роботодавців та навчальних закладів, що розглядається як дієвий засіб запобігання молодіжному безробіттю та формування у них мотивації до праці, усвідомленого вибору професій, які користуються попитом на ринку праці.

Основна частина. Беручи до уваги, що великий трудовий потенціал країни завжди був і буде закладений в молоді, необхідно особливу увагу приділяти саме їй, і тій, що стоїть перед вибором професійної діяльності. Нажаль, сучасна молодь не отримує у достатніх обсягах знань про сучасний ринок праці, про правила поведінки на ньому, про складові побудови успішної професійної кар'єри, про свої права та обов'язки у сфері трудових відносин. Для будь-кого, перед ким постає проблема вибору професії, дуже важливо набути вміння орієнтуватися на ринку праці, який швидко змінюється, вміння шукати та аналізувати інформацію про необхідну роботу, адекватно оцінювати свої можливості і ставити перед собою реальні кар'єрні завдання. Всі ці вміння накопичуються пропорційно життєвому та професійному досвіду, а у молоді немає ні того, ні іншого. Для того, щоб попередити неуспіх молодої людини, яка здійснює перші кроки в цьому напрямку, необхідно сформулювати у неї орієнтовні основи її майбутніх дій щодо професійного самовизначення, формування професійних планів та їх реалізації.

При первинному виході на ринок праці у молодих людей переважають ідеалістичні уявлення про майбутню професію, професійну кар'єру. З перших кроків на ринку праці, в умовах жорсткої конкуренції при працевлаштуванні ці уявлення руйнуються. Ситуація на ринку праці України характеризується зростанням зайнятості та скороченням безробіття. Разом з тим, проблема молодіжного безробіття залишається достатньо гострою. Отже питання професійної орієнтації молоді не втрачають своєї актуальності за будь-яких обставин.

Лише з початку 2008 року понад 60 тис. молодих людей перебували на обліку в державній службі зайнятості як безробітні, чверть з них – це

випускники загальноосвітніх навчальних закладів. Така ситуація на українському ринку праці обумовлена рядом чинників, серед яких – втрата цілісності системи професійної орієнтації населення, розрив зв'язків між школою, навчальними закладами професійної освіти та роботодавцями. Адже за своїм призначенням професійна орієнтація є складовою загальнонаціональної системи прогнозування розвитку професійного потенціалу держави, важливим економічним резервом, до використання якого нашій країні необхідно приступити негайно.

На сучасному етапі розвитку української держави під впливом процесів глобалізації, демографічної кризи, старіння українського суспільства та кадрового дисбалансу на ринку праці своєчасний та обґрунтований вибір молоддю професії, навчального закладу набуває все зростаючого економічного і соціального значення, бо в значній мірі впливає на результати праці, положення і авторитет в суспільстві, колективі, сприяє найбільш ефективній реалізації особистісного потенціалу, а держава отримує максимальну віддачу.

В останні роки проблема професійної орієнтації молоді ускладнилась і це потрібно враховувати при реформуванні професійної орієнтації. До причин такого явища слід віднести:

а) деформацію у значної частини молоді уявлень про престиж професій внаслідок розмаху тіньової економіки, особливо в торгівлі;

б) розвиток утриманської психології, прагнення перекласти відповідальність за власну долю на інших;

в) втрата стимулів саморозвитку особистості під впливом різного роду обмежень, що перешкоджають прояву індивідуальності, ініціативи, заповзятливості і самостійності у всіх осередках соціальної структури (в сім'ї, школі, вузі, трудовому колективі тощо);

г) слабку соціальну захищеність молоді, її неготовність до конкурентного існування в умовах ринку праці;

д) низький рівень самооцінки, у поєднанні з прагненням деяких молодих людей самоствердитися, ігноруючи етичні та правові норми.

У цій ситуації актуально і гостро постає проблема конкретної допомоги молоді у професійному самовизначенні засобами професійної орієнтації. Ринок праці потребує творчих робітників, які підготовлені до самостійної діяльності в різних галузях економіки, господарства та приватного сектора. В конкурентній боротьбі за якість продукції переможе, насамперед, висококваліфікований робітник, який використовує у виробництві останні досягнення науки та техніки. Це забезпечить йому незалежність та високі статки в житті. Забезпечити ефективність багатогранного та складного процесу вибору професії можливо шляхом систематичної, послідовної та комплексної профорієнтаційної роботи. Протягом останніх років спостерігається стійка тенденція до зростання попиту на профорієнтаційні послуги серед населення, які сприяють

підвищенню конкурентоспроможності працівника на сучасному ринку праці.

Щоб підготувати молодь до праці як такої та до свідомого вибору професії, необхідно:

- а) сформувати адекватне об'єктивне ставлення до праці, до себе;
- б) сформувати установку на власну активність та самопізнання як основу вибору професії;
- в) ознайомити з професійним простором і потребами ринку праці;
- г) ознайомити з основними правилами вибору професії та помилками, що допускаються;
- д) сформувати вміння аналізу різних видів професійної діяльності;
- е) забезпечити самопізнання своїх індивідуально-психологічних особливостей та можливостей;
- є) сформувати вміння співставляти свої можливості з вимогами професії та потребами ринку праці;
- ж) сформувати особистісний професійний план та вміння перевіряти його реальність;
- з) забезпечити розвиток професійно важливих якостей особистості;
- і) сформувати психологічну готовність до зміни професії та при необхідності переорієнтацію на нову;
- к) виховати загальнолюдські та загальнопрофесійні якості, адекватні домагання, потреби;
- л) сформувати відповідальність за прийняття рішення щодо вибору професії та його реалізацію.

Молодій людині, яка не має досвіду, відповідної інформації щодо професій, їх змісту, вимог до працівника, попиту на ринку праці, складно зробити вибір. Часто подібна інформація є неповною або навіть такою, що не відповідає дійсності. Внаслідок професійної дезорієнтації учнівської молоді втрачають всі:

– сама молодь, оскільки невірно обраний професійний навчальний заклад забирає сили, час, кошти сім'ї, впевненість у власному професійному майбутньому;

– держава, адже професійно-кваліфікаційний дисбаланс на ринку праці загрожувє гальмуванням ринкових перетворень в економіці країни.

Така ситуація пояснюється, в першу чергу, відсутністю дієвої цілісної системи профорієнтації, розривом зв'язків між соціальними інститутами, що покликані її здійснювати, браком наступності та комплексного підходу в їх профорієнтаційній діяльності, недостатнім врахуванням викликів та можливостей сьогодення.

Поряд з тим спостерігається і комплекс позитивних тенденцій щодо диверсифікації типів навчальних закладів та ринку праці освітніх послуг, зокрема, в системі освіти, яка закладає фундамент майбутньої професійної самореалізації особистості та виступає, поряд з державною службою

зайнятості, провідним соціальним інститутом у сфері професійної орієнтації населення. Відновлюється мережа дошкільних закладів і груп, в т.ч. з варіативними підходами до змісту і методів виховання, розширюється охоплення дітей дошкільною освітою, поглиблюється диференціація навчання, профілізація старшої школи та здійснюється допрофесійна підготовка учнівської молоді, впроваджуються нові освітні стандарти, поширюється інтеграція професій та спеціальностей професійно-технічної та вищої освіти, інформатизація та комп'ютеризація освіти. Це створює необхідні умови для індивідуалізації розвитку професійних інтересів, намірів та здібностей молоді, яка навчається.

Одним із шляхів вирішення існуючих проблем на ринку праці за пропозицією Міністерства праці та соціальної політики України та виконавчої дирекції Фонду є розгортання системної, послідовної та широкомасштабної інформаційно-роз'яснювальної роботи в суспільстві, організація комплексної профорієнтаційної роботи з молоддю, в тому числі з учнівською, а також забезпечення тісного діалогу з роботодавцями щодо пояснення переваг забезпечення працівників гідними умовами праці та достойною заробітною платою. Основну роботу, спрямовану на сприяння учнівській молоді у виборі професії відповідно до індивідуально-психологічних особливостей, інтересів, можливостей особистості та потреб ринку праці повинні виконувати заклади освіти та їх соціально-психологічні служби. Але державна служба зайнятості відповідно до своїх основних завдань та функцій виступає ініціатором і виконавцем у здійсненні системної профорієнтаційної роботи на загальнодержавному рівні і велику увагу приділяє роботі з молоддю, зокрема, зі школярами.

Значущою подією стала розробка нової редакції Концепції державної системи професійної орієнтації, що була затверджена Постановою Кабінету Міністрів № 842 від 17 вересня 2008 року. Цей документ визначає сутність та стратегічні напрями здійснення професійної орієнтації населення. Наступним кроком щодо розбудови цілісної загальнодержавної системи професійної орієнтації повинна стати розробка відповідних відомчих нормативно-правових документів.

Профорієнтаційна робота державної служби зайнятості зі шкільною молоддю спрямована на усвідомлення учнями вибору професій відповідно до їх покликання та інтересів і з урахуванням потреб ринку праці. У всіх регіонах України з управліннями освіти і науки обласних державних адміністрацій складаються плани спільних дій щодо здійснення профорієнтаційної роботи з учнівською молоддю. До проведення профорієнтаційних заходів залучаються роботодавці і професійні навчальні заклади. Відомо, що близько 50% школярів вибирають майбутню професію під впливом батьків. А останні далеко не завжди орієнтуються в реаліях світу професій та ринку праці. Тому важливим моментом є залучення до співпраці батьків учнів.

Спеціалісти служби зайнятості проводять цю роботу і в центрах зайнятості, і в самих навчальних закладах разом з педагогічними колективами, не підміняючи класних керівників, вчителів-предметників, шкільних психологів, майстрів виробничого навчання і керівників гуртків. За положеннями Єдиної технології обслуговування населення в державній службі зайнятості вони проводять профорієнтаційні заходи спільно, спираючись на авторитет та педагогічні вміння й досвід викладачів, їх поінформованість щодо потреб, інтересів та запитів молодих людей.

Більшість загальноосвітніх шкіл України оснащені інформаційними стендами державної служби зайнятості. На них міститься інформація про службу зайнятості, про послуги, які вона може запропонувати учням та випускникам шкіл: профінформування, професійне консультування, професійне навчання та працевлаштування. А за допомогою так званих „барометрів професій” і учні, і їхні батьки можуть ознайомитися з ситуацією на місцевому ринку праці, дізнатися, які професії користуються найбільшим попитом в даному регіоні.

Сучасна профорієнтація вимагає і сучасного інформаційного, науково-методичного забезпечення, відповідного профорієнтаційного інструментарію. В Інституті підготовки кадрів державної служби зайнятості України ведеться планомірна науково-дослідна робота, спрямована на забезпечення наукового підґрунтя профорієнтаційної діяльності спеціалістів центрів зайнятості, розширення та укріплення методичної бази профорієнтації. Великий банк професіографічних матеріалів, що постійно поновлюється та доповнюється, надає можливість спеціалістам центрів зайнятості у достойному світлі та привабливо представляти молоді актуальні на сьогоднішній день робітничі професії. Підняття престижу таких професій сприяє розробка інформаційних папок з описами професій (біля 170 найменувань), професіограм та професіокарт (9 книг), методичних рекомендації щодо проведення певних профорієнтаційних заходів,

Наразі розпочато впровадження інноваційного проекту “Інформаційний термінал для молоді”, розробленого Державним центром зайнятості Міністерства праці та соціальної політики України, спрямованого на забезпечення доступності, мобільності, привабливості профорієнтаційних послуг для молоді. Термінал являє собою молодіжний профорієнтаційний Інтернет-портал, доступ до якого здійснюється через спеціальні електронні пристрої (тач-скріни), що розташовуються безпосередньо в навчальних закладах. За своєю сутністю Термінал є сучасною формою та інструментом здійснення професійної орієнтації школярів та передбачає: ознайомлення школярів зі змістом професій та їх вимогами до працівника, можливими шляхами одержання професії та умовами професійного навчання, станом та перспективами ринку праці, основами трудового законодавства та законодавства про зайнятість,

послугами державної служби зайнятості тощо. Одночасно, враховуючи значний вплив на професійний вибір школярів з боку їх батьків, змістовна частина Терміналу розрахована також на батьків школярів та педагогічних працівників.

Висновок. Науково-методичні та програмні розробки науково-дослідної лабораторії з професійної орієнтації незайнятого населення Інституту підготовки кадрів державної служби зайнятості України сприяють комплексності та послідовності надання допомоги у професійному самовизначення кожній молодій людині. Саме системна профорієнтаційна робота із залученням роботодавців та навчальних закладів є найбільш дієвими засобом запобігання молодіжному безробіттю та формування у молоді мотивації до праці, усвідомленого вибору професій, потрібних ринку праці.

2. 4. Здатність старшокласника до вибору професії як показник ефективності профільного навчання (О. В. Скалько)

Постановка проблеми. В наш час значно підвищилося значення первинного професійного самовизначення для учнів, саме тих, які закінчують основну школу. Це пов'язане з реформуванням системи освіти. Метою реформування школи є удосконалення структури та змісту загальної освіти, наближення їх до потреб суспільства. Профіль навчання визначає професійний вибір учня від якого значною мірою залежить і успішність навчання у старших класах, підготовка школярів до наступного ступеню у навчанні, а взагалі, і до наступної професійної діяльності. Чим точніше буде самовизначення, тим більше вірогідність того, що суспільство отримає справжнього спеціаліста-професіонала.

Хоча треба визнати, що у вирішенні проблеми профільного навчання є ще багато прогалин. Учні інтуїтивно, навмання обирають навчальний профіль під впливом випадкових обставин. Тому школярів потрібно своєчасно готувати до усвідомленого вибору профілю навчання, виходячи з їхніх вікових особливостей. Особливо актуальною така підготовка стає у VIII – IX класах. Якщо підлітки після VIII класу не хочуть продовжувати освіту в середній школі, вони мають зробити свій перший професійний вибір: піти навчатися у середній професійний навчальний заклад, вступити до короткострокових професійних курсів і т. д. Таким чином, старшим підліткам у VIII – IX класах необхідно зробити первинне професійне самовизначення, бути готовим до вибору профілю навчання у X класі, а також виду та рівню продовження освіти після закінчення основної школи.

Необхідність професійного вибору у цьому віці спричинена і внутрішніми факторами, особистісною проблемою молодої людини віднайти своє місце у соціальному житті, отримати освіту, цікаву професію, що забезпечує достойне існування. Для педагогічної науки і

практики дуже важливим є відповіді на наступні питання: як допомогти школярам відшукати професію, що відповідає їхнім очікуванням, здібностям, потребам, оволодіваючи якою вони зможуть приносити користь державі і суспільству, сприяючи економічному, моральному і патріотичному відродженню країни.

Формування цілей статті. Провідні вчителі та методисти допомагають же сьогодні молоду у професійному самовизначенню, вони вдосконалюють зміст, форми та методи спеціального викладання кожного предмету в основній школі, хоча за рахунок цього проблем професійного вибору вирішується тільки частково. При вивченні основ багатьох наук учні не можуть у повній мірі оволодіти психологічними навичками та вміннями (наприклад, вміння робити самостійний свідомий вибір), необхідними для первинного самостійного самовизначення. В них тільки частково розвиваються ті якості особистості, без яких неможливо обійтися у ситуації коли необхідно приймати самостійні відповідальні рішення.

А для того, щоби обрати професію, треба чітко поставити мету, яку хотілося б реалізувати, мати громадянську свідомість та моральні переконання, треба мати знання про себе, про свій регіон і світ професій у ньому, на достатньому рівні володіти особистісними якостями, що дозволяють зробити свідомий вибір.

Основна частина. У процесі професійної орієнтації учнів основної школи, як свідчить наш досвід, діють певні соціально-педагогічні протиріччя, що потребують вирішення не тільки дидактичними, але й психолого-педагогічними методами.

Учні VIII – IX класів у відповідності з загально визначеною класифікацією, належать до старшого підліткового віку (14 – 16 років). Це період переходу до юності і він має специфічні та соціальні особливості. Наприклад, для підлітків є характерним звернення до майбутнього і тому їхні життєві плани, перспективи являють собою “афективний центр”, хоча це зовсім не означає, що це вікове новоутворення формується стихійно, завдяки певним закономірностям розвитку. Навпаки, у підлітковому та юнацькому віці людина відчуває великі труднощі при визначенні своїх життєвих цілей і перспектив.

Ці висновки були отримані після відповідних досліджень по діагностиці особистісної готовності старших підлітків до професійного самовизначення, а також при використанні деяких психолого-педагогічних методів у середніх школах м. Києва.

За першими висновками, у більшості підлітків недостатньо розвинуті особистісні якості, що є актуальними при виборі профілю навчання та професійного самовизначення, а також для вікового розвитку: здатність до самопізнання і самозмінення, довіра до себе, готовність до вибору, відповідальність, цілеспрямованість, самокритичність, емоційна (поведінкова) гнучкість, сила волі. У старшокласників відсутні знання,

необхідні для вибору профілю навчання та професійного самовизначення: про світ професій, про самого себе, про потреби свого міста та країни у професіоналах того чи іншого профілю, про можливі продовження своєї освіти та навчання обраної професії.

У старшокласників низька потреба у професійному самовизначенні – мається на увазі наявність знань, інтересу до продовження освіти: при виборі професії не приймаються до уваги інтереси сім'ї та найближчих родичів а також потреби свого міста та країни у професіоналах певного профілю.

Тому з урахування сучасної соціальної ситуації можна казати про існування соціально-педагогічного протиріччя між недостатнім розвитком у сучасних підлітків особистісних та моральних якостей, відсутність у них зрілих мотивів вибору та необхідність зробити крок до первинного професійного самовизначення, яким є вибір профілю навчання, виду та рівня продовження освіти після закінчення основної школи.

Крім того в наш час у школі подібна систематична робота зі старшими підлітками практично не ведеться і пов'язане це, передусім, з відсутністю необхідних науково-методичних розробок проблеми професійного самовизначення учнів та відсутністю спеціалістів (педагогів-психологів, профконсультантів).

Для вирішення цього протиріччя учням VIII – IX класів необхідно надавати систематичну психолого-педагогічну допомогу при виборі профілю навчання, яка може бути здійснена на основі особистісного підходу та яка може бути здійснена за рахунок реалізації навчального або ж факультативного курсу, який нами був умовно названий “Моя професійна перспектива”. Для його реалізації необхідно щоб зміст та методика відповідали сучасному розумінню сутності професії професійного самовизначення, а також врахували останні досягнення психолого-педагогічної науки та актуальні тенденції розвитку суспільної спільності та освіти.

Професійне самовизначення старших підлітків буде проходити ефективно, якщо предметом психолого-педагогічної дії є загальний розвиток особистості, який включає в себе формування таких особистісних якостей як здатність до самопізнання та самовизначення, незалежність, вміння робити вибір та нести за нього відповідність.

Спеціальний зміст психолого-педагогічної роботи зі старшими підлітками та їхнього професійного самовизначення складається з наступних складових:

- формування в учнів потреби у взаємодії з психологом, профконсультантом;
- надання школярам всебічних знань про різні професії, про самого себе, про потреби свого регіону у відповідних професіоналах, про всі можливі шляхи продовження освіти;

– здатність до самовизначення свого темпераменту, інтересів, здібностей, схильностей, типу мислення, потреб, ціннісних орієнтацій і т. д.;

– формуванні потреби у самовизначенні з урахування вже сформованих освітніх та професійних інтересів, схильностей, переконань на настанов, ідеалів та умінь.

Зміст психолого-педагогічної роботи, спрямованої на професійне самовизначення школярів неможливий без наступних етапів науково-методичного забезпечення:

1. Формування таких мотивів вибору професії, як намагання приносити користь сім'ї, суспільству та узгоджено з цим задовольняти свої матеріальні потреби та інше.

2. Створення умов для моделювання свого майбутнього та ідеального образу професіонала, реалізація своїх професійних інтересів та завдань.

3. Надання учням можливості широко-профільної підготовки та формування відповідної спрямованості особистості куди входять потреби, інтереси, переконання, ціннісні орієнтації та мотиви.

4. Формування оптимістичного погляду на своє професійне майбутнє.

5. Виховання позитивного ставлення до різних видів професійної праці як соціального повнолітніх.

Вибір професії, виду та рівня освіти, профілю навчання – найбільш важливе рішення яке потрібно приймати у старшому підлітковому віці. З огляду особливої актуальності самовизначення для учнів VIII – IX класів, враховуючи специфіку їхнього соціально-психологічного вікового розвитку можна стверджувати, що професійне самовизначення є важливим механізмом становлення особистості старшого підлітка. Це й результат особистісного розвитку: тільки достатньо зріла людина може прийняти самостійне рішення, зробити той чи інший вибір, віднайти своє місце в системі соціальних та трудових стосунків.

Щоб молода людина змогла зробити первинний вибір професій, вона повинна мати доволі високий рівень особистісного розвитку, розвинену здатність до самозмінення, самовизначення, незалежність, вміння робити вибір та нести за нього відповідальність, а також мати певні ціннісні орієнтації, потреби та ін. Ці особистісні якості і ціннісні орієнтації формуються у процесі „проби сил”.

На перший погляд ми маємо певне замкнене коло: щоби зробити той чи інший вибір, якимось чином визначитись, необхідно бути особистістю, і навпаки, для розвитку особистості потрібно розібратися в собі і в ситуації зробити той чи інший вибір. Тут доречні слова С. Л. Рубінштейна: „Подібно до того як організм розвивається спочатку, а потім функціонує, а формуючись так особистість розвивається спочатку, а потім починає діяти: вона формується, діючи, у ході своєї діяльності. У діяльності особистість і

формується і виявляється. Перебуваючи в якості суб'єкта її можливістю, вона разом з тим є її результатом" [1].

Тому в психолого-педагогічній роботі з підлітками необхідно врахувати цю взаємозалежність. Методи формування особистості потрібно поєднувати з методами, що допомагають професійному самовизначенню, а робота у цьому напрямку повинна перетворитися в механізм цілісного становлення особистості.

Громадянські та моральні цінності засвоєні підлітком у результаті попередньої соціалізації та виховання, впливають на процес вибору виду та рівня освіти, профілю навчання, майбутньої професії. Хоча особистість старшого підлітка ще не повністю сформована, психолого-педагогічна робота вже в змозі створювати можливість позитивного впливу на громадянські та моральні якості учнів.

Для суспільства дуже важливо, виходячи саме з яких моральних та громадянських засад молода людина робити свій освітній та професійний вибір. Позитивний вплив на ціннісні орієнтації та на особистісні якості і мотиви старшокласників стає можливим якщо психолого-педагогічна діяльність змістовно та методично на це націлена.

Як відомо, у підлітковому віці в дітей виникає інтерес до свого внутрішнього світу, активно формується самосвідомість та самооцінка. Тому різні методики (опитувальники, індивідуальні бесіди із педагогом, тренінгові групи), що формують самосвідомість, сприймаються школярами з особливою зацікавленістю.

Виховна робота з метою допомоги школяру в професійному самовизначенні та розвитку особистості допомагає задовольнити індивідуальні потреби, що виникають у зв'язку з індивідуальним розвитком. Це потреби у самопізнанні, самооцінці, самовизначенні, самовихвалянні, самовихованні, у психологічній та емоційній свободі, у досягненні соціального статусу та ін. Підліток отримує можливість "зібрати воедино" свою особистість: визначати мету життя, зорієнтуватися у світі професій, побачити життєву перспективу. Завданням педагогів є зробити цю перспективу позитивною, допомагати підлітку знайти себе, спроектувати свій майбутній професійний розвиток, уникнути девіантної поведінки, алкогольної чи наркотичної залежності.

Психолого-педагогічна робота по професійному самовизначенню старших підлітків повинна будуватися на основі особистісного підходу. Цей підхід передбачає послідовне відношення педагога, психолога, профконсультанта до учня як до особистості, як до самосвідомого відповідального суб'єкта виховної взаємодії.

Головною метою виховання в сучасному суспільстві є перетворення дитини з істоти, що керується зовнішніми впливами, у морально свідому особистість, що усвідомлює свої права та обов'язки і готовністю їх виконувати. У кожній підростаючій людини необхідно розвинути

найсуттєвіші сили, що дозволять їй увійти у громадянське життя на основі загальної та спеціальної освіти (чи життєвого досвіду).

Педагог спирається на сучасну гуманістичну тенденцію у розвитку виховання та освіти, на становлення вільної та відповідальної особистості, яка здатна конструктивно діяти у проблемних ситуаціях, яка поєднує професійну компетентність із громадською відповідальністю, яка має широке світобачення та моральну свідомість.

Особистісний підхід може здійснювати учитель, що вміє вести діалог із учнем у формі обміну інтелектуальними, моральними, емоційними та соціальними цінностями. Звичайно, стосунки між педагогом і вихованцем з огляду на різницю у віці, досвіду, соціальних ролях ніколи не можуть бути абсолютно рівними. Особливу увагу в психолого-педагогічній роботі по професійному самовизначенню потрібно приділити вихованню у підлітка впевненості у своїх силах, довіри до себе, навчанню вмінню здійснювати свідомий і самостійний вибір.

Довіра ж до себе є відносно самостійним науковим явищем, що дозволяє людині знайти певну ціннісну позицію по відношенню до самого себе, до світу та виходячи з цієї позиції базувати особистісну життєву стратегію.

Саме у цій якості довіра до себе є найважливішою умовою справжньої суб'єктивності особистості. Насправді професійний вибір не може бути зроблений тільки на раціональній основі, адже у молодій людини немає всіх даних про себе, про суспільство, про розвиток світу професій. Результат його активності не завжди передбачуваний. Тому без довіри до себе підлітку обійтися не можна.

Самоорганізація особистості на суб'єктивному, особистісному рівні означає формування у людини довіри до себе, яка включає наступні параметри:

- а) повноцінне усвідомлення своєї людської суті;
- б) здатність самостійно поставити мету та діяти відповідно з цією метою, зберігаючи адекватну юридичну позицію по відношенню до себе;
- в) вміння передбачати результати дій до їх виконання та самостійно відбудовувати стратегію досягнення мети у відповідності до своїх особистісних сенсів, уміння співвідносити потреби із можливістю їхньої реалізації у даній конкретній ситуації із власними та суспільними цінностями. Розуміння власних можливостей перед тим, як поставити перед собою мету, тісно пов'язане з їхнім вибором і створюють підстави для переживання "Я можу". І тут можна сказати, що це не вибір, а тому не мотив і навіть не мета. Це тільки рефлексивне розуміння міри своєї свободи, без якої не може бути здійснена ніяка діяльність, ніякий вчинок.

У методичному плані необхідно створювати відповідні соціально-педагогічні умови і, перш за все, модернізувати навчальний курс з профільного самовизначення для учнів VIII – IX класів. У процесі

організації учбово-методичної роботи педагогами-психологами чи спеціалістами з профорієнтаційної роботи повинні проводитися систематичні заняття по поновленій програмі курсу профорієнтаційного спрямування, яка буде спиратися на знання, отримані школярами при вивченні на уроках основ наук.

Дії спеціалістів, що приймають участь у процесі професійного самовизначення, необхідно координувати. При цьому педагоги-психологи, профконсультанти, класні керівники, вчителі-предметники повинні враховувати вплив на дітей соціально-педагогічних факторів: сім'ї, макросередовища, засобів масової інформації, Інтернету. Суттєвим видається також і взаємодія з батьками, які в змозі забезпечувати їх постійно оновленою інформацією, проводити консультації і шукати шляхи рішення різних виховних проблем зі службами зайнятості, психолого-педагогічними та медико-соціальними центрами. Вирішити це завдання можливо за рахунок розвитку форм партнерства із виробництвом.

Як було вже зазначено, одним з найефективніших засобів підвищення здатності до професійного самовизначення є профільне навчання. Профільне навчання – це система спеціалізованої підготовки старшокласників, спрямована на те, щоби зробити процес їхнього навчання на останньому шкільному етапі більш індивідуалізованим, таким, що відповідає їхнім реальним запитанням та орієнтаціям, здатним забезпечити свідомий вибір майбутнього професійного спрямування їхньої діяльності.

У деяких країнах, наприклад у Росії, для підвищення профорієнтаційної ефективності профільного навчання поряд із предметами базового, загальноосвітнього циклу, використовуються також предмети профільні, предмети підвищеної складності, а також елективні курси та курси за вибором. При цьому одні з цих курсів доповнюють профільні предмети, інші поглинають зміст тих базових предметів, що вивчаються на мінімальному рівні, треті відповідають особистісному розвитку учня. Сюди ж відноситься і спецкурс “Психологічні елементи профорієнтації”. Профілі у гімназіях реалізуються таким чином: створюються профільні кафедри, наприклад, філології, математичної освіти, суспільних дисциплін, мистецтва, природознавства та спортивна.

Першочергова мета таких кафедр є створення умов для адаптації становлення та розвитку педагогічних кадрів на основі виявлення їхніх індивідуальних особливостей.

Керівникам кафедр делегована частина функцій по здійсненню внутрішкільного контролю (контроль та аналіз якості знань з певного предмету). Керівники кафедр разом із психологами та вчителями-предметниками впродовж навчального року слідкують за розвитком учнів, що є результатом навчання та виховання. Кафедра із педагогічними інноваціями професійних взаємин навчання, обміном та удосконаленням

досвіду, розробляють загальні підходи до освоєння програм, нових підручників, контролю знань.

Учебний план гімназій створюється з урахуванням індивідуального характеру розвитку школярів, враховуючи їхні особистісні властивості, інтереси, схильності. Для навчального плану характерна значна кількість годин на проведення спецкурсів та факультативних занять. В учебовому плані передбачаються години розвитку та індивідуальні години творчості для обдарованих дітей.

Спецкурси та факультативи не повторюють учебових програм, а поглиблюють спеціальні знання, дають можливість ці знання отримувати (знання, що виходять за межі базових курсів). Структура навчального плану не є сталою, кожний рік вона коригується. Основними профілями навчання є: гуманітарний, хіміко-біологічний, фізико-математичний, соціально-економічний, фізико-математичний, соціально-економічний, художньо-економічний, художньо-естетичний. Мета створення таких класів – розвиток пізнавальної активності учнів за рахунок викладання на різних рівнях складності та проектування майбутньої професії. Це розвиває пізнавальні здібності учнів і стійкий інтерес до обраних предметів. Розвиток пізнавальної діяльності не обмежується уроками. Учні профільних класів захищають дослідницькі проекти і т.д.

Висновок. Профільне навчання реалізується через формування профільних класів. Для його визначені наступні завдання на кожному ступені навчання.

I ступінь (початкові класи) – розвиток творчих здібностей учнів, коли закладаються основи стійкого інтересу до знань. Поряд із традиційними методами навчання вчителі використовують методику розвивального навчання (Л. В. Занков, В. В. Давидов).

II ступінь (5-9 класи) – учень перебуває в ситуації вибору профілю навчання. Він навчається аналізувати і оцінювати свої здібності, рівень підготовки. Учень повинен знайти себе за допомогою секцій, гуртків, факультативів, студій. Учень повинен переконатися у тому, що він правильно обрав свій шлях, виявив схильності і розпочав вивчати предмети поза шкільною програмою.

Система доповнюючої освіти реалізує наступні завдання: вільний вибір сфер та видів діяльності, орієнтація на особистісні інтереси та потреби, здібності дитини, можливість вільного самовизначення та самореалізації [3].

Література:

1. Артюхова И. С. Проблема выбора профиля обучения в старшей школе / Артюхова И. С. // Педагогика. – 2004. – № 2. – С. 28 – 33.
2. Инцук Г. И. Об взаимодействии основного и дополнительного образования (социально-гуманитарный профиль) / Г. И. Инцук // Образование в гуманитарной школе. – № 10. – 2005. – С. 12 – 15.

3. Кривенко В. А. Многопрофильная гимназия №4 г. Сургута (традиции и новации) / В. А. Кривенко // Образование в современной школе. – № 10. – 2005. – С. 35 – 38.

2. 5. Професійна орієнтація старшокласників у процесі вивчення предметів гуманітарного циклу (Л. М. Федун)

Постановка проблеми. Входження України в світовий економічний простір вимагає кваліфікованого іншомовного обслуговування руху робочої сили, капіталів, засобів виробництва і їх продуктів (товарів і послуг). Потреба у фахівцях з іноземної мови зростає ще й тому, що сучасний цивілізаційний розвиток пов'язаний з стрімким ускладненням технологій і техніки, зростанням її собівартості та наукомісткості, розроблення якої й забезпечення руху від виробника до споживача не в змозі виконати самостійно жодна з країн. Такі особливості сучасних глобалізацій процесів й сформували у нашій державі стійкий попит на професії, предметом діяльності яких є фаховий переклад.

Проте інноваційний розвиток економіки України та трансформації ринку праці в світовий економічний простір в останні роки одночасно різко загострили кадрові проблеми в нашій державі. До таких проблем можна віднести й розбалансування попиту та пропозиції на ринку праці на категорії фахівців сфери гуманітарних професій. Для групи гуманітарних професій суттєвою характеристикою є перевищення пропозиції над вільною кількістю робочих місць, що й визначає актуальність і значущість формування у старшокласників професійних домагань у сфері гуманітарних професій.

Загальновідомо, що ефективно оволодіння обраною професією та досягнення в ній вершини професіоналізму суттєво залежить від вчасного, усвідомленого й обґрунтованого вибору майбутньої професії дитиною ще у період її навчання в школі. Не піддається також сумніву положення про те, що такий вибір повинен відповідати й узгоджувати інтереси, бажання і можливостям особистості та попит на ринку праці на певні професії. Причому такий попит задає певний рівень вимог до спеціаліста, якості його професійної підготовки та сформованості професійно-важливих якостей, що безпосередньо визначає напрями формування професійних домагань сучасної молоді. Відзначимо, на даний час не виступали в якості спеціального предмету дослідження професійні домагання старшокласника у сфері професій, пов'язаних з перекладацькою діяльністю та професій, у яких використання іноземної мови є необхідним.

Формування цілей статті. Зважаючи на означене вище, метою статті є обґрунтування необхідності формування у старшокласників професійних домагань у процесі вивчення гуманітарних предметів і, зокрема, іноземної мови, диференціації цього педагогічного процесу

залежно від бажання і можливостей дитини оволодіти в майбутньому професією, у якій предметом фахової діяльності є іншомовне спілкування.

Аналіз останніх досліджень. Розкриємо сутність поняття “професійні домагання”. Проведений психолого-педагогічної літератури свідчить про посилену увагу до проблеми формування професійних домагань вчених гуманістичного напрямку розвитку особистості (Д. Кори, К. Левин, А. Маслоу, Р. Мей та ін.), які розглядають їх як власну самоцінність. Вчені стверджують, що в процесі будь-якої активності особистості яскраво або ж приховано виявляється її оцінна складова, обумовлена загальновизнаними у суспільстві нормами, критеріями й цілями, моральними принципами та правилами поведінки. При цьому, відзначає наприклад Р. Бернс, проявами самооцінки й домагань людини є її свідомі судження про свою значимість, які відкрито або ж приховано присутні у будь-якому акті поведінки [1, с. 35 – 36].

У вітчизняних психолого-педагогічних дослідженнях також наголошується на важливості формування у особистості домагань у різних видах активності. Так на думку Б. Ананьєва, рівень домагань пов'язаний з оцінними потребами особистості, які характеризують її домагання на відповідну оцінку соціуму. У дослідженнях Н. Коломинського рівень домагань особистості розглядається як модель власного самоздійснення, як складова прийнятого для себе “Я-образу”. Проте, відзначає вчений, домагання здебільшого виявляються значно нижчими ніж їх вербальна самооцінка [3].

Наголошуючи на самопізнанні, як найголовнішому змісту розвитку дитини старшого шкільного віку, Л. Божович стверджує про становлення у цьому віці стійкої самооцінки, яка базується на рівні домагань. Саме це, на її думку, породжує потребу в дитині бути не лише на рівні вимог оточуючого середовища, а й на рівні власних вимог і власної самооцінки. Дослідницею було виявлено, що нездатність дитини задовольнити сформовані домагання спонукають її до гострої потреби заниження самооцінки, результатом якої стають негативні переживання й афективна поведінка [2, с. 176].

Відзначимо, обґрунтовуючи сутність поняття “рівень домагань особистості”, переважна частина вітчизняних вчених виділяють дві його змістові складові. Перша відображає глибинне ставлення до себе як до особистості і друга виявляється у зовнішньому прояві такого ставлення через встановлений рівень вимог до себе. Співвідношення означених вище складових рівня домагань особистості характеризує адекватність, стійкість і гармонійність її самооцінки, яка безпосередньо визначає саморегуляцію поведінки у різних сферах діяльності.

Таким чином самооцінка й рівень домагань старшокласника визначають сформованість його готовності до обґрунтованого професійного самовизначення і досягнення у майбутньому професійного

успіху в обраній діяльності. Оскільки закінчення загальноосвітньої середньої школи дитиною передбачає необхідність зміни соціального статусу, то цілком закономірним є також вирішення в цей період проблеми професійного самовизначення. При цьому сформованість самооцінки й рівня професійних домагань старшокласника визначають його прагнення обрати професію й досягнути в майбутньому цілей певної складності.

Отже, професійні домагання старшокласника та їх відповідна самооцінка є результатом професійного самовизначення особистості у старшому шкільному віці, а їх сформованість якісною характеристикою здійсненого дитиною усвідомленого вибору майбутньої професії на основі інтересів і потреб особистості та з урахуванням вимог професії і кон'юнктури на ринку праці.

Основна частина. Для обґрунтування необхідності формування у старшокласників професійних домагань у процесі вивчення іноземної мови, диференціації цього педагогічного процесу залежно від бажання і можливостей дитини оволодіти в майбутньому професією, у якій предметом фахової діяльності є іншомовне спілкування, охарактеризуємо їх специфічні особливості.

Залежно від затребуваного ринком праці рівня знань фахівцем іноземної мови ці професії ми можемо розподілити на чотири групи. До першої групи належать професії, у яких знання іноземної мови достатньо на рівні побутового спілкування. Предметом праці таких спеціалістів є, наприклад, сфера торгівлі, готельного та ресторанного бізнесу тощо. Варто підкреслити, що володіння людиною іноземною мовою як ознака її освіченості, культурного розвитку, не є предметом досліджень фахової підготовки спеціалістів цієї групи. Тут йдеться саме про ті професії, у яких спілкування з іноземцями входить у загальну структуру функціональних обов'язків людини, але воно не домінуюче. Для виконання таких професійних обов'язків необхідно і достатньо володіти заздалегідь заданим і, як правило, незначним рівнем знань з іноземної мови, інколи й кількох, у межах фахової лексики. Вирішується ця проблема у педагогічній теорії та практиці завдяки поглибленому вивченню іноземної мови у процесі професійної підготовки.

До другої групи належать ті професії, які передбачають співпрацю вітчизняних та закордонних спеціалістів на різному рівні (рівноправна співпраця, роботодавець – підлеглий, підлеглий – роботодавець). Ці професії передбачають постійну і тривалу взаємодію спеціалістів у межах заданих виробничих функцій і тому вони повинні володіти, крім побутового рівня, поглибленими знаннями з іноземної мови у певній виробничій галузі.

Наприклад, представник туристичної організації, професійна діяльність якого передбачає перебування в іншомовному середовищі, постійно вирішує стратегічні, тактичні та повсякденні питання взаємодії

тощо. Або ж торгівельний представник закордонного підприємства (компанії) в Україні, до професійних обов'язків якого належать ті, що пов'язані з постійним узгодженням руху товару або ж послуги. Йому також необхідно володіти на побутовому рівні тією іноземною мовою, інтереси якої він представляє, та достатньо бути ознайомленим з фаховою лексикою, пов'язаною з предметом співпраці.

Крім того, що є найсуттєвішою різницею між першою та другою групою, від такого фахівця вимагається не лише володіння усним іноземним мовленням, але й вміння читати та писати, приймати та відправляти пошту, візувати документи тощо. А це, безумовно, професії з вищим рівнем включеності людини в іншомовне середовище і тому вони висувають підвищені вимоги до знань людиною іноземної мови. Вирішується ця проблема в сучасній педагогічній теорії та практиці завдяки поглибленому вивченню іноземної мови у процесі професійної підготовки та вивчення такою мовою фахових спецкурсів.

До третьої групи входять педагогічні професії, специфічною особливістю яких є створення середовища для оволодіння іноземною мовою дітьми, молоддю та дорослими. Це, як правило, спеціалісти, які володіють досконало однією з таких мов. Проте найвагомішою відмінністю таких професій від попередньо охарактеризованих нами є те, що вчителі для ефективного виконання своїх професійних обов'язків мають мати достатньо глибокі знання у галузі, перш за все, педагогіки і психології, дидактики, теорії і методики навчання і виховання тощо. Тому предметом їх праці, передусім у навчальних закладах системи освіти, є особистість, з притаманними їй віковими та індивідуальними особливостями, яка розвивається, самовдосконалюється і прагне оволодіти іноземною мовою. А це свідчить про те, що для такого спеціаліста іноземна мова є засобом, який забезпечує особистісне і професійне самозростання того, кого навчають і виховують.

І, нарешті, четверту групу складають професії, предметом діяльності яких є фаховий переклад. Відразу наголосимо про відповідальність людини яка перекладає нормативно-правові, господарські та інші документи, які перебувають у межах міжнародних і міждержавних відносин. З огляду на це найважливішою особливістю цієї групи професій, яка відрізняє їх від попередніх трьох виділених нами груп, є велика ціна стилістичних, мовних й пунктуаційних огріхів у професійній діяльності людини. Звичайно, для їх уникнення варто досконало володіти іноземною мовою на рівні її носіїв, але високі стандарти до таких спеціалістів виявляються також в тому, що предметом їх перекладу, переважно, є конфіденційна інформація. Тому до фахівців цієї професії висуваються також надзвичайно високі вимоги до їх особистісних та моральних характеристик.

Відзначимо, фахова перекладацька діяльність різноманітна, але безпосереднім і домінуючим предметом праці таких спеціалістів є

іноземна мова. Загальновідомо, фахівці цієї сфери здійснюють усний (послідовний, синхронний, нашіптування) та письмовий переклад тексту. В поле їх діяльності потрапляє переклад технічної, медичної, юридичної, нотаріальної та іншої документації (інструкцій, контрактів, статутів, довіреностей, звітів), вони забезпечують проведення міжнародних конференцій (семінарів, круглих столів, зустрічей), без них не можуть проводитися будь-які переговори (саміти) і звичайно науково-технічна та виробнича співпраця.

Проаналізуємо також й іншу специфічну особливість перекладацької фахової діяльності людини, яка відрізняє цю групу професій від першої, другої та третьої. Її сутність полягає в тому, що у процесі перекладу, особливо усного, потрібно передати адекватно не лише зміст тексту, а й чуттєві та емоційні його ознаки. Тому, наприклад, спеціаліст з синхронного перекладу повинен володіти не лише досить високим рівнем розвитку оперативної пам'яті (зберігання невеликого об'єму інформації впродовж короткого проміжку часу), зосередженістю і розподілом уваги, а й вміти чуттєво сприймати, перекладати, емоційно й адекватно її відтворювати, одночасно нівелюючи власний емоційний стан і ставлення до інформації та носія повідомлення. А це свідчить про те, що професія "перекладач" належить до емоційного напружених і складних професій, яка висуває підвищені вимоги до професійних, морально-психологічних та особистісних властивостей особистості. На даний час окремі спеціальності цієї професії відносять до групи потенційно несприятливих й таких, які призводить до емоційного вигорання фахівця – хвороби 21 століття.

Складність професійної діяльності перекладача й формує відповідне соціальне замовлення на рівень і якість їх підготовки. Вирішується ця проблема у сучасній теорії та практиці завдяки ґрунтовному вивченню іноземної мови лінгвістично обдарованою молоддю, яка в процесі професійної підготовки виявилася до цього здібною і здатною. Також на завершальних етапах підготовки практикується такий спосіб вивчення іноземної мови як занурення у середовище їх носіїв.

Отже, залежно від особливостей та умов праці фахівців, які використовують у своїй професійній діяльності знання іноземної мови, їх умовно можна розподілити на чотири групи, яким притаманний певний рівень включеності іншомовного спілкування виробничий процес (обслуговування, торгівлі, перекладання, навчання тощо).

У теорії та методиці навчання і виховання на даний час домінує напрям, який передбачає удосконалення середовища для оволодіння суб'єктами іноземної мови. Проте, зважаючи на тенденції реформування загальноосвітньої школи у напрямі запровадження профільного навчання у старших класах, проблемі пошуку й розвитку обдарованої молоді, яка має лінгвістичні здібності і в змозі оволодіти іноземною мовою на професійному рівні в майбутньому, уваги до цього часу не приділялося.

Нагадаємо, профільне навчання – вид диференційованого навчання, який передбачає врахування освітніх потреб, нахилів та здібностей учнів і створення умов для навчання старшокласників відповідно до їхнього професійного самовизначення, що забезпечується за рахунок змін у цілях, змісті, структурі та організації навчального процесу. Його метою є забезпечення можливостей для рівного доступу учнівської молоді до здобуття загальноосвітньої профільної та початкової допрофесійної підготовки, неперервної освіти впродовж усього життя, виховання особистості, здатної до самореалізації, професійного зростання й мобільності в умовах реформування сучасного суспільства. Профільне навчання, стверджується у Концепції профільного навчання, спрямоване на набуття старшокласниками навичок самостійної науково-практичної, дослідницько-пошукової діяльності, розвиток їхніх інтелектуальних, психічних, творчих, моральних, фізичних, соціальних якостей, прагнення до саморозвитку та самоосвіти.

Отже, профільне навчання передбачає володіння старшокласником змістом навчальних предметів на такому рівні, який дозволив би їм ефективно оволодіти обраною професією та досягнути в майбутньому високих стандартів професійної діяльності. Відзначимо, профільне навчання у старшій школі класах здійснюється за такими основними напрямками: суспільно-гуманітарний, природничо-математичний, технологічний, художньо-естетичний, спортивний. Їх набір відповідає соціально-диференційованим видам діяльності, які обумовлюються суспільним розподілом праці, і містить знання про природу, людину, суспільство, культуру, науку та виробництво.

Професіям, у яких предметом фахової діяльності є іншомовний переклад, відповідає суспільно-гуманітарний напрям профільного навчання, у межах якого функціонують різноманітні філологічні профілі в тому числі й ті, що пов'язані з поглибленим вивченням іноземної мови. При цьому поглиблене вивчення іноземної мови старшокласниками реалізується за рахунок вивчення ними профільних предметів та курсів за вибором. Саме таке педагогічне середовище й створює можливості для диференційованого навчання, залежно від сформованих в учнів старшої школи професійних домагань. Це є першою сходинкою до оволодіння ними однією з перерахованих нами вище груп професій, у яких іншомовне спілкування є предметом професійної праці людини.

Відзначимо, рівень домагань особистості виконує дві основні функції – спонукальну і оцінну. Сутність спонукальної функції полягає в тому, що професійні домагання старшокласника виступають критерієм вибору напрямку і способу його орієнтації в професійному світі. Тому в такій якості вони є мотивуючим фактором, який спонукає особистість до пошуку адекватних ситуації рішень.

Так, наприклад, об'єктивна соціальна ситуація розвитку старшокласника має в найближчому майбутньому для нього різко

зміниться, оскільки наближується процес закінчення навчання в загальноосвітній школі. В таких умовах гостро постають питання професійного входження в певне соціальну групу. Тому поряд з “Я-реальним”, яке вміщує в собі наявні ресурси самозростання особистості, у дитини формується образ “Я у майбутньому світі професій”, який відображає бачення себе у відповідності з новими нормами і вимогами професійного середовища. Саме це протиріччя є рушійною силою самовдосконалення особистості до рівня вимог обраної або ж бажаної в майбутньому професії.

Сутність оцінної функції професійних домагань старшокласника полягає в тому, що об’єктивно задана потреба професійного самовизначення змушує його замислюватися над питаннями професійної праці людини, порівнювати різні професії між собою, аналізувати їх специфіку й у такий спосіб виробляти власне оцінне судження про той чи інший вид діяльності. Поряд з цим дитина примірює себе до таких професій, аналізує можливості й розробляє ймовірні шляхи оволодіння нею. Тобто формує власне уявлення про своє “Я-реальне”, яке відповідає чи не відповідає, або ж відповідає лише частково рівню тих вимог, які висуває професія до фахівця. А це, беззаперечно, завдяки включенню психологічних механізмів самопізнання, спонукає їх до відповідної активності.

У сфері професій з використанням іншомовного спілкування ці функції професійних домагань активізують діяльність і самодіяльність учня, яка може набувати форми трьох стратегій поведінки:

- самовдосконалення до рівня вимог професії;
- зниження рівня професійних домагань й вибір професії з нижчим рівнем вимог;
- перенесення (відхід) вирішення проблеми професійного самовизначення на більш пізній час.

Охарактеризовані нами механізми та функції професійних домагань старшокласників й означені вище стратегії їх поведінки у процесі професійного самовизначення дозволяють окреслити, зважаючи на виділені типи професій, які потребують від фахівця володіння іноземною мовою, напрями диференціації професійної орієнтації у процесі вивчення іноземної мови. Такими напрямками мають бути:

- ознайомлення учнів із специфікою та особливостями діяльності фахівців, які використовують знання іноземної мови у своїй професійній праці, рівнем вимог до підготовленості та сформованості професійно-важливих якостей окремих спеціальностей;
- включення старшокласників у різні форми професійних випробувань (проектні, дослідницькі, пошукові, аналітичні роботи тощо);
- розроблення кожним індивідуальної освітньої траєкторії й програми майбутніх професійних досягнень.

Такі напрями профорієнтаційної роботи зі старшокласниками в процесі суспільно-гуманітарного напрямку профільного навчання дадуть змогу сформувати у них високий реалістичний рівень домагань, у якому поєднується впевненість в цінності власних дій, прагненням до самоствердження і самовдосконалення, відповідальність і стійкі професійні наміри.

Висновки. Отже, формування у старшокласників професійних домагань у процесі вивчення іноземної мови має суттєву специфіку, яка визначається вимогами різних професій, предметом яких є іншомовне спілкування. При цьому професія перекладача, у порівнянні з іншими, є найбільш складною і вимагає не лише досконалого володіння іноземною мовою, але сформованості морально-психологічних й особистісних властивостей особистості. Забезпечити обґрунтований та усвідомлений вибір професії з групи тих, які передбачають володіння іноземною мовою, можливе за умови диференціації профільного навчання учнів старшої школи залежно від сформованості у них рівня домагань. А включення їх у різні форми профорієнтаційної діяльності дасть змогу вирішити протиріччя між бажаннями і можливостями дитини та вимогами майбутньої професії.

Література:

1. Бернс Р. Развитие Я-концепции и воспитание / Р. Бернс. – М., 1986. – 401 с.
2. Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте (психологическое исследование) / Л. И. Божович. – М.: Просвещение, 1968. – 452 с.
3. Коломинский Н. Л. Самооценка и уровень притязаний учащихся старших классов вспомогательных школ в учебной деятельности и межличностных отношениях: автореф. дис. канд. психолог. наук.: спец.: 19. 00. 07 / Н. Л. Коломинский. – Минск, 1972 – 21 с.
4. Либин А. В. Дифференциальная психология: на пересечении европейских, российских и американских традиций: учеб. пособие [для студ. высш. учеб. заведений] / А. В. Либин. – М.: Смысл, Издательский центр “Академия”, 2004. – 527 с.
5. Lewin K. Levels of aspiration // Personality and the Behavior Disorders / [K. Lewin, T. Dembo, I. Festinger, P. Sears]. – N. Y.: The Ronald Press Company 1944. – P.

2. 6. Психолого-педагогічне проектування професійної орієнтації старшокласників в умовах профільного навчання (І. Л. Уличний)

Постановка проблеми. Вдосконалення психолого-педагогічних умов активізації механізмів професійного самовизначення учнівської молоді, домінуючим на завершальному етапі якого є розвиток потенціалу професійного самовдосконалення особистості, займає чільне місце в

сучасній теорії та методиці профорієнтаційної роботи. Актуальність вирішення цієї проблеми зумовлена, перш за все, вимогами сучасного освітнього простору, які висвітлені в державних постановах про перехід загальноосвітньої школи на 12-річний термін навчання та запровадження профільного навчання в старшій школі.

Аналіз останніх досліджень. Об'єктивна необхідність в удосконаленні діючої системи професійної орієнтації на кожному етапі професійного самовизначення школярів особливо гостро відчувається в уточненні змісту, форми та методів профорієнтаційної роботи в профільних класах старшої школи. На думку сучасних дослідників (В. Васильєв, Д. Закатнов, Н. Захаров, В. Зінченко, Є. Климов, Є. Павлютенков, Н. Пряжников, М. Тименко, М. Янцур, Б. Федоришин) розуміння старшокласником себе, вміння зіставляти знання про себе та про професійну діяльність мають визначати форми та методи профорієнтаційної роботи зі школярами. Такі педагогічні засоби повинні бути спрямовані, в першу чергу, на самопізнання та розвиток у школярів вміння здійснювати аналіз професій. За такого підходу, зазначають сучасні вчені, професійне самовизначення особистості потрібно розглядати як безперервне зростання людини у сфері професійної діяльності. З одного боку, це динамічний та суперечливий процес входження людини в професію, а з іншого, результат самовизначення у професійному середовищі [3; 5; 7; 9].

Зазначимо, що розгортання досліджень, спрямованих на виявлення потенціалу професійного розвитку особистості було спричинене в сучасних умовах кількома об'єктивними факторами. По-перше, запровадження у виробничі процеси досягнень науки та техніки сформувало суспільну потребу у висококваліфікованих працівниках, здатних до оволодіння наукомісткими технологіями. По-друге, невикористані резерви прискорення науково-технічного розвитку держави дослідники вбачають у питанні вдосконалення використання потенціалу виробничих сил. Саме ці об'єктивні вимоги, на нашу думку, стали підґрунтям для розгортання психолого-педагогічних досліджень потенціалу професійного розвитку особистості, розкриття якого передбачає дослідження потенціалу індивідуального буття людини від народження до професійної зрілості.

І, по-третє, в галузі наукового знання з педагогіки та психології сформовані наукові школи (К. Абульханової-Славської, Л. Анциферової, Б. Ананьєва, І. Беха, Л. Божович, Л. Виготського, Г. Костюка, О. Леонтьєва, В. Мерліна, В. Мясіщева, С. Рубінштейна, К. Платонова), фундаментальні праці яких створили умови для поглиблення досліджень проблеми визначення, оцінки та формування потенціалу професійного розвитку особистості. Їх вивчення дозволило нам сформулювати висновки про необхідність формування потенціалу професійного самовдосконалення

старшокласників у навчально-виховному процесі школи. До них ми можемо віднести: виділення особистісного підходу як домінуючого при вивченні властивостей особистості та розвитку їх у діяльності; доведення положення згідно якого джерелом розвитку особистості є сама особистість, її активність, самостійність, ініціативність, творчість і відповідальність; обґрунтування “потенційності”, яка властива будь-якій діяльності особистості, що характеризує у її розвитку наявність чогось, ще не розкритого і не реалізованого нею.

“Потенційність” у саморозвитку особистості є об’єктом також і зарубіжних дослідників (Г. Ассаджолі, А. Маслоу, Р. Мей, Ж. Піаже, К. Роджерс та ін.). Представники гуманістичної психології, розглядають “потенційність” як властивість особистості у активній реалізації свого “вродженого потенціалу” до зростання в умовах вимог соціального середовища, в яких людина прагне до самоактуалізації.

Означені вище положення суттєво вплинули також і на дослідження в галузі профорієнтації. У професійній орієнтації поняття “потенціал” розглядається в площині актуального та потенційного у професійному самовизначенні учнівської молоді і використовується вченими (К. Платонов) для дослідження саморегулюючої активності особистості у професійному самозростанні [6, с. 232 – 237].

На нашу думку, поняття “потенціал професійного самовдосконалення старшокласника”, як складне та динамічне утворення особистості, характеризує наявність у дитини достатнього особистісного ресурсу для взаємодії з актуальним соціальним середовищем, вимоги якого зростають, і вимагають залучення невикористаних внутрішніх резервів для підтягування особистісного рівня до рівня нових вимог середовища розвитку. Означене протиріччя визначає потенційні можливості старшокласника до самовдосконалення у процесі професійного самовизначення.

Формулювання цілей статті. Одним із напрямів професійної орієнтації в умовах профільного навчання є психолого-педагогічного проектування розвитку потенціалу професійного самовдосконалення учнів старшої школи у виховній роботі класного керівника. Реалізація такої методики в умовах запровадження профільного навчання забезпечить послідовне та неперервне самовдосконалення особистості у процесі її професійного самовизначення.

Основна частина. Психолого-педагогічний проект профорієнтаційної роботи класного керівника пропонується нами здійснювати протягом року. Він повинен мати чотири послідовні етапи:

1. На першому, підготовчому, етапі доцільно з’ясувати часові та методичні можливості реалізації методики психолого-педагогічного проектування профорієнтаційних заходів у виховній роботі класного керівника учнів старшої школи.

2. На етапі розробки проекту потрібно систематизувати за допомогою методів математичної статистики результати дослідження потенціалу професійного самовдосконалення старшокласників. Така підготовча робота має стати підґрунтям для виявлення необхідних форм та методів профорієнтаційної роботи.

3. На етапі контролю за якістю проекту необхідно погодити організаційні питання його реалізації у навчально-виховному процесі школи та затвердити в адміністрації навчального закладу річний план виховної роботи класного керівника.

4. Четвертий етап – реалізація розробленого психолого-педагогічного проекту та аналіз його впливу на сформованість потенціалу професійного самовдосконалення старшокласників. Цей етап виявляється, перш за все, у підведенні підсумків проведеної профорієнтаційної роботи класного керівника, з допомогою яких формулюються стратегічні завдання наступного проекту.

Розкриємо зміст кожного етапу психолого-педагогічного проектування профорієнтаційної роботи класного керівника. На першому етапі потрібно з'ясувати часові та методичні можливості реалізації методики психолого-педагогічного проектування профорієнтаційних заходів у виховній роботі класного керівника учнів старшої школи. Методика такого проекту пропонується нами для формування у старшокласників потенціалу їх професійного самовдосконалення.

Вирішення часових та методичних можливостей реалізації означеної вище методики було реалізовано нами під час річного планування виховної роботи класу та його погодження із загальношкільним виховним планом. До початку здійснення цього етапу ми розподілили години виховної роботи класного керівника на дві групи: загальношкільні та класні. До загальношкільних віднесли інформаційні профорієнтаційні заходи (тематичні лекції, зустрічі зі спеціалістами, профорієнтаційні виставки) для всіх учнів старшої школи і запропонували керівництву школи включити їх до річного плану виховної роботи школи. Означені заходи мають ґрунтуватися на можливостях залучення до цієї роботи батьків учнів старших класів, які навчаються в школі, та можливостях педагогічного колективу старшої школи у проведенні масових профорієнтаційних заходів.

Методичні аспекти психолого-педагогічного проектування профорієнтаційних заходів у виховній роботі класного керівника учнів старшої школи були вирішені нами шляхом попереднього відбору необхідної літератури з питань професійного самовизначення особистості. Ще до проведення виховної роботи класні керівники ознайомилися з методикою проектування профорієнтаційної роботи, а також було уточнено окремі її процедурні моменти.

Складання річного виховного плану роботи класного керівника розпочиналося з вивчення особистісних властивостей учнів класу. До цієї

роботи ми також залучили шкільного психолога, соціального педагога, лікаря та вчителя фізкультури. Проведення діагностики рівня розвитку особистості проводилося за показниками фізичного, соціального, інтелектуального та духовного розвитку дитини.

Оцінка фізичного розвитку старшокласників здійснювалася за кількісним і якісним виконанням нормативів фізичного навантаження. За її комплексну характеристику ми взяли оцінку з фізкультури. За необхідності можна використати й інші показники фізичного розвитку учнів (рухливість, спритність, гнучкість, витривалість). Здобуті у такий спосіб результати занесли у зведену для всього класу таблицю. Також склали разом з лікарем школи зведену таблицю результатів щорічного медичного огляду учнів.

Інтелектуальний розвиток дитини досліджувався нами за допомогою тесту визначення загального рівня розвитку особистості Р. Кеттела. Ця методика досить широко використовується в сучасній практиці шкільної профорієнтації. Проте, як правило, російською мовою. Тому ми переклали її та модифікували окремі завдання. Тест містить 13 запитань, які розподілені за прогресуючим зростанням їх складності. Кількість правильних відповідей визначає рівень інтелектуального розвитку особистості.

Дослідження цього компоненту структури потенціалу професійного самовдосконалення старшокласників спрямовувалося нами на виявлення у особистості здатності до самоаналізу та самопізнання. Достатній розвиток інтелектуальної сфери дитини фокусує в собі її вміння усвідомити власні наявні ресурси та невикористані резерви для професійного самовдосконалення. Здобуті результати дослідження інтелектуального розвитку учнів занесли у зведену таблицю для всього класу. В неї також помістили успішність кожного старшокласника. У діагностиці цього показника загального розвитку особистості ми також досліджували мислення, пам'ять та увагу.

Головним показником соціального розвитку особистості нами визначено соціальну активність старшокласника в різних видах діяльності, яка детермінується сформованістю вольових якостей дитини під час досягнення мети пізнавально-перетворюючої діяльності. До таких якостей належать: цілеспрямованість, володіння собою, наполегливість, рішучість, самостійність тощо.

Для діагностики потенціалу професійного самовдосконалення учнів старшої школи нами було обрано рівень прояву їх наполегливості у діяльності. Наполегливість дитини характеризується свідомими намірами та спрямованістю на подолання труднощів, що виникають при досягненні мети та віддалених цілей. Залежно від рівня розвитку наполегливості старшокласників можна розподілити на групи з високим, достатнім та низьким рівнем. Старшокласники з високим рівнем наполегливості

активно прагнуть до досягнення мети, здатні мобілізувати внутрішні резерви для самовдосконалення, бути самостійними та відповідальними. У дітей з низьким рівнем розвитку наполегливості поведінка непослідовна та імпульсивна, тому організувати себе і спрямувати власні зусилля на досягнення мети вони не в змозі.

Для визначення активності учня у позакласних та позашкільних заходах ми також використовували анкету дослідження видів діяльності у яких приймає участь старшокласник. Отримані результати соціального розвитку особистості занесли у зведену таблицю для всього класу.

У духовному розвитку особистості нами досліджувався домінуючий напрям мотивації досягнення учня. Спрямованість мотивації диференціюється на дві групи узагальнених і стійких мотивів особистості: мотиви прагнення до успіху і мотиви уникнення невдачі. При цьому відповіді учнів оцінювалися нами згідно визначеного серед цих двох мотивів одного домінуючого.

Домінування у мотиваційній сфері особистості мотиву прагнення до успіху активізує старшокласників до залучення у діяльність невикористаних резервів зростання для зрівноважування особистісного розвитку з вимогами майбутнього професійного середовища. Домінування у відповідях старшокласника мотиву уникнення невдачі характеризує самодіяльність особистості у пошуку напрямів зниження вимог майбутнього професійного середовища. Такі учні залишаються на досягнутому рівні і не використовують резервів особистісного самозростання.

Також визначення духовного розвитку особистості здійснювалося нами за оцінкою класного керівника сформованості ціннісного ставлення старшокласника до вибору майбутньої професії. Здобуті результати ми занесли у зведену таблицю для всього класу.

Для узагальнення отриманих результатів ми використали графічно аналітичну модель потенціалу професійного самовдосконалення старшокласників. У найзагальнішому вигляді така модель аналізу потенціалу має геометричну форму сфери, яка репрезентує всі можливі напрями розвитку потенціалу особистості. Проте практично застосувати сферичну форму оцінки потенціалу професійного самовдосконалення старшокласника в практиці надто складно. Тому ми скористалися геометричною формою квадрата, векторами якого є фізичний, інтелектуальний, соціальний та духовний розвиток особистості [8].

Використання графоаналітичного методу аналізу формуючого новоутворення особистості має кілька особливих технологічних аспектів, які необхідно враховувати при його використанні. Квадрат потенціалу може бути двох типів. Перший тип має правильну форму квадрата, його всі вектори однакові або наближаються до цього. За таких умов особистість має збалансований потенціал, а його наближення до

максимальної величини свідчить про високий рівень сформованості потенціалу професійного самовдосконалення особистості.

Другий тип має спотворену форму квадрата (дисгармонія векторів). Цей тип може бути двох видів. Або серед всіх векторів один у розвитку різко відрізняється від інших в більшу чи меншу сторону і на нього потрібно звертати особливу увагу, або всі вектори розвинені нерівномірно і недостатньо, що свідчить про складні проблеми у розвитку особистості. Якщо квадрат потенціалу особистості наближається до другого типу, то означена структура потребує негайної збалансованості його елементів.

Аналіз сформованості потенціалу професійного самовдосконалення старшокласника здійснювався нами у напрямі визначення геометричної форми “квадрату потенціалу”. Внутрішня сторона якого відображає “ресурс” особистості нагромаджений в процесі розвитку. Зовнішній контур графоаналітичного квадрату потенціалу окреслює “невикористані резерви” старшокласника і характеризує нерозкриті його можливості до зростання.

Диференціація учнів класу згідно сформованості у них потенціалу професійного самовдосконалення особистості здійснювалася нами згідно розміру векторів графічно аналітичного квадрату потенціалу. Високий потенціал професійного самовдосконалення старшокласника лежить в межах векторів від 60 до 100 графічних одиниць, середній – у межах 30 – 60, низький – до 30 графічних одиниць.

Результати дослідження сформованості потенціалу професійного самовдосконалення старшокласника з допомогою графічно аналітичного квадрату потенціалу були зведені нами до однієї таблиці для всього класу. Висвітлений метод використовувався нами до початку реалізації проекту профорієнтаційної роботи класного керівника та після його закінчення. Це дало можливість прослідкувати за ефективністю запроектованих профорієнтаційних засобів та проаналізувати стан зростання кожного суб'єкта педагогічного проекту у порівнянні з іншими учасниками профорієнтаційної роботи.

Наступний етап – розробка проекту. Цей етап містить у собі два підетапи. Спочатку ми систематизувати результати дослідження потенціалу професійного самовдосконалення старшокласників, а потім здійснили підбір необхідних форм та методів профорієнтаційної роботи класного керівника.

Систематизація діагностичних результатів здійснювалася нами шляхом диференціації рисунків квадрату потенціалу на три групи. Форма графічно аналітичного квадрату потенціалу першої групи учнів має бути об'ємною (від 30 і більше пунктів) та правильної форми. До другої групи учнів ми віднесли рисунки квадрату потенціалу що мають спотворену форму, тобто один або кілька векторів значно випереджають інші. І нарешті третю групу складають ті рисунки, які невеликі за об'ємом (до 30

пунктів) та ті, що мають спотворену форму квадрату потенціалу у напрямі недостатнього розвитку одного з векторів.

Проведена систематизації результатів діагностики сформованості потенціалу професійного самовдосконалення дало можливість нам розподілити старшокласників на групи учнів з різним рівнем його розвитку. Результати ми занесли до зведеної таблиці для учнів всього класу. Тому наступний крок розробки проекту полягав у визначенні форм та методів профорієнтаційної роботи, які змогли б забезпечити зростання складових структури потенціалу досліджуваного утворення особистості.

Під час відбору профорієнтаційних форм та методів ми виходили з таких положень. Спочатку розподілити їх за необхідною кількістю учасників, які будуть залучені до профорієнтаційної роботи, а потім диференціювали профорієнтаційні засоби за активністю в них старшокласника. Після цього із сукупності тем для психолого-педагогічного проектування профорієнтаційної роботи в колективі відібрати до кожного заняття відповідну тему.

Частина тем профорієнтаційних заходів спрямовувалася нами на формування у старшокласників ставлення до професійного самовдосконалення. Інша частина тем мала на меті активізувати в учнів процеси самопізнання (образ “Я”) та пізнання світу професій (образу “Я” у світі професій”, які підвищують когнітивну базу потенціалу професійного самовдосконалення особистості. Також частина тем була підібрана нами для залучення старшокласників до різних видів пізнавально-перетворюючої діяльності.

Проектування психолого-педагогічної взаємодії має кілька тактичних завдань. Їх сутність полягає у виборі таких профорієнтаційних засобів у виховній роботі класного керівника, які спрямовуються на розвиток особистісних характеристик старшокласника до рівня вимог майбутнього професійного середовища. Оскільки дитина знаходиться в полі цих вимог, то така об’єктивно існуюча потреба використовувалася нами для створення педагогічних ситуацій усвідомлення старшокласником необхідності залучення власних ресурсів для вирішення протиріччя між вимогами майбутньої професії та своїми можливостями. Такий напрям роботи спрямовувався, в першу чергу, на формування мотиваційної основи розгортання потенціалу професійного самовдосконалення старшокласника.

Інша група виховних заходів класного керівника мала на меті залучити учнів до активного самопізнання, спрямованого на формування у старшокласників адекватного образу “Я” та його зрівноважування з образом “Я” у світі професій. Ці форми та методи профорієнтаційної роботи повинні актуалізувати у особистості наявні ресурси її самовдосконалення до рівня вимог соціальної ситуації розвитку, яка в найближчому майбутньому різко зміниться в аспекті професійного вибору.

Тому творчі завдання, дослідницька діяльність і т. д. є тим середовищем, у якому формується образ “Я” у світі професій, який містить бачення старшокласником себе у відповідності з новими нормами і вимогами обраної професії. Означена група профорієнтаційних засобів була домінуючою для включення у дитини механізмів самопізнання невикористаних резервів для їх розгортання у професійному самовдосконаленні.

Здобуті учнями в процесі самодіяльності знання про власні індивідуальні особливості, можливості та бажання, мінливість і різноманітність світу професій, структуру сучасного виробництва, кон’юнктуру ринку праці, вимоги обраної професії та їх адекватну самооцінку проектуються виховними заходами у класній роботі на вимоги конкретно обраної професії і цим самим актуалізують необхідність включення дитини у певний вид пізнавально-перетворюючої самодіяльності.

Залежно від означених вище тактичних завдань та результатів діагностики сформованості у старшокласників потенціалу професійного самовдосконалення ми диференціювали профорієнтаційні заходи на перше та друге півріччя навчального року. Узагальнені результати систематизації профорієнтаційної роботи класного керівника ми зафіксували у зведеній таблиці плану його виховної роботи.

Третій етап методики психолого-педагогічного проектування профорієнтаційної роботи, спрямованої на формування у старшокласників потенціалу професійного самовдосконалення, відбувався безпосередньо в умовах навчально-виховного процесу загальноосвітньої школи. Перед початком навчального року ми погодили всі організаційні питання з адміністрацією школи, з’ясувати включення пропозицій до генерального плану організації виховного процесу в школі та затвердили річний план виховної роботи класного керівника. Реалізація розробленого проекту тривала протягом одного навчального року, в кінці якого ми провели ще один раз діагностичну процедуру.

Висновок. Розроблена нами методика психолого-педагогічного проектування профорієнтаційних заходів у виховній роботі класного керівника зафіксувала найбільші її можливості у підвищенні мотиваційної складової структури формуючого утворення особистості. Протягом року приріст старшокласників з високим рівнем мотиваційної сфери особистості склав +14,5% і відповідно з середнім рівнем – +18,7%. Суттєвим, але менш значимими виявилось зростання поведінкової складової потенціалу професійного самовдосконалення. Приріст групи учнів з високим рівнем сформованості означеного вище утворення особистості становив +12,2%, а з середнім рівнем +16,0%. В цілому запропонована нами методика психолого-педагогічного проектування виявилася достатньо ефективною і вона може використовуватися практичними працівниками.

Література:

1. Бернс Р. Развитие Я-концепции и воспитание [пер. с англ.] / Р. Бернс. – М.: Прогресс, 1986. – 420 с.
2. Бех І. Д. Виховання особистості: у 2 кн. – Кн. 1: Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади: наук. видання / І. Д. Бех. – К.: Либідь, 2003. – 280 с.
3. Закатнов Д. О. Технології активізації професійного самовизначення старшокласників / Д. О. Закатнов // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету: серія: педагогіка. – 2001. – № 6. – С. 99 – 104.
4. Киричук В. О. Система роботи класного керівника з учнівським колективом на засадах психолого-педагогічного проектування особистісного розвитку: псих.-пед. діагностика, аналіз, моделювання, програмування / В. О. Киричук, Л. М. Романова. – Харків: Веста: Видавництво „Ранок”, 2002. – 128 с.
5. Коберник О. М. Теорія і методика психолого-педагогічного проектування виховного процесу в школі: навч.-метод. посіб. / О. М. Коберник – К.: Наук. світ, 2001. – 182 с.
6. Платонов К. К. Структура и развитие личности / Платонов К. К.; отв. ред. А. Д. Глоточкин. – М.: “Наука”, 1986. – 257 с.
7. Сидоренко В. К. У світі сучасних професій / В. К. Сидоренко //Трудова підготовка в закладах освіти. – №1. – 1997. – С. 41 – 44.
8. Федонін О. С. Потенціал підприємства: формування та оцінка: навч. посібник / О. С. Федонін, І. М. Репіна, О. І. Олексюк. – К.: КНЕУ, – 2003 – 316 с.
9. Янцур М. С. Основи професіографії: практикум / М. С. Янцур. – К.: МЛУ ДЦЗ, МОУ РДГП, 1996. – 223с.

РОЗДІЛ 3

ПРОФЕСІЙНА ОРІЄНТАЦІЯ УЧНІВ ЗА КОРДОНОМ

3.1. Спрямованість навчально-виховного процесу в школах Великої Британії на виховання естетичної культури старшокласників (С. В. Заволодько)

Постановка проблеми. Проблема профільного навчання набуває особливої актуальності, адже основним завданням сучасної школи є творчий розвиток особистості, виховання дітей з максимальним урахуванням їх пізнавальних можливостей, здібностей, задатків. Для переходу освіти від інформативно-повідомляючого навчання до особистісно-розвивального необхідна чітка методологія вивчення й оцінки рівня здібностей та задатків особистості вихованця, розуміння того, що засвоєння ним певної системи знань, норм і цінностей, підготовка до

повноцінного функціонування в суспільстві базується на єдності впливів на раціональний та емоційно-почуттєвий рівень свідомості учня в процесі навчання та виховання.

На сучасному етапі актуальним є дослідження середньої профільної освіти Великої Британії з метою пошуку нових шляхів удосконалення навчально-виховного процесу в середніх загальноосвітніх навчальних закладах України.

Аналіз останніх досліджень. Теоретико-критичний аналіз поглядів на специфіку навчально-виховного процесу в британських спеціалізованих школах мистецтв знаходимо в педагогіці, психології, соціології, зокрема в працях Г. Бентока (G. Bantock), К. Блума (K. Bloom), Г. Болтона (G. Bolton), М. Гріна (M. Greene), Л. Мастермана (L. Masterman), Р. Скратона (R. Scruton), Дж. Стіарса (John Steers), Д. Хіткоут (D. Heathcote) та ін..

Формування цілей статті. Мета статті полягає у висвітленні особливостей навчально-виховного процесу в британських середніх спеціалізованих школах мистецтв з профілем спеціалізації у сфері візуальних мистецтв.

Основна частина. До успішних середніх шкіл Великої Британії, які отримали статус спеціалізованих шкіл (коледжів) у сфері візуальних мистецтв, належать школа: в Кінзміді, що має два профілі спеціалізації – “Виконавчі мистецтва” та “Візуальні мистецтва” (Kingsmead School); старша середня школа в Брентсайді – Коледж візуальних мистецтв (Brentside High School/Visual Arts College); коледж візуальних мистецтв у Хетфілді; середня загальноосвітня школа зі статусом спеціалізованої школи у сфері мистецтв (Hatfield Visual Arts College/coeducational secondary comprehensive school with specialist Arts Status); старша середня школа Ікнілд (Icknield High School); школа Кейп Корнвелля (Cape Cornwall School).

Мета вивчення базового предмету “Мистецтво та дизайн,, (“Arts&Design”) у старших класах середніх спеціалізованих шкіл мистецтв з профілем навчання у сфері візуальних мистецтв полягає у:

- розвитку творчої уяви учнів через візуальний, тактильний і сенсорний досвід;
- формуванню практичних, технічних і критичних навичок та використання візуально-тактильної мови для вираження власних естетичних почуттів, ідей і значень;
- подальшому розвитку вміння виносити старшокласниками власні оцінні судження й естетичні та практичні рішення, їх активній участі у формуванні середовища;
- вивченні ідей і замислів у роботі художників, ремісників і дизайнерів, ознайомленні різноманітних ролей і функцій мистецтва, ремесел і дизайну у сучасному світі та різних історичних епох;

– навчанні учнів думати та діяти як митці (художники, ремісники, дизайнери), творчо працюючи;

– вихованні шанобливого ставлення до мистецтва, ремесла, дизайну та розумінні ролі цього ставлення для творчої і культурної індустрій, які збагачують усі сфери життєдіяльності молодого покоління [2; 17].

До ключових концептів (concepts), які лежать в основі вивчення предмету “Мистецтво і дизайн” (“Arts&Design”), належать креативність, компетенція, розуміння культури та критичне розуміння. Розглянемо докладніше кожний з чотирьох концептів.

1. Креативність (Creativity) базується на:

- творенні уявних образів, артефактів тощо, які одночасно є оригінальними та цінними;
- дослідженні та експериментуванні з ідеями, матеріалами, інструментами (засобами tools) та техніками;
- ризику та вмінні вчитися на власних помилках.

2. Компетенція (Competence) полягає у здатності учнів до:

- ефективного вивчення (дослідження), аналізу, дизайну та оціночного судження процесу власної творчої діяльності;
- зваженого, ґрунтованого на знаннях, вибору стосовно різноманітних медіа, технік і процесів.

3. Розуміння культури (Cultural Understanding) базується на:

- залученні учнів до роботи з низкою образів, артефактів різних контекстів на основі їхніх знань різноманітних характерних рис різних культур з метою використання цих знань у процесі власної творчої діяльності;
- розумінні ролі митця, ремісника та дизайнера будь-якої історичної епохи в різних культурних контекстах.

4. Критичне розуміння (Critical Understanding) полягає у:

- дослідженні учнями візуальних, тактильних та інших сенсорних якостей продуктів власної творчої діяльності та діяльності інших;
- залученні учнів до роботи з ідеями, образами, артефактами та визначенні значення і цінності, що вони передають;
- розвитку естетичних почуттів учнів;
- розвитку вміння виносити обґрунтовані оціночні судження щодо результатів власної творчої діяльності [2, 18 – 19].

Основними вміннями у сфері мистецтва, ремесла та дизайну, якими оволодівають учні старшого шкільного віку британських середніх спеціалізованих шкіл мистецтва з профілем спеціалізації у сфері візуальних мистецтв є:

1) вміння досліджувати і творити, яке полягає у здатності учнів:

- розвивати ідеї та наміри, керуючись безпосереднім досвідом, натхненням, уявою та іншими джерелами;

- вивчати (досліджувати) прийоми вираження та реалізації ідей, використовуючи формальні елементи та якості низки медіа;
- створювати смислові образи й артефакти, використовуючи різноманітні матеріали, техніки та процеси;
- досліджувати, розвивати та виражати власні уявлення, почуття, ідеї, використовуючи різноманітні техніки і засоби малювання.

2) вміння розуміти й оцінювати, що полягає у здатності учнів:

- використовувати навички дослідження відповідно до виду мистецтва, ремесла та дизайну;
- оцінювати використання кодів, символів для передачі ідей і значень мистецтва у різноманітних культурних контекстах;
- реагувати й оцінювати продукти власної творчої діяльності та діяльності інших, при цьому змінюючи й удосконалюючи створені образи й артефакти на всіх стадіях творчого процесу;
- розвивати ідеї та наміри щодо створення образів і артефактів;
- систематизувати та подавати власний створений матеріал, інформацію у відповідній формі (тобто здатність учнів передавати своє розуміння творчого процесу в письмовій, візуальній і практичній формах різній аудиторії) [2; 20].

До навчальних досягнень старшокласників зазначених вище спеціалізованих шкіл з дисципліни “Мистецтво і дизайн” (“Arts&Design”) британські педагоги відносять:

- вміння оцінювати візуальну інформацію – зображення й артефакти різних історичних, соціальних і культурних контекстів та вміння використовувати цю інформацію для розробки власних ідей з урахуванням цілей аудиторії;
- вміння інтерпретувати візуальні й тактильні якості об’єктів, матеріалів, процесів (живопис, колаж, цифрові медіа, скульптура, текстиль) та реалізовувати свої наміри в практичній роботі з пам’яті, за уявою, за зразком, робота на площині, в об’ємі та в декоративно-прикладній діяльності;
- вміння аналізувати, інтерпретувати й оцінювати твори мистецтва, власні роботи та роботи своїх товаришів щодо їхнього естетичного значення, художнього смислу, емоцій та вираження настрою [1].

Зміст курсу цього предмету включає:

- творчу діяльність учнів у сфері прикладного й образотворчого мистецтва, ремесла та дизайну;
- вивчення та дослідження медіа, процесів і технік двовимірного дизайну 2D, який включає малювання олівцем і фарбами, гравюру, фотографію, новітні технології, площинний дизайн, та трьохвимірного дизайну 3D – текстиль, скульптура, кераміка, коштовності тощо;

- вивчення низки артефактів у сучасному, історичному та культурному контекстах;
- розуміння процесів, що протікають у мистецтві, ремеслі та процесів дизайну, а також вміння використовувати відповідне обладнання з дотриманням норм безпеки праці [2; 21].

Учням 10 року навчання пропонуються на вибір тематичні курси у межах навчальної дисципліни “Мистецтво і дизайн” (“Arts & Design”) на складання іспиту для отримання GCSE (General Certificate of Secondary Education – Сертифікат про середню освіту), який за формою є творчим проектом у будь-якій вказаній нижче сфері мистецтва. Ці курси розраховані на два роки навчання (10 та 11):

- „Загальне мистецтво і дизайн” (“General Art & Design”). Процес вивчення цього курсу спрямований на різноманітні техніки малювання аквареллю, масляними фарбами, на японську гравюру та скульптуру.
- “Мистецтво і тривимірний дизайн” (“Art & 3D”). Усі зазначені в попередньому курсі сфери мистецької діяльності входять до цього курсу. Також цей курс передбачає залучення учнів старшого шкільного віку до роботи з глиною, різьби по дереву та каменю і до роботи з гіпсом
- “Мистецтво, текстиль, мода” (“Art, Textiles & Fashion”). Цей курс передбачає вивчення різноманітних технік, які застосовуються у процесі ткання, фарбування тканин і дизайн одягу. Учні також отримують знання щодо процесів виробництва та маркетингу сучасної текстильної промисловості, індустрії моди.
- “Мистецтво і графічний дизайн” (“Art & Graphic Design”). Курс базується на вивченні різноманітних способів розробки дизайну та виготовлення рекламних матеріалів за допомогою не тільки власне малювання, а й комп’ютерної графіки.
- “Фото та відео зйомка” (“Photography & Video”). Цей курс передбачає вивчення учнями старшого шкільного віку процесуальних технік зйомки та виготовлення чорно-білої фотографії. Учні також вивчають правила користування цифровими фотоапаратами, техніки виготовлення кольорових фото, використовуючи комп’ютерні програми, та техніку користування відеокамерами і техніку монтажу фільмів.
- “Прикладне мистецтво і дизайн” (“Applied Art & Design”). Цей курс охоплює широкий спектр сфер у мистецтві та дизайні, а саме: живопис, малювання, японська гравюра, фотографія, текстиль, інформаційно-комп’ютерні технології.
- “Опорні матеріали” (“Resistant Materials”). Цей курс спрямований на практичне використання старшокласниками знань про властивості різних матеріалів, отриманих на попередньому етапі навчання, для виготовлення різноманітних предметів з дерева, пластика та метала за власним дизайном [4].

Важливість вивчення ще одного основного профільного предмету “Дизайн і технології” (“Design & Technology”) у британських спеціалізованих шкіл мистецтв з профілем спеціалізації “Візуальні мистецтва” полягає у тому, що учні під час дизайнерського процесу поєднують практичні та технологічні навички з креативним (творчим) мисленням, виготовляючи продукти для задоволення потреб людини. Вони вчаться використовувати існуючі технології та враховувати вплив технологічних розробок майбутнього. Учні старшого шкільного віку вчаться креативно мислити та діяти з метою покращення якості життя, естетизації свого життєвого простору, вирішуючи поставлені завдання індивідуально та колективно. Вони поєднують застосування практичних і розумових навичок з розумінням (усвідомленням) естетичних, технічних, культурних, соціальних, емоційних, економічних питань і питань навколишнього середовища [2; 51].

В основі вивчення дисципліни “Дизайн і технології” (“Design & Technology”) лежать чотири ключові концепти:

1. Дизайн і створення (“Designing & Making”) полягає в:

- розумінні того, що дизайнерський процес і власне процес творення має естетичний, технічний, економічний, етичний і соціальний виміри та впливає на навколишній світ;
- застосуванні знань властивостей матеріалів та виробничих процесів з метою дизайну різноманітних продуктів і прийняття практичних рішень для дизайну за призначенням;
- усвідомленні того, що продукти і системи дизайну мають безпосередній вплив на якість життя;
- вивченні дизайнерських процесів минулого, сьогодення та їхніх перспектив на майбутнє.

2. Розуміння культури (“Cultural Understanding”) базується на:

- розумінні процесу еволюції продуктів дизайну з точки зору потреб, очікувань, етики та цінностей споживачів і дизайнерів та вплив на них місцевих традицій;
- вивченні впливу продуктів дизайну на вибір споживачів і стиль життя в цілому.

3. Креативність (“Creativity”) полягає у:

- дослідженні зв'язку між принципами відмінного дизайну, існуючими рішеннями та технологічними знаннями з метою розробки інноваційних продуктів і процесів дизайну;
- застосуванні набутих знань у нових дизайнерських контекстах і вираженні ідей інноваційним шляхом;
- дослідженні й експериментуванні з ідеями, матеріалами, технологіями та техніками.

4. Критична оцінка (“Critical Evaluation”) базується на:

- вмінні аналізувати існуючі продукти дизайну;

- вмінні оцінювати потреби споживачів і контекст використання продуктів дизайну;

- вивченні впливу ідей, дизайнерських рішень і технологічних новинок з метою надання можливостей для нових дизайнерських рішень [2; 52].

До ключових умінь, якими мають оволодіти (оперувати) учні старшого шкільного віку у ході вивчення предмету зазначеного вище, британські педагоги відносять здатність до:

- генерування, розвитку, моделювання та вираження власних ідей різними способами, включаючи інформаційні технології, застосовуючи відповідні стратегії (дослідження, планування, контроль);

- застосування своїх знань щодо властивостей матеріалів, їхніх складових і технологій з метою дизайну та створення власних продуктів, плануючи й організовуючи власну творчу діяльність;

- критичного реагування, оцінки та модифікації власних ідей і пропозицій щодо покращення продуктів у процесі їх розробки, дизайну та виготовлення [2; 54].

До змісту програми з навчальної дисципліни “Дизайн і технології” (“Design & Technology”) входить вивчення матеріалів, систем і контролю дизайну принаймні однієї із сфер – харчової або текстильної. Вивчення дизайнерського процесу будь-якого продукту має включати розуміння учнями:

- потреб споживачів та проблем, що виникають у процесі споживання;

- критеріїв оцінки якості продуктів;

- впливу продуктів на споживачів поза межами їхнього призначення (вплив на навколишнє середовище);

- естетичних, технічних та ін. питань, які впливають на процес дизайну: вибір матеріалів, розробку та виготовлення продуктів [2; 55].

Вивчення процесу приготування їжі включає:

- низку практичних навичок, технік, відповідне обладнання і стандартні рецепти та їх використання для приготування комплексних страв або одного продукту;

- процеси планування та виконання різноманітних практичних завдань приготування їжі з дотриманням техніки безпеки праці та санітарно-гігієнічних норм;

- моделі здорового збалансованого харчування для різних верств суспільства та фактори, що впливають на ці моделі;

- характеристики різноманітних інгредієнтів, включаючи їхні харчові, функціональні та сенсорні (смакові) якості [2; 55].

Вивчення матеріалів, які використовуються у дизайнерському процесі, та текстилю включає:

- низку технік ручної роботи й із застосуванням комп’ютерних технологій;

- знання структурних елементів, які входять до складу різноманітних матеріалів;

- способи використання матеріалів, технологій та знання їхніх естетичних якостей з метою розробки дизайну та виготовлення продуктів, які б мали певну цінність у своєму функціональному призначенні [2; 56].

Вивчення систем і контролю процесу виготовлення включає:

- практичне застосування систем і контролю в прийнятті дизайнерських рішень;

- електричні, електронні, механічні, мікропроцесорні та комп'ютерні системи контролю і способи їх ефективного застосування;

- використання систем і контролю для перетворення простих систем в складні [2; 56].

Музей Вікторії та Альберта регулярно проводить заняття-майстерні (майстер-класи) для старшокласників середніх спеціалізованих шкіл мистецтв, профільними предметами підготовки яких є “Мистецтво та дизайн” (“Arts&Design”) і “Дизайн і технології” (“Design&Technologies”). Ці заняття проводять педагоги-практики, які мають досвід прикладної діяльності у сфері дизайну в різних областях промисловості. У ході цих занять учні старших класів отримують унікальну можливість ознайомитися з особливостями дизайну ювелірних прикрас, анімаційним дизайном, дизайном розпису тканин, виробів із дерева тощо, дизайном різноманітних товарів, меблів. По закінченню занять учні представляють свої власні роботи та беруть участь в обговоренні експонатів колекції музею за темою заняття, власних робіт і робіт свої товаришів з урахуванням їх естетичного та функціонального призначення. Такі заняття мають за мету підтримати та доповнити ініціативи, представлені у Національному навчальному плані викладання предметів “Мистецтво і дизайн” (“Arts & Design”) та “Дизайн і технології” (“Design & Technology”) у середніх спеціалізованих школах мистецтв Великої Британії, а саме:

- забезпечити старшокласників безпосереднім практичним досвідом діяльності у сфері дизайну у різних напрямках промисловості;

- ознайомити учнів з ескізами, дизайном предметів – експонатів колекції музею з метою розвитку навичок критичного мислення, навичок оціночних суджень, розвитку естетичного смаку, що, в свою чергу, сприяє вихованню естетичної культури в учнів старших класів;

- залучати старшокласників до творчої діяльності через дизайнерську діяльність, ознайомлюючи їх з практичними підходами двовимірного та тривимірного дизайну колекції музею;

- надати практичні навички дизайну, які можуть бути на далі розвинуті на заняттях у школі [3].

Висновки. Отже, вивчення основних профільних дисциплін “Мистецтво і дизайн” (“Arts&Design”) та “Дизайн і технології” (“Design &

Technology”) у середніх спеціалізованих школах Великої Британії з профілем спеціалізації “Візуальні мистецтва” полягає у подальшому розвитку візуального, тактильного та сенсорного досвіду старшокласників: учні, використовуючи колір, форму, текстуру, модель і різноманітні матеріали та процес роботи з ними і через мистецтво та дизайнерську діяльність, вчать роботи свідомі оціночні судження, виносити естетично-практичні рішення. Разом з набуттям практичних навичок учні старших класів отримують можливість вивчати і розвивати ідеї, вивчати ремесла і дизайн та брати активну участь у їх створенні. Все це створює максимально сприятливі умови для розкриття індивідуальних здібностей, талантів і творчих сил старшокласників у сфері естетики засобами візуальних мистецтв, що сприяє вихованню їх естетичної культури як творчого способу діяльності та життєдіяльності людини.

Література:

1. John Steers. Art, Craft, and Design Education in Great Britain // Art education. – Vol. 42. – № 1 (Jan., 1989). – PP.6 – 11.
2. [http:// www.qca.org.uk/curriculum](http://www.qca.org.uk/curriculum).
3. <http://www.standards.dfes.gov.uk/scheme2/secondary-art/>
4. <http://www.bretsidehighschool.info/welcome/arts/gcse.html>

3. 2. Вплив держави на процес професійного самовизначення учнівської молоді в Німеччині (Г. А. Корсун)

Постановка проблеми. Ситуація на ринку праці в Україні, яка склалася на сьогоднішній день, демонструє існуючі проблеми у підготовленості молоді до реалізації свого професійного самовизначення, тим самим наголошуючи на актуальності проблеми професійної ідентичності особистості випускників вітчизняних загальноосвітніх шкіл. Непідготовленість переважної більшості сучасної учнівської молоді до повного усвідомлення себе суб’єктом власного професійного становлення та відсутність справжньої професійної самоідентифікації негативно відображається на економічному розвитку країни. Саме тому старшокласники загальноосвітніх шкіл України повинні навчитися самостійно і відповідально діяти в ринкових умовах і бути готовими до багатоальтернативного вибору галузей професійної самореалізації.

Сучасні вимоги ринку праці, соціальні зрушення та економічна нестабільність як в Україні, так і в світі обумовила активізацію науково-практичних досліджень з питань професійного самовизначення старшокласників, оскільки випадковий вибір професії призводить до економічних втрат виробництва, низької продуктивності праці, незадоволення і пригніченого стану людини, помилок і браку в роботі, а також інших небажаних наслідків. Тому означене нами вище зумовлює необхідність більш детального вивчення закордонного досвіду ведення

профорієнтаційної діяльності в старшій школі, яка має бути спрямована на формування у сучасної молоді готовності до професійного самовизначення та побудови професійної кар'єри.

Формулювання цілей статті. Метою статті є висвітлення результатів вивчення досвіду професійної орієнтації учнів старших класів у загальноосвітніх школах Німеччини, формування у них професіоналізму, який визначено домінуючим фактором економічного розвитку цієї країни та благополуччя її населення.

Аналіз останніх досліджень. Питання професійного самовизначення молоді розглядаються у працях як вітчизняних так і зарубіжних педагогів та психологів. Так, зокрема, в дослідженнях М. Тітми, В. Єндальцева, І. Назімова, Г. Чередніченко проаналізовано соціально-економічні фактори впливу на професійне самовизначення молоді. Питанням психологічної та педагогічної підготовки молоді до вибору професії займалися Є. Климова, В. Синявський, С. Чистякова, М. Захарова, Б. Федоришин, М. Пряжников, К. Платонов та ін. Вивченню проблеми професійного самовизначення молоді та формування готовності до вибору майбутньої професії у навчально-виховному процесі школи присвячені роботи В. Сидоренка, М. Тищенко, Н. Шевченко, О. Мельника, Н. Матяш та інших дослідників.

Слід звернути увагу, що в останні роки у вітчизняній науці помітне стрімке зростання кількості досліджень з вивчення зарубіжного досвіду організації профорієнтаційної роботи в закладах середньої освіти країн близького та далекого зарубіжжя. Серед них праці Н. Абашкіної, Н. Козака, А. Турчин, Н. Балацької, О. Локшина, А. Сбруєва, Л. Пуховської, Н. Удовиченко, М. Авраменко та ін.

Основна частина. Впродовж останніх декількох років у постановах ЄС все більше уваги приділяється проблемам професійного самовизначення молоді в школах. Тому, досліджуючи досвід ведення профорієнтаційної діяльності в Німеччині, вважаємо за необхідне наголосити на важливості співпраці державного сектору з приватними підприємствами малого та великого бізнесу.

У всіх федеральних земствах Федеративної Республіки Німеччина, впроваджуються програми, націлені на співпрацю між школами та промисловістю. Така співпраця спрямована на полегшення переходу молоді від шкільного життя до трудової діяльності або ж професійної освіти. Профорієнтаційна робота в школах Німеччини розпочинається в молодшій школі, але активна підготовка учнів до професійного самовизначення ведеться вже в старших класах (8 – 11 класи), де учні зобов'язані крім теоретичних занять проходити 2 – 4 тижні практики (тривалість залежить від регіону, типу школи та класу).

За останні роки різні безпосередні контакти та співпраця між окремими школами, компаніями та підприємствами активізувалася з метою покращення професійної орієнтації старшокласників у школах. Дані

проекти, переважно, фінансуються державою, але ініціатива проведення даних заходів належить організаціям роботодавців.

Як приклад даної співпраці можемо навести укладений у 2005 році Національний пакт про освіту і професійну підготовку підростаючого покоління між федеральним урядом та керівництвом союзів економістів Німеччини. Основним завданням даного проекту, який проходить під гаслом “економіка починається у школі” (SCHULEWIRTSCHAFT), є розширення та поглиблення співпраці між школами та федеральними об’єднаннями союзів німецьких підприємців. Спільними діями сторони угоди намагаються спростити перехід учнів від школи до професійного життя. Співпраця проходить за 4 основними напрямками:

- відвідування учнями виробничих та комерційних підприємств;
- закріплення за кожним учнем вчителя-наставника від підприємства;
- виробнича практика (2 – 4 тижні в залежності від класу навчання);
- теоретична професійна підготовка учнів, що проводиться в школі або професійно-інформаційних центрах представниками підприємств.

Ознайомлювальні візити до компаній є невід’ємною частиною професійної орієнтації в усіх федеральних земствах. Ідея візитів до компаній, що базується на практичному зануренні учня у виробничий процес, стала доволі поширеною і витіснила попередню практику звичайних гостьових візитів до компанії. У деяких федеральних земствах відвідування компаній та робочих місць, що має сприяти професійному навчанню, є обов’язковими умовами перед виконанням практичних завдань.

Впровадження даних візитів залежить, безперечно, від місцевих та регіональних можливостей. Компанії починають усвідомлювати, наскільки важливими є взаємозв’язки між школами та промисловістю, і з розумінням ставляться та сприяють навчанню, яке базується на практиці. Тому, особливо у великих містах, зростає кількість спільних проектів гімназій та компаній.

Подібні ознайомлювальні візити головним чином стосуються основних напрямів професійної орієнтації, але все більше й більше залучаються інші предмети такі як хімія, фізика, німецька мова чи географія.

В окремих випадках учнів можуть направляти в інші європейські країни, щоб показати їм практичну сторону професійного навчання та роботи у країнах-членах Європейського Союзу. Такою спеціальною формою є програмами міжнародного обміну учнями і називається “Досвід роботи” у школах Великобританії.

Направлення на підприємства надаються майже у всіх федеральних земствах. Як правило, існує велика кількість положень, пов’язаних з правовими нормами та страхуванням. Зазвичай дані положення також включають інформацію про організацію та підготовку молоді у школі.

Практичні заняття, залежно від нормативних документів федеральних земств, тривають від одного до трьох тижнів. В деяких земствах мінімальні та максимальні періоди проходження практики визначають як “мінімум п’ять, максимум десять робочих днів”.

Деякі федеральні земства не планують запроваджувати обов’язкове направлення на підприємство, оскільки попередньо потрібно розглянути місцеві умови та різні типи шкіл. Особливо у нових федеральних земствах економічна структура помітно обмежує можливості подібних направлень. У деяких федеральних земствах були видані комплексні навчальні довідники та допоміжні дидактичні матеріали стосовно направлень на підприємства.

Для тих учнів, що не змогли продовжити навчання після завершення загальної школи, федеральні земства запровадили програми допрофесійної підготовки тривалістю в один рік. Дані програми мають за мету познайомити цих учнів з молодими спеціалістами різних професійних областей та запропонувати учням можливість без атестату загальної школи все ж отримати професію. Щорічно близько 100000 учнів беруть участь у таких програмах.

Юридичні контори, приватні компанії та різні організації роботодавців вже протягом багатьох років беруть участь у певних видах професійної консультації, що проводяться агентствами зайнятості, наприклад, ярмарки вакансій, виставки, обміни досвідом і т.д. Представники компаній, юридичних контор та інших сфер зайнятості часто дають завдання, що перетинаються розкривають специфіку певних професій. Таку професіографічну інформацію учні можуть почерпнути в інформаційних центрах агентства зайнятості. Але найвагоміший і найважливіший внесок даних організацій безумовно полягає у практичному навчанні учнів певної професії безпосередньо на підприємстві.

Протягом останніх років організації роботодавців та компанії суттєво збільшили частку своєї участі у професійній орієнтації учнів у школах. Вони беруть участь у спеціальних шкільних проектах, надають спонсорську допомогу школам, організовують проекти та екскурсії на виробництві. Так, наприклад “Фонд Німецької Промисловості” (Stiftung der deutschen Wirtschaft) започаткував загальнодержавний проект “Трансджоб”, що займається впровадженням проектів з професійної орієнтації старшокласників та підготовку їх до вибору професії у 95 школах (www.transjob.de). Завдяки цьому молоді люди зацікавлюються певними напрямками, але крім цього метою таких програм є удосконалення економічної освіти у загальноосвітніх школах та розвиток підприємницького мислення у молоді. В 2000 – 2005 рр. Федеральне міністерство освіти та розвитку (BMBF) в Німеччині започаткувало та активно втілювало в життя освітню програму “Школа – професійне життя”.

Співпраця та координація дій у межах певного земства, зазвичай, приносять користь. Але водночас трапляються випадки, коли несумісні інтереси окремих груп заважають отриманню позитивних результатів. Внаслідок зростання кількості приватних осіб, що надають консультаційні послуги, загострюється конкуренція з державними службами. Це створює труднощі, особливо за умови, що приватні підприємці також керуються комерційними інтересами, наприклад залучають до своєї фірми молодих спеціалістів або націлено приваблюють клієнтів.

З метою контролю і координації ситуації на ринку праці країни та в освітянській сфері в Німеччині існує розгалужена мережа агенцій з працевлаштування та різноманітних установ, які підпорядковуються федеральній службі зайнятості в межах окремо взятого регіону.

Професійно орієнтаційна діяльність всіх установ Німеччини відбувається згідно Соціального кодексу законів “SGB III” (SGB III, параграф 29), який є обов’язковим до виконання для всіх юридичних та фізичних осіб ринку праці країни.

У параграфі 29 цього закону (SGB III) агентство зайнятості повинно консультувати молодих та дорослих осіб, які беруть участь чи прагнуть брати участь у виробничому процесі, стосовно різних професій. Відповідно до SGB III у параграф 288 а агентство зайнятості безкоштовно надає необхідну інформацію та організовує зустрічі робітників та роботодавців. Тип та можливості агентства залежать від запитів та потреб клієнтів. Консультація щодо професії включає надання інформації та відповідних порад, а саме:

- про вибір професії, професійний розвиток та зміну професії;
- про ситуацію та розвиток ринку праці, професій;
- про можливості професійного навчання та тренінгу;
- про пошук місць для тренінгу та роботи;
- про просування по службі.

Консультації стосовно професії повинні враховувати схильності, здібність та продуктивність роботи тих людей, які звертаються за допомогою, спрямовані на забезпечення можливостей працевлаштування. Навіть після того, як учень чи працівник розпочав навчання або зайняв певну посаду, агентство зайнятості продовжує спостерігати за ним та давати поради за його згодою. А це, безумовно, є важливим для укріплення положень контрактів, укладених за місцем роботи чи навчання.

Агентство зайнятості може провести за згодою молодих спеціалістів та дорослих медичний та психологічний огляд, якщо це є необхідною умовою для визначення їхніх здібностей для специфічної професії чи працездатності взагалі. Крім того воно здійснює системне професійне орієнтування для підготовки молодих та дорослих людей до вибору та оволодіння майбутньою професією. З цією метою надається відповідну інформацію людям, які прагнуть навчатися чи працювати, та працівникам і

роботодавцям. При цьому керівництво кожної компанії також зобов'язане надавати інформацію про вакантні посади, вимоги професій та перспективи кар'єрного зростання працівника, сприяти професійному навчанню та проведенню тренінгів.

Навчання консультантів з питань працевлаштування у Німеччині визначалося протягом довгого часу виключним правом Федеральної служби зайнятості стосовно професійного консалтингу, що існувало до 1998 року, оскільки офіційно не було інших консультантів з питань працевлаштування крім тих, які перебували на службі в Федеральній службі. Ідеї щодо призупинення монополії надання профконсультаційних послуг федеративної служби зайнятості були запропоновані Маннхеймським Університетом (професор Петер Хофер), Дрезденським технічним університетом (професор Франк Нестман) та Вищим професійним училищем Федеральної служби зайнятості у Маннхеймі.

Завдяки великій кількості послуг професійну консультацію отримують молоді особи з різних соціальних верств населення та всіх рівнів освіти. Чим складнішою постає ситуація на ринку праці, тим більше потрібно державного втручання, і молоді особи з певними обмеженнями, що не можуть обійтися на ринку праці без допомоги професійних консультантів, все частіше користуються їх послугами.

Розглядаючи систему профорієнтаційних заходів Німеччини не можливо не наголосити на ролі Інституту професійної освіти Німеччини (BIBB), який офіційно був відкритий в 1970 році. Діяльність даної установи регламентується Постановою про розвиток професійної освіти від 23 грудня 1981 року, яка постійно оновлюється і згідно якої основними завданнями діяльності інституту є розвиток післяшкільної професійної освіти сучасної молоді та вирішення всіх питань пов'язаних з становленням сучасного професіонала. Інститут має свої представництва в усіх 16 земствах ФРН.

Отже, висвітлені нами окремі результати вивчення досвіду підготовки молоді до професійного самовизначення у школах Німеччини, можемо зробити висновок, що державний сектор відіграє важливу роль у забезпеченні молоді профорієнтаційною інформацією. Федеральна служба зайнятості є найбільшим постачальником та видавцем інформації стосовно професій у Німеччині. Упорядкування та публікація даного виду інформації регламентується наказом Федеральної служби зайнятості про ведення профорієнтаційної діяльності (SGB III, параграф 33). Така професіографічна інформація забезпечує молодь необхідним для самостійного вибору майбутньої професії, оволодіння нею та полегшує випускникам пошук місць працевлаштування (SGB III, параграф 41).

Молоді особи з достатньою попередньою підготовкою здатні самостійно користуватись інформацією, запропонованою агентствами зайнятості та іншими установами, і знаходити собі роботу. Як наслідок, за останні роки відбулися позитивні зрушення у користуванні послугами

проблемними групами молодих осіб та людей, які тільки розпочали шукати роботу. Позитивним моментом є також те, що професійні консультанти агентств зайнятості пропонують фінансову допомогу та програми даній цільовій групі (наприклад, навчальні курси, спеціальна інтеграція чи програми допрофесійної підготовки).

Більша частина інформації з питань профорієнтації збирається та публікується централізовано, а інформація, що є важливою для окремих регіонів, видається регіональними агентствами зайнятості федеральних земств.

Крім Федеральної служби зайнятості федеральні земства та федеральні міністерства, головним чином міністерства освіти, праці та економічних відносин, публікують також додаткову інформацію про професії, яка не є загальнодержавною. Наприклад, міністерство, що займається справами молоді та жінок, видає інформацію відповідно до своїх цільових груп.

Інформацію збирають уповноважені приватні компанії (видавництва, агентства і т.д.), що потім відбирають необхідний матеріал, готують його з дидактичної точки зору, редагують та удосконалюють у технічному плані. Субпідрядників знаходять зазвичай по телефону, інколи навіть з інших країн Європи, тому досить часто можна натрапити на книжки з питань профорієнтації та інформаційні бюлетені німецьких шкіл, які надруковані, наприклад, в Нідерландах.

Починаючи з 1970 року, після укладання 22 червня угоди про співпрацю між Федеральним урядом та земствами, щороку видається загальнонаціональний профорієнтаційний збірник “Навчання та вибір професії”, який з 1998 року можна знайти на сторінках Інтернету (www.studienwahl.de). Крім даного видання дуже популярними серед німецької молоді є наступні освітні Інтернет ресурси: www.machs-richtig.de, www.abimagazin.de, www.was-werden.de, www.unimagazin.de та інші.

Правовий контроль за наданням інформації здійснюється лише в тому випадку, якщо мова йде про спеціальні навчальні курси або професії, що регулюються законом та вимагають обов’язкової публікації в офіційних правових виданнях.

Висновок. В системі підготовки старшокласників до вибору майбутньої професії та подальшому становлення фахівця, невід’ємною та незамінною є роль державних органів влади. Тому, одне з головних завдань навчально-виховного процесу у загальноосвітній школі вбачається у встановленні тісної співпраці між державними органами влади та сферою малого та середнього бізнесу нашої країни, що позитивно впливатиме на процес свідомого професійного самовизначення особистості школяра та становлення сучасного професіонала.

Література:

1. Гладченко М.М. Особливості системи середньої освіти

Німеччини, пов'язані з державним устроєм країни // Гуманітарна освіта в профільних ВНЗ: проблеми і перспективи: Матеріали VI Всеукраїнської науково-практичної конференції 16-18 березня 2005р. / Національний авіаційний університет. – Т.1.- К.:НАУ, 2005.

2. Турчин А.І. Підготовка вчителів для закладів професійної освіти у Німеччині: дисертація к.п.н.: 13.00.04 / Тернопільський держ. педагогічний ун-т ім. Володимира Гнатюка. – Т., 2003.

3. Удовиченко Н.К. Підготовка професійних консультантів служби зайнятості у вищих навчальних закладах Німеччини: дисертація на здобуття наукового ступеня к.п.н.: 13.00.04 / Ніжинський державний університет ім.Миколи Гоголя. – Ніжин, 2008.

4. Nationalen Pakt fuer Ausbildung und Fachkräftenachwuchs in Deutschland. – Bundesagentur fuer Arbeit, Marketing und Interne Kommunikation, April 2006.

5. Policies for information, guidance and counselling Service. OECD, Federal employment service. – Germany, 2001

6. Peter Faulstich „Lernwiderstände – Für eine umfassende Lernberatung“, VSA – Verlag, 2005.

7. Schule und Betriebe als Partner – Ein Handlungsleitfaden zur Stärkung von Berufsorientierung und Ausbildungsreife. // Bundesministerium für Wirtschaft und Technologie (www.ausbildungspakt-berufsorientierung.de). – Deutschland, 2006.

РОЗДІЛ 4

ТРУДОВЕ ВИХОВАННЯ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ

4.1. Виховання в учнів старшої школи мобільності у процесі профільного консультування (З. В. Охріменко)

Постановка проблеми. До характерних особливостей соціально-економічної ситуації в сучасних умовах відноситься зростаюча динаміка змін одних форм діяльності іншими. Спеціалісти вузького профілю, а тим паче недостатньо високої кваліфікації, не зможуть витримати постійно зростаючої конкуренції на ринку праці. Крім цього, сучасну молодь не готують до того, що навіть маючи вищу освіту і досвід роботи, людина може опинитися на лаві безробітних, і впродовж життя їй можливо доведеться декілька раз змінити спеціальність або професію. Отже профорієнтаційна робота в школі повинна бути спрямована не лише на професійне самовизначення учнів, а й на формування готовності до зміни професії, до мобільної перекваліфікації, адаптації до умов життя та професійної діяльності. Модель професійного та життєвого шляху, сформована у свідомості людини, має бути досить узагальненою і гнучкою. Адже кожний новий вибір відкриває перед людиною нові

можливості та нові напрямки розвитку професійної кар'єри і самої особистості.

Особливого значення в шкільній профорієнтаційній роботі набуває профільне консультування і пов'язане це, перш за все, з профілізацією сучасної старшої школи. На нашу думку, профільне консультування має великий виховний потенціал не лише для професійного і соціального становлення людини, а й для формування готовності до мобільності, до зміни спеціальності, до конкурентоспроможності на ринку праці. І чим раніше почнеться цей процес, тим впевненіше буде почувати себе молода особистість на ринку праці.

Аналіз останніх досліджень. Процес професійного самовизначення особистості досліджувало багато вітчизняних науковців, серед них Є. О. Климів, А. В. Петровський, М. Г. Ярошевський, І. С. Кон, В. Ф. Моргун, Є. М. Павлютенков, М. С. Пряжніков, В. В. Рибалко, Б. О. Федоришин, П. І. Шавір та ін. Виховний потенціал консультування розглядали Б. О. Федоришин, М. С. Пряжников, Г. С. Костюк, О. Ю. Голомшток, М. М. Захаров, В. Д. Симоненко, О. І. Вітковська та ін.

Формування цілей статті. Завданням статті є аналіз можливостей профільного консультування щодо формування в учнів старшої школи професійної мобільності.

Основна частина Підготовка людини до вибору професії складна і тривала робота. До неї мають бути залучені педагоги, батьки, навчальні заклади і структури соціальної служби для молоді, представники підприємств, науковці та інші фахівці, які переймаються молодіжними проблемами. Але хто б не був залучений до співпраці, ведуча роль щодо організації та впровадження профорієнтаційної роботи серед учнів належить школі. Школа проголошує, що вона готує своїх вихованців до самостійного життя, а визначальною складовою життя кожної людини є трудова діяльність. Саме тому школа повинна не тільки надавати учням певних знань з шкільних предметів, але й допомогти кожному з них визначити для себе ту сферу трудової діяльності, в межах якої набуті знання знайдуть практичне застосування. Отже, весь процес навчання в загальноосвітній школі по суті є підготовкою молодої особистості до майбутньої професійної діяльності.

На жаль, сучасна шкільна освіта орієнтована переважно на засвоєння та відтворення сукупності знань, умінь та навичок з певних навчальних дисциплін, і надто слабо орієнтована на життєве та професійне самовизначення. Тому є гостра необхідність у подоланні відчуження і втомленості учнів від змісту освіти, який не дає адекватного уявлення про простір праці людей, не дає необхідної інформації для побудови життєвих і професійних планів [7].

Зарадити цьому покликана профілізація навчання в сучасній старшій школі. Це одна з нових форм професійного самовизначення

старшокласників. Профільне навчання передбачає врахування освітніх потреб, нахилів та здібностей учнів і створення умов для навчання старшокласників відповідно до їх професійного самовизначення, що забезпечується за рахунок змін у цілях, змісті та структурі організації навчання. Основними завданнями профільного навчання є: створення умов для врахування і розвитку навчально-пізнавальних і професійних інтересів, нахилів, здібностей і потреб учнів старшої школи в процесі їх загальноосвітньої підготовки; виховання в учнів любові до праці, забезпечення умов для їхнього життєвого і професійного самовизначення, формування готовності до свідомого вибору й оволодіння майбутньою професією; набуття навичок самостійної науково-практичної, дослідницько-пошукової діяльності, розвиток їхніх інтелектуальних, психічних, творчих, моральних, фізичних і соціальних якостей, прагнення до саморозвитку і самоосвіти. Одним із завдань профільного навчання є розширення можливостей соціалізації учнів, забезпечення наступності між загальною та професійною освітою, більш ефективна підготовка випускників шкіл до засвоєння програм у вищій школі [6]. Отже, профільне навчання змушено брати на себе компенсаторну функцію корекції змісту загальної середньої освіти, якій відстає від задач наближення його до вимог раціонального професійного самовизначення [7].

Особливого значення професійне самовизначення набуває в підлітковому віці. Адже саме в цей час учні мають обирати майбутній профіль навчання. Професійне самовизначення це не просто вибір професії або альтернативних сценаріїв професійного життя, а своєрідний творчий процес розвитку особистості. Професійне самовизначення виглядає як процес поетапного прийняття рішень, завдяки якому індивід формує баланс між власними перевагами та потребами системи розподілу праці в суспільстві, та як процес формування індивідуального стилю життя, значною частиною якого є професійна діяльність. Професійне самовизначення передбачає вироблення власної позиції в ситуації, яка характеризується невизначеністю [10; 12].

Дійсно, перед сучасними старшими підлітками постає дуже багато питань, адже вибір профілю навчання є найпершим кроком в професійному становленні особистості. Щоб визначитись в проблемній задачі, особистості необхідно співвіднести свої потреби, позиції, інтереси, мрії з власними емоційно-вольовими якостями та станом здоров'я. Можливості в свою чергу необхідно співвіднести з вимогами професійного учбового закладу, професії, спеціальності, конкретної трудової функції. Частіш всього узгодження усіх цих позицій ускладнене. Беручи до уваги складну економічну ситуацію, позицію родичів, обмеженість потреб у фахівцях з певних спеціальностей в регіонах, стає очевидним, що професійне самовизначення як правило означає конфлікт. Підліток не завжди може усвідомити свій внутрішній конфлікт. Він, як правило,

проявляється астеничними емоційними переживаннями, фрустрацією, роздратованістю, агресивністю, тривожністю. Одночасно, інтенсифікація навчальних навантажень, соціально-економічна нестабільність – все це накладає підвищені вимоги до адаптаційних механізмів підлітка [7].

Крім цього, підлітковий вік нестабільний, ранимий, важкий і виявляється, що він більше ніж інші періоди життя, залежить від реальностей довкілля. В підлітковому віці відбувається специфічний розвиток фізичних, розумових, моральних і соціальних складових особистості. Актуальною є проблема розвитку самосвідомості, оскільки підліток замислюється над проблемою сенсу життя. Тому освоєння життєвого простору у всій його повноті та цілісності – це одна з нагальних потреб підліткового віку. Активно розвивається “Я – концепція” підлітка, що визначається намаганням зрозуміти себе, свої можливості та особливості. На процес професійного самовизначення підлітка сильно впливає його самооцінка, особливості якої визначають всі сторони життя підлітка: емоційне самопочуття і взаємини з оточуючими, розвиток творчих здібностей і успіхи в навчанні тощо. Однак в період дорослішання будь-яка самооцінка має нестійкий характер. Провідними потребами підліткового віку є потреби в самопізнанні, самоствердженні та самовизначенні в соціумі. При цьому підліток вже володіє навичками вольової саморегуляції, які виявляються в тому, що підліток проявляє незалежність у плануванні свого часу і прийнятті рішень, він здатний самотійно відстоювати свої погляди і переконання.

В цьому віці закладаються основи морального відношення до різноманітних видів праці, відбувається формування системи особистісних цінностей, які визначають вибіркове ставлення підлітків до різноманітних професій. Відтворення зовнішніх форм поведінки дорослих призводить до того, що хлопчики-підлітки орієнтуються на романтичні професії “справжніх чоловіків”, а дівчатка починають орієнтуватися на професії “справжніх жінок”. Відбувається диференціація ставлення до різних навчальних предметів. Це сприяє появі нових професійно-орієнтованих мотивів навчання [1; 8; 13].

Сучасне життя ставить перед учнями 8 – 9 класів нові вимоги, які пов’язані не лише з ініціативністю, здатністю самотійно планувати діяльність, готовністю до самоосвіти, а також з усвідомленням того, що професійне самовизначення не зводиться до одноразового вибору професії, а іноді триває все професійне життя людини. Особливого значення в сучасних умовах набуває виховання професійної мобільності. Професійна мобільність – це готовність оволодівати новими видами і способами діяльності, переходити на використання сучасної техніки, а при необхідності і зміни професії [4; 5].

Звичайно, це досить складно, адже протягом декількох поколінь у людей сформулювалася орієнтація на стабільність, низька адаптативність

до соціальних зрушень, неготовність активно діяти щодо влаштування власної долі. Переорієнтація соціально психологічних установок у свідомості людей з інфантильного, гвинтикового підходу до вибору професії та працевлаштування на активний пошук, самореалізацію у професійній діяльності відбувається у нашому суспільстві дуже повільно. Для більшості наших співвітчизників організація своєї професійної кар'єри поки що виявляється неможливою. Вони більше звикли до того, що їх висувають, розподіляють, призначають. Пронести єдину професійну ідентичність через життєвий шлях більшості не вдається. За соціологічними даними щороку 12 – 14 % працездатного населення України змінюють роботу або професію, приблизно половина фахівців з вищою освітою працює не за фахом [9]. Трудові переміщення супроводжуються трансформацією соціально-професійної ідентичності працівника. В умовах вільного ринку людина має бути готовою до подібних змін, тобто за необхідності в короткій проміжок часу оволодіти не лише новою професією, а й професійною ідентичністю.

В підлітковому віці відбувається первинний вибір професії. Саме на цьому етапі кожен учень має реально визначити власний психофізіологічний ресурс здібностей та задатків, важливих для вибору напряму подальшого навчання та майбутньої сфери діяльності. Складність такого вибору полягає в тому, що приймати відповідне рішення людині доводиться в доволі юному віці, коли вона ще не має ні життєвого, ні професійного досвіду. Саме з цим пов'язана необхідність впровадження профільного консультування в систему шкільної профорієнтації.

Профільне консультування має здійснювати психолог-педагогічну допомогу старшокласникам у виборі профілю навчання. Ми будемо розглядати його в контексті професійного консультування, тому що профільне консультування є його найпершою ланкою. Професійне консультування – це система психолого-педагогічного вивчення особистості з метою надання їй науково-обґрунтованих порад щодо найбільш оптимальних для неї напрямків і засобів професійного самовизначення [12].

Особливістю профконсультування є максимальна індивідуалізація підходів до роботи з особистістю. Пряжников Н. С. пропонує метод активізуючої профконсультації, який полягає в тому, що учень включається в процес прогнозування і планування свого майбутнього так, щоб цей процес був цікавим і особисто значущим для школяра, що забезпечить його засобами для самостійного і осмисленого розв'язання своїх проблем, пов'язаних з самовизначенням. Окрім діагностичних, інформаційних функцій така профконсультація включає здійснення морально-емоційної підтримки людини, сприяє формуванню у неї оптимістичного ставлення до свого професійного майбутнього [10].

Виділяють три основні функції профконсультації: інформаційну, діагностичну та прогностичну. Профконсультативний процес складається з

діагностичного обстеження і бесіди. Психодіагностичне обстеження забезпечує консультанта необхідною психологічною інформацією про особистість, на яку він буде спиратися в подальшій роботі з учнем. Ставлення, інтереси, професійні наміри а також здібності і потреби – це той мінімум психологічних утворень особистості, що складає її професійну схильність і той, що має бути виявленим і оціненим в системі шкільної профконсультативної роботи. У комплексному дослідженні готовності учнів 9 класів до профільного навчання використовують методи, які спрямовані на: аналіз та інтегральну оцінку досягнень дитини за окремими предметами, результати виконання нею певних видів діяльності, пов'язаних з застосуванням спеціальних здібностей (художніх, літературних, музичних); дослідження структурних компонентів інтелекту, креативності, рівня досягнень (ступінь володіння конкретними знаннями, уміннями, навичками) та вивчення професійних інтересів і схильностей [2; 6; 11].

Профконсультативна бесіда становить собою складний процес творчої взаємодії. Основним завданням консультаційної бесіди є активізація процесу самоактуалізації [2]. Профконсультант має допомогти старшокласнику в усвідомленні власного потенціалу та соціальних можливостей. Під час бесіди учню надається інформація, що загальна грамотність, прагнення до професіоналізму, любов до праці є необхідними умовами успіху в будь-якій діяльності. Будь-який професійний досвід є корисним, адже відбувається проба власних сил, розширення знань про себе, знаходження особистісного змісту в професії та праці. Корисним є складання декількох професійних планів – це дасть можливість мобілізувати внутрішні психічні ресурси людини, сприяти формуванню особистої рухливості та вміння гнучко реагувати на життєві зміни. Отже результатом первинної профорієнтації має бути не лише створення професійного плану та підвищення усвідомлення учнями відповідальності вибору, а й обговорення альтернативних професійних сфер.

Аналіз особливостей прояву тих чи інших психічних процесів конкретної особистості в процесі профконсультативної роботи має бути пов'язаний з аналізом її особистісної сфери. Це потрібно для того, щоб після діагностики констатуючого характеру перейти до прогнозуючого етапу. Саме в цьому разі профконсультування досягає не лише консультативного, а й педагогічного, виховного ефекту, потрібного для корекції особистості, з метою її спрямування на найбільш доцільні для неї напрямки професійного самовизначення. Отже у процесі професійного консультування мають бути сформовані цілі самовиховання [12].

Профільну консультацію доречно проводити не лише коли в учня невиражені професійні інтереси та вузька навчальна мотивація, або існує проблема вибору з рівноцінних варіантів, а і в ситуації коли учень впевнений в своєму виборі. Адже це дасть можливість переконатися в

правильності вибору, та більше дізнатися про власний потенціал. Ці знання підвищують впевненість особистості в собі, в завтрашньому дні, дозволяють оперативно, гнучко і самостійно адаптуватися до соціальних умов.

Профільне консультування необхідно спрямувати на аналіз повсякденної діяльності підлітка, саме в ній є великі резерви, можливості і засоби самовиховання та цілеспрямованого розвитку особистості. Цілеспрямоване навчання учнів допрофільних класів сприятиме формуванню в них особистісної позиції, за якої вони стають ініціаторами і організаторами власної навчальної діяльності та саморегуляції поведінки. Допрофільна підготовка повинна передбачати факультативну і гурткову роботу, все те що спрямовано на пробу сил та розширення кола інтересів учня. Профконсультант має надати рекомендації, що реально спрямують учня на шлях розвитку своїх професійно-значущих можливостей і в той же час розширяють коло його самореалізації.

В нормі стійкий інтерес до профільного предмета виникає тоді, коли учень відчуває свою компетентність в ньому. В такому випадку успіх виступає стимулом до навчальних досягнень. Інтерес до предметів стимулює школяра більше займатися тим, що розвиває його здібності, підвищуючи успішність навчання [11]. Але іноді позитивне чи негативне ставлення до певних предметів може бути пов'язана не з інтересами та можливостями учня, а з негативним чи позитивним ставленням до вчителя який викладає цей предмет, або з певними стереотипами, що стосуються поділу навчальних дисциплін на ті, які підходять для дівчат і хлопців, та браку математичних здібностей у “слабкої” статі. Наприклад: “Математика не є жіночою професією”, та “Дівчата краще вивчають гуманітарні науки, а хлопці фізико-математичні” [3].

Може виникнути й інша проблема, коли учень відчуває інтерес до певного предмета, а вчитель не дає можливості дитині відчути власний успіх, адже для вчителя показником компетентності учня є глибина та міцність знань з певної дисципліни, а не ставлення учня до нього.

Також не потрібно ототожнювати шкільний предмет з майбутньою професією. Наприклад, якщо учню подобається вивчати іноземну мову в школі, то це не означає, що він буде однаково гарним перекладачем, екскурсоводом, редактором або викладачем. Ці професії різняться за змістом і пред'являють різні вимоги до індивідуальних особливостей особистості [4]. Профільне самовизначення має базуватися не лише на інтересі, а й на глибокому знанні індивідуальних особливостей. Вивчення конкретно-психологічних характеристик різних здібностей дає змогу виділити загальні риси індивіда, що відповідають вимогам не одного, а багатьох видів діяльності і спеціальні риси, що відповідають вузькому колу вимог цієї діяльності.

Під час профільного самовизначення підлітки намагаються співвіднести сферу майбутньої професійної діяльності з особистими

ідеалами, цінностями та можливостями. Великий негативний вплив на систему цінностей підростаючої особистості мають засоби масової інформації. Так, телебачення, журнали, газети однобоко висвітлюють певні професії та сфери життя людини. Надмірне рекламування окремих професій призводить до збільшення кількості бажаючих працювати в даній сфері діяльності. Основою вибору професії в такому випадку стають мотиви престижності та зовнішньої привабливості. І, в той же час, на сучасному українському телебаченні майже неможливо побачити художні та документальні фільми, які б розповідали про трудове життя робітників, службовців, селян, науковців. Це призводить до амбівалентності, розгубленості, почуття меншовартості, відчуття непотрібності певних професій для суспільства.

Отже профільне самовизначення є досить важким для сучасних учнів, на нього впливає багато суб'єктивних та об'єктивних факторів, які на жаль не можна змінити. Тому профільне консультування має бути пов'язане не лише з профільним самовизначенням учня, а й спрямоване на професійний розвиток, орієнтацію на успіх, виховання активності і цілеспрямованості особистості в процесі пошуку роботи, вміння швидко змінювати професійні плани та інтереси. Тобто на високий рівень соціально-психологічної адаптованості, самоприйняття та прийняття інших. Саме ці якості високо оцінюються роботодавцями, а от же є запорукою попиту працівника на ринку праці. Результатом вдалого профільного консультування є готовність до вибору сфери професійної діяльності, яке розглядається як особистісне утворення, що дає змогу свідомо, згідно з інтересами, нахилами, здібностями, можливостями, враховуючи кон'юнктуру ринку праці, обирати або змінювати професію [9].

Вибір профілю навчання учнем не означає закінчення профорієнтаційної роботи з ним. Необхідно проводити психолого-педагогічний моніторинг по адаптації учнів до профілю навчання. Показниками вдало вибраного профілю навчання будуть: успішність в навчанні, здійснення діяльності без значного порушення фізичного і психічного здоров'я, задоволення своєю діяльністю, своїм становищем в класі, пов'язування своїх професійних планів з обраним профілем навчання. В той же час педагоги і психолог мають звернути увагу на підвищення тривожності, агресивності учня, зниження рівня успішності в навчальній діяльності, що може вказувати на фрустрацію потреб. Це дуже важливий момент для учня, адже з одного боку він може зневіритись у власних силах, а з іншого навчитися переборювати труднощі, знаходити альтернативні шляхи вирішення проблем. Шлях, яким піде учень залежить від позиції дорослих, що його оточують. Якщо розглядати цю ситуацію, як ту що має великий виховний потенціал для розвитку мобільності, то це дасть можливість учню не лише змінити профіль навчання, а й утвердитися як особистості. Адже формування висококваліфікованого, мобільного

активного, конкурентоспроможного професіонала можливе лише за умови всебічного розвитку особистості, її здібностей, творчого потенціалу.

Висновок В сучасній школі актуальним питанням стає вдосконалення існуючої системи профорієнтації, знаходження оптимальних, раціональних шляхів підвищення ефективності профорієнтаційних послуг. Головною метою професійної орієнтації в умовах сучасного ринку є сприяння підвищенню конкурентоспроможності особистості на ринку праці на основі врахування особистих інтересів кожного індивіда та попиту на певні професії. Вимоги часу такі, що сучасний працівник змінює професію або спеціальність декілька раз. Для деяких людей це дуже болісний процес. Тому школа має підготувати дитину не лише до вибору професії, а і до професійної мобільності, яка базується на глибокому знанні своїх можливостей, вмінні швидко адаптуватися до нових умов, усвідомленні необхідності розширення та поглиблення знань, умінь, навичок впродовж всього трудового життя. Великі виховні можливості для цього дає профконсультація, адже вона створює підґрунтя для самовиховання особистості, розширення сфери її особистої та професійної самореалізації.

Література:

1. Скрипченко О. В. Вікова та педагогічна психологія: навчальний посібник / [О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук та ін.] – К.: Просвіта, 2001. – С. 175 – 232.
2. О. І. Психологічні умови професійного самовизначення визначення випускників середніх шкіл у процесі профконсультування / О. І. Вітковська: дис. канд. псих. Наук; спеціальн: 19.00.07. – К., 2002. – 221 с.
3. Говорун Т. В. Гендерна психологія: навчальний посібник / Т. В. Говорун, О. М. Кікінежді. – К.: „Академія”, 2004. – 308 с.
4. Грецов А. Г. Выбираем профессию: советы практического психолога / А. Г. Грецов. – СПб.: Питер, 2008. – 224 с.
5. Енциклопедія освіти / [АПН України; гол. ред. В. Г. Кремень]. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 725 с.
6. Зеер Э. Ф. Профориентология: теория и практика / [Э. Ф. Зеер, А. М. Павлова, Н. О. Садовников]. – М.: Академический проект, 2006. – 192 с.
7. Лернер П. С. Иновационный потенциал, ресурсы и риск профильного образования учащихся старших классов / П. С. Лернер // РР в образовании. – № 4. – 2003. – С. 86 – 97.
8. Практическая психология образования: учебник для вузов высших и средних учебных заведений / [под ред. Дубровиной]. – М.: ТЦ Сфера, 1997. – С. 283 – 312.
9. Професійна орієнтація та професійне навчання безробітних: колективна монографія / [за загальною ред. В. Є. Скульської]. – К.: ІПК ДСЗУ, 2007. – 346 с.

10. Пряжников Н.С. Профессиональное и личностное самоопределение / Н. С. Пряжников. – Москва – Воронеж: Издательство психологического факультета практической психологии, 1996. – 256 с.

11. Сахацька Т. Проблеми соціалізації особистості: визначення профілю навчання в загальноосвітній системі України / Т.Сахацька // Соціальний педагог. – 2008. – № 1 (13). – С. 48 – 63.

12. Федоришин Б. О. Психолого-педагогічні основи професійної орієнтації / Б. О. Федоришин: дисертація док. пед. Наук; спец.: 13.00.04. – К., 1996. – С. 124 – 150.

13. Фридман Л. М., Психологический справочник учителя / Л. М. Фридман, И. Ю. Кулагина. – М.: Просвещение, 1991. –188 с.

4. 2. Педагогічні умови виховання працелюбності в учнів молодшого шкільного віку (Л. Г. Пилипчук)

Постановка проблеми. В сучасних умовах розгортання ринкових відносин у нашій державі особливого значення набуває проблема трудового виховання особистості. Важливим етапом формування в учнівської молоді відповідних трудових якостей є молодший шкільний вік.

Слід відзначити, що формування працелюбності учнів, уявлення про основні напрямки трудової діяльності та види праці доцільно розпочинати ще в початковій школі, оскільки протягом багатьох тисячоліть доведено, що саме праця відіграє вирішальну роль у вихованні всебічно розвиненої особистості. Це положення також переконливо доведене сучасними вченими і практиками, психологами і педагогами, які стверджують що якраз молодший шкільний вік є найбільш сприйнятливим для педагогічного впливу на формування працелюбності.

Проте, як свідчить наш досвід, педагоги не завжди ведуть цілеспрямовану роботу з виховання працелюбності в учнів початкової школи, не завжди звертають належну увагу на виховну сторону праці, недостатньо обізнані з методикою організації урочної і позаурочної трудової діяльності з дітьми молодшого шкільного віку. Саме це й актуалізує важливість проблеми і обумовлює очевидну необхідність посилення спрямованості шкільної освіти на формування працелюбності у дітей молодшого шкільного віку.

Аналіз останніх досліджень. Окремі аспекти проблеми виховання працелюбності в учнів різного віку розкриваються у працях вітчизняних науковців (В. Сухомлинський, К. Платонов, Г. Костюк, І. Бех, М. Ярмаченко, В. Мадзігон, Г. Левченко, О. Кононко, О. Коберник, М. Левківський, М. Тищенко, В. Тищенко, Л. Гуцан, Д. Тхоржевський та ін.), у яких окреслені напрями педагогічної роботи у різних видах навчальної, класної і позакласної, шкільної і позашкільної діяльності учнів.

Основна частина. Виховання є системною категорією, що включає

розумове, моральне, естетичне, правове, екологічне, духовне, патріотичне, економічне, фізичне, трудове виховання та самовиховання. З цих складових найбільш вагомим є трудове, оскільки на практиці воно ототожнюється з вихованням взагалі і цілеспрямовано здійснюється, передусім, у процесі трудового навчання, де створюються сприятливі умови для реалізації навчальних і виховних завдань.

Теоретичною розробкою питань трудового виховання займалися П. Атутов, П. Блонський, П. Костенков, Н. Крупська, В. Мадзігон, А. Макаренко, В. Сухомлинський, М. Тименко, Д. Тхоржевський, С. Шацький. Трудове виховання розглядається ними як головна складова частина виховання особистості. До системи його здійснення вони відносять сім'ю, дошкільний заклад, загальноосвітню школу, позашкільні заклади, заклади професійної підготовки, дитячі, учнівські та молодіжні організації і засоби масової інформації, тобто всі суб'єкти виховного впливу в період навчання дитини. При цьому вирішальна роль, на думку вчених, належить загальноосвітній школі.

Виховання – категорія вічна, оскільки його аспекти нерозривно взаємопов'язані з певними історичними періодами суспільного розвитку, що органічно обумовлені соціальними впливами. Тому проблеми виховання особистості постійно перебувають у полі зору багатьох мислителів і відображені в їх творах. Так, зокрема, у працях основоположника дидактики, чеського педагога Я. Коменського, давньогрецького філософа-матеріаліста Демокріта, римського оратора Квінтіліана, французького філософа М. Мішеля та ін. Наприклад, Я. Коменський, акцентуючи увагу на актуальності даного питання, наголошував: “Нехтування вихованням є загибель людей, сімей, держави і всього світу”.

Проведений нами аналіз поняття “виховання” показав, що все частіше воно поєднується з формуванням переконань, відношень, якостей, спрямованості та життєвої позиції особистості вихованця, кінцевою метою якого є заданий суспільством рівень вихованості, що визначається і залежить від сучасних державотворчих (культурологічних, правових, ринкових та ін.) перетворювальних процесів.

Значним педагогічним доробком у розв'язанні проблеми виховання в особистості працелюбності є наукові праці В. Сухомлинського. Педагог називає виховання складним процесом становлення якісно нової особистості, що включає інтегральну діяльність “сукупного вихователя”, яка забезпечується сумою впливів різних суспільних факторів та власною діяльністю вихованця. Трудове виховання, на його думку, це гармонія трьох понять: треба, важко і прекрасно [7, 572].

Виховання в праці для вченого-педагога означало, перш за все, виховання любові до праці, тобто виховання працелюбності. Визначаючи велике виховне значення праці, він писав: “Інтереси всебічного розвитку

особистості потребують, щоб життя школяра було не тільки інтелектуальним, але й трудовим у повному значенні цього слова: школяр повинен створювати матеріальні блага. Ще в дитинстві малюк повинен знати ціну матеріальних благ, якими користується. На власному досвіді він повинен переконатися в неможливості життя без праці – єдиного джерела матеріального добробуту і духовної культури суспільства” [8, 144].

Аналіз наукових джерел з проблем трудового виховання школярів дає можливість визначити, що працелюбність – категорія багатогранна. Вона проявляється, з одного боку, в яскраво вираженому позитивному ставленні до праці на поведінковому рівні, а з іншого, є комплексом сформованих моральних якостей (старанність, відповідальність, дисциплінованість, самостійність, організованість, наполегливість тощо), які протистоять “користі” та “егоїзму” особистості. Крім того на поведінковому рівні сформоване позитивне ставлення учня до праці свідчить про усвідомлення її суспільної необхідності та особистісної значущості і виявляється в активній участі у різних видах трудової діяльності,

Розкриємо педагогічні умови, які забезпечують ефективне формуванню працелюбності в учнів молодшого шкільного віку. Однією з них є систематичне залучення молодших школярів до суспільно-корисної праці, де формуються трудові вміння і навички. Праця з самообслуговування – перший етап, початкова форма суспільно-корисної праці, необхідна складова частина трудового виховання, морального розвитку дітей і підлітків. В основі роботи з удосконалення методики самообслуговування в школі лежать загальнопедагогічні вимоги до організації суспільно-корисної праці вихованців. У процесі самообслуговування, як свідчить досвід, діти дисциплінуються, у них розвивається почуття обов’язку перед колективом. Такий вид праці може здійснюватись через окремі форми трудової діяльності: чергування в класі, майстерні, догляд за квітами, акваріумом тощо.

Усвідомлення учнем свого місця у колективній праці відіграє досить суттєве значення у вихованні моральної готовності до трудової діяльності. Це стверджує також В. Сухомлинський, який писав, що якщо учень протягом багатьох років бере участь у колективній праці, то він проходить таку школу, яка непідвласна ніяким переконанням, адже тут він випробовує свої сили, порівнює себе з іншими. Спільна робота виховує такі моральні якості, як: самодисципліну, вимогливість, відповідальність, дружні взаємовідносини. Необхідною умовою в організації та проведенні суспільно-корисної праці слід вважати правильну її організацію та проведення [8].

Відзначимо, проведення суспільно-корисної праці повинно складатись з окремих етапів: підготовчого, основного та підсумкового.

Під час *підготовчого етапу* вчитель ознайомлює учнів з метою проведення суспільно-корисної праці, надавши їй конкретного суспільно

значущого змісту, де діти усвідомлюють важливість виконуваної роботи і бачать перед собою кінцевий її результат. При цьому слід враховувати інтереси виконавців трудових дій, їх побажання.

На *основному етапі* виконання суспільно-корисної праці у школярів формуються практичні вміння та навички. В залежності від видів праці цей етап можна організувати по-різному: бригадами, групами, мікроколективами, парами. Слід особливу увагу звернути на дотримання правил технічної безпеки. Необхідною умовою цього етапу є врахування педагогом вікових та індивідуальних особливостей дітей цього віку. Правильна організація вимагає, щоб обсяг роботи та її характер були посилені для школярів, тому доцільно чергувати відпочинок із виконанням роботи.

Велике значення при цьому відіграє забезпечення реальної участі всіх учнів в процесі навчальної трудової діяльності, яка своїм психологічним змістом адекватна дійсній праці. Матеріал навчальних трудових завдань слід підбирати таким чином, щоб перед учнями послідовно розкривалась орієнтовна основа професійно-трудова дія. Як свідчить досвід, включення учнів у гру і доступну для них трудову діяльність сприяє вихованню у них навичок колективної праці, товариської взаємодопомоги, високої дисципліни, працездатності, відповідальності.

Разом з тим необхідно, щоб включення молодших школярів у таку діяльність здійснювалась з урахуванням того, що вони зможуть:

- усвідомлювати значення завдань, які вирішуються;
- орієнтуватися в технологічних, організаційних принципах виробництва;
- брати участь у ділових відносинах, які відповідають відносинам учасників виробничого процесу.

Кінцевий етап суспільно-корисної праці – підведення підсумків виконання трудового завдання. Результат праці школярів повинен бути обов'язково оцінений. Тільки у такому випадку праця виховує в них почуття відповідальності, старанності, бажання виконати роботу вчасно і якісно.

Отже, у процесі суспільно-корисної праці особистісний компонент характеризує структуру мотивів, установок, прагнень особистості, які проявляються в учнів молодшого шкільного віку вихованим почуттям обов'язку і відповідальності за результати і наслідки своєї діяльності, гуманним ставленні до однолітків, сформованою соціальною мотивацією праці та естетичним ставленням до неї. А це початок формування базових трудових якостей особистості, таких як охайність, пунктуальність, прагнення до точності, вміння розподіляти роботу за часом, наполегливість у подоланні перешкод, відповідальність, бажання довести справу до кінця і т.д.

Відзначимо, організовуючи суспільно-корисну працю дітей, важливим є здійснення її диференціації відповідно до вікових та

індивідуальних особливостей. Така диференціація видів трудової діяльності забезпечує можливість активізувати в учнів процеси самостійності та ініціативності, організувати реальну їх участь у цілісному процесі праці, включити у систематичні форми колективної проектно-технологічної діяльності і продуктивної праці. А це дозволяє організувати співробітництво, спілкування, та взаємодопомогу молодших школярів, які сприяють розвитку у них комунікабельності, мобільності, суспільної спрямованості, мотиваційної готовності до праці та пізнавальної активності.

За своїм характером праця повинна бути різноманітною. Про це наголошував також і В. Сухомлинський, який застерігав педагогів від однобічного розуміння радості від праці. Він вважав, що будь-яка праця вимагає напруження сил і зосередження умінь [8]. Вирішити означену проблему в сучасних умовах можлива за умови виховання в дитини працелюбності у різних видах трудової діяльності. Такими видами є різноманітні комплекси робіт з виготовлення і ремонту наочних посібників, підручників у шкільній бібліотеці, вирощування квітів та догляд за ними, виготовлення декорацій для лялькового театру тощо. Окремі форми трудової діяльності учнів можуть стати з часом традиційними для певного навчального закладу (виготовлення подарунків для випускників шкіл, художніх виробів для свят тощо).

Досліджуючи проблеми виховання працелюбності у молодших школярів, ефективних педагогічних умов її формування, слід відзначити, що вони в основному пов'язані з безпосереднім навчально-виховним процесом. У цьому процесі центральною фігурою навчально-виховного процесу є вчитель Від його творчої діяльності, а особливо в початковій школі, залежить успіх у вихованні і навчанні молодших школярів. Саме він на цьому етапі вікового розвитку особистості забезпечує перехід отримані знання у гнучкі уміння, раціональні способи виконання трудових дій.

Надзвичайно важливою педагогічною умовою виховання працелюбності у школярів молодшого шкільного віку є побудова взаємодії вихователя і школярів на основі співробітництва, яке передбачає ставлення до вихованця як до унікальної особистості та неповторної індивідуальності, визнавши при цьому її право на свободу вибору. Для цього під час спілкування слід цінувати не поведінку вихованця в цілому, а конкретні вчинки, поважати гідність дитини, виявляти повагу, любов і довіру. Така позиція сучасного педагога породжує оптимізм в учня, забезпечує повне розкриття особистості, посилює бажання дитини самовдосконалюватись і довіру до вчителя. Такі відносини співробітництва сприяють формуванню самостійності, ініціативності, відповідальності та наполегливості, що надзвичайно важливо при вихованні працелюбності у молодших школярів.

Слід зазначити, що на ефективність формування працелюбності у

школярів молодшого шкільного віку впливає також найближче соціальне середовища, тобто сім'я. Адже не секрет, що в умовах сьогодення, коли більшість сімей стурбовані вирішенням проблеми фізичного та економічного виживання посилилася соціальна тенденція самоусунення багатьох батьків від розв'язання питань щодо виховання й забезпечення особистісного зростання дитини, виховання у неї працелюбності, повагу до праці. Проблема взаємодії сім'ї і школи, батьків і вчителів – надзвичайне важливий фактор у навчально-виховному процесі, який необхідно враховувати.

Невід'ємною умовою, що впливає на ефективність виховання у дітей молодшого шкільного віку працелюбності, є використання української народної трудової спадщини. Сучасні дослідники цієї проблеми (М. Стельмахович, С. Сявакко, М. Левківський, Т. Мацейків, Л. Гуцан, В. Коломієць, Ю. Руденок, Н. Скутіна) наголошують на тому, що виховання у молодших школярів працелюбності неможливе без глибокого вивчення і розуміння прямих і зворотних зв'язків з історичним минулим, використанням трудових традицій українського народу. Вони поділяють думку В.О.Сухомлинського, що "...передача трудового досвіду від батька синові, від матері – дочці стала однією із засад народного виховання, а сама праця розглядається як основний обов'язок людини і як основний засіб виховання підростаючого покоління" [9, с. 15 – 16].

Працьовитість, старанність завжди цінувались українським народом. Народні уявлення про працю підкріплювались загальнолюдським досвідом, про що свідчать пісні, прислів'я, приказки, легенди, обряди. Народним традиціям (трудовим, зокрема) властива своя складна структура, яка включає: ідеї і переконання, уявлення і погляди, ідеали і цінності праці, моральні принципи і норми, інтереси й потреби, почуття та емоції, звички та смаки. Народна система підготовки дітей і молоді до трудової діяльності ґрунтувалась на головних принципах – зв'язку виховання з життям, виховання з працею. Трудові традиції є своєрідною естафетою, за допомогою якої покоління, яке відійде, передає новому певний життєвий досвід. Вони є найбільш стійкими і довговічними, так як зв'язані з організацією праці, з виготовленням її знарядь, з видами праці й способами її виконання.[2]

До виховання традицій і обрядів належать в першу чергу ті, що були приурочені до конкретного циклу сільськогосподарських робіт. Їх супроводжували фольклорні свята, звичаї, обряди, які визначали не тільки зміст і спрямованість трудового виховання, але впливали на вироблення прийомів і засобів народної системи виховання.

Сучасна Україна тримає курс на відродження культури через освіту. Незалежність України стала важливою умовою відродження української духовності, втілення ідей національної системи виховання в систему освіти, повернення та вивчення багатющої скарбниці українського народу.

Навчальні плани і програми загальноосвітньої школи дають можливість використовувати у повсякденній навчально-виховній роботі

такі засоби як: народний фольклор, народні ігри, народне декоративне мистецтво і національні ремесла, українські звичаї і традиції. Аналіз програм навчальних предметів молодшого шкільного віку дозволив виявити можливості кожного навчального предмету з використанням засобів українських народних традицій і обрядів.

До ефективних умов виховання можна віднести такі форми роботи, як:

- проведення бесід, виховних годин на народну тематику (“Вміння і труд, все перетруть”, “Пташка красна своїм пір’ям, а людина своїм ділом”) тощо;
- робота в гуртках народної творчості (вишивання, писанкарство, гончарне ремесло тощо);
- виготовлення робіт на виставку з народної тематики;
- збір фольклорного матеріалу;
- проведення фольклорних свят (вечорниці, колядки, веснянки тощо)

Усна народна творчість українського народу відображає особливості його історії і побуту. Пам’ять народу протягом століть зберігають богатирські сказання, легенди і перекази, пісні, приказки, загадки, прислів’я. Прислів’я як жанр фольклору відіграє надзвичайну роль, адже це живий голос народу, в ньому міститься ціла програма виховання дітей:

- працелюбність (“Життя без роботи, як вугілля без вогню”, “Хто не боїться роботи – той не боїться зими”, “Хто рано встає-тому бог дає”);
- шанування старших (“Не глузуй зі старого – сам будеш старим”);
- доброта (“Добро сильніше за зло”) тощо.

На наш погляд, використання української народної творчості та трудових традицій українського народу сприяє вихованню високоморальних якостей особистості на основі багатой духовної виховної традиції народу.

Зазначимо, великого значення для виховання працелюбності в учнів молодшого шкільного віку мають і трудові традиції школи. Загальновідомо, що традиції колективу – це звичаї, порядки, правила поведінки, що встановлювалися в ньому, оберігаються ним, які передаються одним поколінням вихованців іншому. А.С.Макаренко доводив, що школа, в якій немає традицій, не може бути гарною школою [6 с. 382 – 398]. Наявність у школі системи традицій створює умови, необхідні для прояву вихованцями ініціативи і самодіяльності. Система традицій, що виникала в різноманітних видах діяльності колективу школи, надає стійкості функціонуючій в ньому системі виховання, створює умови для цікавого, змістовного життя колективу, і, нарешті, постає необхідною умовою функціонування виховної системи в педагогічному закладі.

Взаємодія, співробітництво вихователів і учнів, яке базується на особистісному орієнтовному підході до учнів, дозволяє, як педагогам, так і

школярам сприймати трудові традиції школи, як необхідні дороги їм частинки життя, робити своє життя захоплюючим, приваблюючим і організованим.

Наприклад, традиційними можуть стати свята “День птахів”, “День урожаю”, “Тиждень саду і лісу”, “День іменика”, свято “Приймай подарунки, рідна школо!” та ін.

Як доводять результати досліджень, використання трудових національних традицій українського народу, трудових традицій школи є ефективними засобами виховання працелюбності.

Висновки. Визначені організаційно-педагогічні умови виховання працелюбності у школярів молодшого шкільного віку дозволяють здійснювати виховання працелюбності, надавши пріоритету моральному змісту праці, її суспільній значущості, систематичне залучення всіх без винятку вихованців до суспільно-корисної праці, до різних видів трудової діяльності, організацію діючого самоврядування, створення системи постійних та тимчасових трудових доручень для всіх школярів; організацію роботи трудових гуртків, клубів, насичення їх роботи народознавчою тематикою, побудову їх роботи на діяльності самоврядування учнів; організацію групової роботи школярів, що дозволить створити умови, необхідні для самореалізації особистості, виробленню вмінь групової взаємодії, співпраці, самостійної орієнтації в тій чи іншій ситуації; організацію індивідуальної роботи з учнями у формі трудових доручень, яка відповідала б їхнім потребам і була насичена реальними, цікавими справами.

Література:

1. Бех І. Д. Праця – головний вихователь школярів / І. Д. Бех. – К., 1983. – 32 с.
2. Ігнатова О. І. Трудове виховання учнів початкових класів шкіл-інтернатів у позаурочний час / О. І. Ігнатова. – К., 1998 – 34 с.
3. Е. Л. Методические рекомендации в помощь учителям начальных классов по воспитанию трудолюбия у младших школьников / Е. Л. Кононко. – К.: КГИУ, 1986 – 40 с.
4. Коломієць Ю. В. Трудове виховання учнів на традиціях і звичаях українського народу / Ю. В. Коломієць. – К., 1998 – 191 с.
5. Левківський М. В. Ставлення школярів до праці: традиції та проблеми виховання / М. В. Левківський. – К., 1993 – 134 с.
6. Макаренко А. С. Твори.: Т.4. – Виховання в праці. – К.: Радянська школа, 1954 – 382 с.
7. Сухомлинський В. О. Вибрані твори. – К, 1976. – т. 2. – с.48.
8. Сухомлинський В. О. Вибрані твори. – К, 1976. – т. 3. – с.144.
9. Сухомлинський В. О. Вибрані твори. – К, 1976. – т. 1. – с. 572.

4. 3. Розвиток творчого мислення молодших школярів у процесі класної та позакласної роботи (Л. Д. Мельник)

Постановка проблеми. Сьогодення потребує обдаровану особистість – людину, яка нестандартно мислить, має сильну волю та колосальну працездатність. Адже обдарована людина значно краще й легше пристосовується до побутових, соціальних і виробничих умов, ефективніше їх використовує та змінює відповідно до власних уподобань і переконань. І тому важливу роль відіграє творче виховання, в основу якого потрібно покласти використання різних засобів, підходів до розвитку дитини, орієнтованих на досягнення оригінального результату. Такі основні риси талановитої особистості, як потреба в творчості та пошук нових ідей, сприяють формуванню у дітей незалежного мислення, власної винятковості й стають життєвою необхідністю. Адже В. Сухомлинський зазначав, що „...без творчого життя особистість не може бути вихованою, без творчості немислимі духовні, інтелектуальні, емоційні, естетичні взаємовідносини”. Саме творчість стимулює розвиток мислення, інтересів, дослідницьку діяльність [6].

Аналіз останніх досліджень. Творчість – складна діяльність, яка пов’язана із непростими змінами в соціальних і пізнавальних процесах, у ціннісно-мотиваційній сфері, в індивідуальному стилі діяльності особистості тощо. Творчість виступає тим інтегратором, який поєднує різні діяльності, де людина домагається визнання. Успішні стратегії досягнення успіху в діяльностях, усвідомлюючись, стають суб’єктивними цінностями. Тому розвиток особистості передбачає розвиток її в діяльності, а значить, і розвиток здібностей до тих діяльностей, які забезпечують визнання. Таким чином, навчання й виховання можна розглядати через розвиток здібностей, основу яких у молодшому шкільному віці складають творчі здібності й творче мислення, як їх складова. З цієї точки зору вихована дитина – це дитина, яка знає, вміє і може щось таке, чим вона могла б бути корисною, потрібною або, принаймні, цікавою іншим.

Отже, основні умови гармонійної взаємодії особистості і соціуму полягають у тому, що людина має розвивати здібності до тих суспільно-корисних видів діяльностей, у яких вона претендує на визнання, а соціальна група, в яку включена ця людина, повинна бути здатною поцінувати її досягнення, вміння і можливості.

Ці умови не є такими простими, як це може здатися на перший погляд. Що стосується першої, то домагання визнання у певній діяльності не завжди збігаються з тими можливостями вибору, які пропонує життя. Тут виникає серйозна проблема: що головніше – визнання чи прив’язаність людини до окремої діяльності. Напевно у молодшому шкільному віці перевагу потрібно надати визнанню в різних видах діяльності. Невдача в

одній діяльності не повинна ламати дитину. Пошук діяльностей для визнання серед тих можливих варіантів, які пропонує навчально-виховний процес початкової школи, – це та частина, що підвищує адаптивність молодшого школяра в соціальному середовищі.

З іншого боку, середовище початкової школи повинно бути спроможним поцінувати досягнення молодшої людини. Для цього потрібно створити такі педагогічні умови щоб дитина досягла значних успіхів хоча б в одному виді діяльності. Учні, які досягли успіхів бодай у одній діяльності, об'єднує творчість. Розвиток творчого мислення – це процес, пов'язаний не лише з розвитком діяльності. У розвитку здібностей та обдарованості значну, можливо визначальну, роль відіграють соціальні стосунки та особистісні цінності людини. І. Д. Бех пише: „Альтернативою директивному підходові до виховання має виступити особистісно орієнтоване виховання, яке забезпечує дитині право на свободу вибору ціннісної позиції...” [1, 39].

Одній дитині для успішної діяльності необхідна конкуренція, суперництво, іншій – кооперація, співробітництво, третій – підтримка, четвертій – поєднання цих ситуацій. Творчі здібності формуються на основі достатнього розвитку творчого мислення. Можна виділити два види творчої діяльності – творчу регламентовану і творчу інноваційну. В процесі оволодіння стратегіями творчості, яка регламентована особливостями, формами і методами роботи у початковій школі, діти поступово піднімаються до рівня інноваційної творчості, пов'язаної з продукуванням об'єктивно нових рішень. У результаті розвитку творчого мислення відбувається процес становлення творчо обдарованої особистості.

Здатність до творчого мислення ознака людини обдарованої і талановитої, здібної створити щось власне, щось нове, побачити те, що не побачив ніхто інший. Мислення людини – це опосередковане та узагальнене сприйняття нею предметів та явищ об'єктивної дійсності в їхніх істотних властивостях, зв'язках та відносинах. Мислення починає свій розвиток в процесі взаємодії дитини з усім, що її оточує. Розвиток мислення створює внутрішні умови для засвоєння знань та навичок, виховання розумових та творчих здібностей. Деякі дослідники [3; 5] навіть доводять, що не можна розмежовувати поняття мислення й мислення творче. Бо сам процес мислення однієї людини настільки своєрідний, загадковий і відмінний від мислення іншої людини, що завжди є актом творчим, не зважаючи на його результати та наслідки. Інші фахівці в цій галузі [2; 4] вважають, що обов'язковими ознаками творчого мислення є оригінальні висновки, нестандартні відповіді, швидкість та доцільність дій, здатність висувати нові ідеї та гіпотези, здатність до спілкування, усвідомлення свого мислення, ефективність використання колишнього досвіду, критичне ставлення, самостійність мислення, стійкість та глибина

знань, вміння абстрагуватися та встановлювати нові зв'язки та співвідношення між об'єктами.

На думку Дж. Гілфорда, творче мислення є оригінальним – людина шукає власне розв'язання проблем; гнучким – людина вміє при потребі змінити свою попередню думку, по-новому підійти до розв'язання актуальних питань; глибоким – людина вміє бачити нові, приховані від сприйняття проблеми і задачі [3].

Здатність до творчого мислення формується та розвивається протягом усього життя людини, але найефективніше та найбухливіше проходить цей розвиток у дитячому віці. При цьому визначну роль може відігравати школа. Саме в школі формується особистість, мала дитина перетворюється на самостійну та дорослу людину, якій потрібно знайти себе, визначити своє місце в світі, що неможливо без творчого мислення.

Виховувати творче мислення в процесі навчання, доводить А. М. Матюшкін, означає забезпечити можливість творчого засвоєння знань у складних, проблемних ситуаціях, які характеризуються розкриттям все більш загальних закономірностей і більшими можливостями переходу від вже засвоєних до нових знань. Розвинути, виховати в дітей творче мислення – завдання кожного педагога [4].

Формулювання цілей статті. Метою статті є обґрунтування педагогічних умов розвитку та становлення творчого мислення молодших школярів, узагальнення й систематизація різноманітних форм та методів творчих завдань і особливостей їх використання у навчально-виховному процесі сучасної початкової школи.

Основна частина. Молодший шкільний вік – важливий етап виховання творчого мислення дитини. І в пошуках методів розвитку творчого потенціалу слід враховувати особливість психіки, своєрідність пізнавальної та емоційної сфер дітей цього віку. Особливу увагу потрібно звернути на такі моменти:

1. Організувати спостереження. Молодші школярі “дивляться”, але “не бачать”. Потрібно акцентувати увагу дітей на суттєвому, новому, тому, що робить роботу оригінальною.

2. Стимулювати творчу уяву. Діти 6-9 років яскраво сприймають світ, для них характерна особлива емоційність уяви. Потрібно допомогти зрозуміти побачене, почуте, пережите, допомогти віднайти зв'язки, відношення між явищами та предметами, і, тим самим, закласти основи творчого мислення.

3. Розвинути потребу творчості. Створити атмосферу престижності творчого процесу. Варто використати притаманну дітям цього віку імпульсивність та спрямувати її на творчість: запропонувати придумати риму, загадку, казку, самостійно віднайти що-небудь цікаве у природі тощо.

4. Підтримувати позитивні емоції. Відомо, що діти молодшого

шкільного віку сильно цінують думку дорослих, радіють власним і чужим успіхам. Тому завдання педагога – дозволити дитині отримати почуття задоволення від власних досягнень, від власної творчої праці, почуття успіху. Успіх чи то в роботі, чи то в навчанні приносить радість, задоволення, спонукає до подальших досягнень. Виховувати учнів потрібно успіхом.

5. Виховувати вольові риси характеру. У творчому процесі, а зокрема в творчому мисленні, важливу роль відіграють такі вольові риси характеру як самостійність, сміливість, наполегливість, цілеспрямованість, рішучість, здатність піти на ризик. Одним з ефективних засобів виховання вольових рис характеру можуть бути різноманітні ігри.

6. Будь-який вид діяльності повинен містити елементи творчості. Для того, щоб здатність до творчого мислення не залишалася лише в пасивному стані, щоб отримати певні результати, потрібен постійний стимул, двигун, котрий буде активізувати творчість. Таким двигуном можуть стати гуртки, конкурси, олімпіади, змагання тощо.

7. Для досягнення результату необхідно співпрацювати з батьками та постійно пам'ятати наскільки важливим для дитини є її родина і їхня підтримка. Родинні свята – можливість показати творчість дитини і надихнути її стати ще кращою, спираючись на слова підтримки своїх рідних. У початкових класах для успішного навчання дитини обов'язковим є постійний контроль з боку батьків.

8. Необхідно розвивати не тільки розумову, а й емоційну сфери, яка допомагає розвинути вміння долати слабкість і страх, розвинути ініціативність, здібність мислити та діяти самобутньо й природно, без примусу. А в результаті – глибоке розуміння життєвих процесів, здібність бачити, відкривати й створювати нове. Істинна освіта допоможе людині будь-якої професії стати творцем.

Отже, кожна дитина має до чогось певні здібності. Наше завдання – відшукати найменші пагінці таланту, розвивати їх. Адже в майбутньому житті стануть у пригоді міцна пам'ять, гостре око, хороший смак, образне мовлення. Для того щоб стимулювати розвиток творчого мислення молодших школярів, створюються зовнішні ігрові умови та формуються необхідні мисленнєві операції за допомогою спеціальних вправ. В іграх мозок дитини може створювати нові ідеї, конструкції, об'єкти, продукти, які вдосконалюють уже досягнуте, реконструюють його або конструюють щось нове. Творчі вправи передбачають формування вмінь переносити набуті навички у змінені умови, застосовувати їх у нестандартних обставинах, в уявних, умовно-реальних і природних ситуаціях.

Акт мислення – єдність знань, досвіду, інтелектуальних дій та власного ставлення до певної діяльності, бо мислить не просто мозок, а жива істота. На основі наявної інформації, здібностей, навичок і звичок людина асоціює, тобто встановлює зв'язки між предметами. Асоціації

допомагають нам проникнути в глибину природних явищ, ми шукаємо подібні якості предметів, завдяки чому розкриваємо їх суть, особливості.

Необхідний розвивальний потенціал містять завдання асоціативного характеру, вправи на протиставлення, деформування, створення гіпотез, вербальні ігри. Вони стимулюють активну пошукову мовленнєву діяльність учнів. Необхідним фактором також виступає забезпечення емоційного благополуччя учнів у мовленнєвій діяльності, створення ситуацій успіху. Наприклад, дібрати аналоги за літерою можна так, щоб вийшло зв'язне речення слова “квіточка”. Згодом такі слова-аналоги учні складають в образні речення:

Таблиця 1

Завдання на підб аналогів слова за літерою

Завдання для дітей	Приклади відповіді
К	Канікули
В	Веселі
І	Інтересні
Т	Тобі
О	Охоту
Ч	Чухатися
К	Крутитися
А	Активізують

Виконання такого творчого завдання молодшими школярами дозволяють розглядати і розуміти різне значення слів. Для активізації творчого мислення дитини можна запропонувати ним уявити канікули, які веселі, цікаві і викликають охоту (бажання) крутитися і чухатися тощо. Будь-яке слово може стати поштовхом для створення речення, оповідання, казки, вірша. За допомогою цього завдання можна також вивчати творчі мовні здібності дітей.

За орієнтовною схемою-аналогом можна складати веселі римовані нісенітниці, які є узаконеними варіантами нонсенсів. Діти, за спостереженнями Дж. Родарі, швидко опановують техніку складання веселих нісенітниць. Структуру такої нісенітниці легко калькувати. Перша операція – вибір героя (Хто це?). Друга операція – визначення риси характеру або зовнішнього вигляду. Третя операція – реалізація присудка-дієслово (Що робив або зробив). Четверта операція – добір кінцевого епітета.

У послідовності виконання таких операцій спочатку потрібно обрати головних героїв, використовуючи іменник і числівник. Один учень може назвати числівник, а інший – прикметник. Утворене таке словосполучення – дванадцять дівчаток. Треба назвати прикметники. Якими можуть бути

дівчатка? Наприклад: великі, веселі, прекрасні. Що вони робили і де? Треба придумати дієслово та вказати місце (будь яку частину мови), де відбувалась дія – сиділи в школі за партами. Придумаємо кінцевий епітет – такі всі веселі й прекрасні. Діти з великим задоволенням складають багато іронічних або смішних віршиків, використовуючи ті частини мови, які вони вивчають на уроці.

На уроках з розвитку мовлення впродовж кількох хвилин (не більше 3 – 5 хв.) доречно навчати учнів розв’язувати винахідницькі завдання. Це робиться для оволодіння дітьми навичками правильного описування (проговорювання) своїх дій та застосовувати добре відомі їм дії в новій ситуації. Тобто діяти за аналогією та проговорювати свої дії. Слід стежити за тим, щоб діти давали вичерпні, розгорнуті дії. Наприклад, дітям можна пропонувати таке питання: “Що ми можемо зробити, щоб крейда не бруднила нам пальці, коли ми нею пишемо?”

Для розвитку творчих здібностей, стійкого інтересу до навчальної діяльності необхідно також використовувати на уроках загадки, шаради, кросворди, прислів’я. Треба так організовувати роботу учнів, щоб на уроці були присутні фронтальна, колективна, групова, парна та індивідуальна робота. форми такої роботи виробляють в учнів вміння користуватись не лише підручником, а й додатковою літературою.

Наприклад, достатньо дієвими й ефективними виявляються такі ігри, вправи, завдання для розвитку творчого мислення.

1. Скажіть, чим відрізняється ручка (якою ми пишемо) і шляпа? А ще цікавіше придумати що в них спільне.

На уроках математики знайти спільне між числами 7 і 8. (Одна з відповідей дітей, яка надзвичайно здивувала: “Всі знають сім чудес світу, але дуже часто про незвичний вчинок дитини мама каже – ти, моєсьоме чудо світу”).

2. З трьох названих слів знайдіть два, що мають спільну ознаку: лисичка, гриби, сонце. Складіть речення, в яких поєднайте ці три слова (Сонце світить на гриби, біля яких спить лисичка).

3. Доберіть як можна більше аналогів до слова ДИРЕКТОР. Придумайте, що директору заборонено робити.

4. Які слова є протилежними слову МАТЕМАТИКА. Поясніть, що станеться, якщо вона перестане бути точною і серйозною наукою.

5. Назвіть предмети, які можуть виконувати одночасно протилежні функції (наприклад: ВІКНО – можуть закривати і відкривати).

6. Яким словом можна поєднати два слова: КВІТИ і МОРЕ, КНИЖКА і МИШКА.

7. Які існують способи використання предмету ГАРБУЗ, ЦВЯХИ, СПИСАНА РУЧКА.

8. Зробіть перелік можливих причин названої нижче ситуації:

Я ПРИЙШОВ ДО ШКОЛИ І ПОБАЧИВ, ЩО ДВЕРІ ЗАЧИНЕНІ,

ЩО СТАЛОСЯ?

9. Підберіть метафору, створюючи загадку. На кого або на що схожий метелик і чим?

Найбільшу зовнішню схожість метелик має з веселкою – його крила різнокольорові, переливаються всіма барвами веселки. Відмінність полягає в тому, що метелик літає, рухається. Отже, найпростіша метафора звучатиме таким чином: “Пурхаюча веселка”. Вона ж буде і своєрідною загадкою.

Завдяки таким іграм народжуються дивні дитячі метафори: “сонце в прозорому ковпаку” – лампочка; “пухнаста хмаринка, що зберігає сни” – подушка; “дзвінка дорога” – струмок і буденні, звичні речі, предмети, об’єкти і явища знаходять ліричне, художнє обрамлення, натхненність.

10. Кольорові розповіді.

Ця гра також переслідує мету розвитку дитячої літературної творчості. Дітям пропонують смужку паперу, що складається з 8-10 квадратів різних кольорів, розташованих в два ряди, на основі яких власне і придумується розповідь або казка. Гра протікає таким чином: дітям демонструють кольорову смужку, вказують на верхній крайній квадрат і запитують: “На що він схожий? Що буває такого кольору?”

Спираючись на дитячу відповідь, вчитель придумує перше припущення, а все інше вигадують діти на основі асоціацій кожного наступного кольорового квадрата з реаліями навколишнього світу.

Наприклад, дітям пред’явлена смужка, що складається з: 1 (верхній) ряд – зелений, блакитний, жовтий, білий квадрати; 2 (ніжній) ряд – коричневий, червоний, помаранчевий, фіолетовий квадрати. Твір може виглядати таким чином: “Зелений ліс привітно шелестів листям. Блакитне піднебесся над лісом було чистим і прозорим, а сліпуче яскраве жовте сонце зігрівало своїм теплом кожного, хто потрапляв під його промені. На вітці білої берези розташувалася лісова пташка. Почистивши свої коричневі пір’їнки, вона весело заспівала, зустрічаючи новий день. Лісові жителі зустріли її спів схваленням: суніця повернули свої червоні голівки до сонечка; помаранчеві лисички-сестрички дружно заторохтіли, розповідаючи один одному свої сни; жук, розпрямивши свої прозорі фіолетові крильця, полетів у справах. Ліс наповнився звуками, і почався новий день”.

Одна восьмикольорова смужка дозволяє придумувати безліч розповідей, оскільки, по-перше, скільки людей – стільки і різних асоціацій за кольором; по-друге, саму смужку можна по-різному повертати і починати розповідь будь-якого кольору. Смужка може бути перетворена і в квіточку семипелюсточку, а надалі для письменництва можна використовувати набори з розрізнених кольорових квадратів, вибір певної кількості яких може здійснюватися наздогад. Для ускладнення гри має сенс запропонувати дитяті спиратися на асоціацію кольору з настроєм, ситуацією в процесі створення літературного твору.

11. “Хто ми? ”

Світ, пізнаваний малям, складний і багатогранний. Мета цієї гри якраз і полягає в тому, щоб показати неоднозначність всього що оточує дитину. Запитаєте хлопців: “А ви знаєте, хто ви? Як вас удома називають мама і тато? У школі ви хто? А в лікарні? Коли по вулиці йдете – хто? А якщо в транспорті їдете? В магазині як вас називають? А якщо я працюватиму в магазині, відпускати товар, ким я буду? Хто я для своїх дітей? Для моїх мам і тата?” Після того, як діти дадуть відповідь на питання, підведіть підсумок: “Виявляється, одна і та ж людина в різних місцях називається по-різному”.

Після прочитання вірша бесіда може бути продовжена: “А може статися так, що людина називає себе, наприклад, художником, а малювати не вміє? Чи може бути і чому, що двірник не вміє підмітати, продавець – фасувати і зважувати?”

12. “Шифрувальники”.

Давайте пограємо в таку гру: я буду називати вам слова, ви будете слухати і малювати собі значки замість слів так, щоб потім зрозуміли, що зашифрували. Малюйте до кожного слова свій значок розбірливо і зрозуміло. Після того, як ми закінчимо гру ви прочитаєте свої позначки.

Слова:

- хочу спати;
- рідна бабуся;
- веселе свято;
- математика;
- щастя;
- веселка;
- вчителька;
- іменник.

13. Прискорення – уповільнення.

Запропонуєте дітям уявити, наприклад, краплі дощу, що летять із швидкістю сильного вітру. А якщо, навпаки, вони летітимуть дуже повільно, як кленові парашутики? Що зміниться? А якщо прискорити зміну пір року? Як виглядатиме наша планета, на якій зима змінювалася на весну і знову на зиму за один день? Цікаво, як житимуть і відчуватимуть себе на такій планеті люди, рослини, тварини? Або, навпаки, що трапиться, якщо рік триватиме 10, 100 земних років? Напевно, люди, народжені влітку, або зовсім не будуть знати, що таке сніг, з здивуванням і заздрістю слухаючи розповіді своїх бабусь про лижі, ковзани, або бачитимуть сніг раз в десять років.

14. Твір-роздум на такі теми: “Як зробити з мухи слона?”, “Як розв’язати язика?”, “Як вижити на пустельному острові?”.

Ваші твори повинні бути творчі, схожими на наукові роботи. Пропонуйте нові рецепти, ідеї, технології. Можливо, ви захочете намалювати цікаві малюнки.

15. “Маятник”.

У цьому варіанті гри для певної властивості предмету (явища) називається протилежне. Наприклад:

– Сьогодні йде дощ, це добре, чому? Дерева поливає, можна по калюжах босоніж бігати.

– Дерева поливаються, це погано, чому? Вони можуть загинути, коли багато води.

– Дерева загинуть, це добре, чому? З колод можна буде будинок побудувати.

– Будувати будинок, це погано, чому? Там може Баба-яга оселитися. І так далі.

16. Об’ясняли.

Ця гра має декілька різновидів, хід яких завжди показує особливий емоційний стан дітей – дитина грає роль дорослого і сама роз’яснює, уточнює, ділиться свої знаннями. Але говорить вона не так, як треба, не за схемою, а так, як це розуміє. Нам варто повчитися у малят і уважності, і точності, і образності.

17. Задачі збільшення на кілька одиниць (непряма форма).

Зміна числових даних.

Наприклад: У Васі 7 олівців, це на 4 олівців більше ніж у Надійки.

Скільки олівців у Надійки?

– Розв’яжіть таку ж задачу, але щоб в ній було сказано, що в Надійки на 4 олівців менше.

– Розв’яжіть задачу, перед цим замінивши число 7 на інше.

– Розв’язати задачу, замінивши числові данні так, щоб шукане число збільшилось (або зменшилось).

18. Заміна запитання.

На першій полиці 4 книжки, це на 8 книжок менше ніж на другій. Скільки книжок на обох полицях?

Завдання: Замінити питання у задачі та розв’язати її.

а) У скільки разів менше книжок на першій полиці ніж на другій?

б) Скільки книжок потрібно додати на першу полицю, щоб на двох полицях було книжок порівну?

в) Після того, як на першій і на другій полиці книжок стане порівну, яка їх кількість буде на обох полицях разом?

19. Метод “руйнування”.

Назва методу походить від педагогів А.Коуфмана, А.Драве (Франція), які вважають, що треба руйнувати об’єкти , щоб замість них створити нові.

Завдання. Олесь купив 3 олівці по 50 копійок, а Миколка купив 5 зошитів по 25 копійок кожен.

Це завдання є складним, нестандартним, так як у ньому відсутнє питання.

Робота проводиться в декілька етапів.

Перший етап: складання питань. Спираючись на умову завдання, треба скласти максимальну кількість питань, що об'єднані навколо проблеми “що можна знайти?”. На дошці записують всі питання. На цьому етапі нас цікавить кількість, а не якість питань. На перший план виступає мислення, що формує ідеї.

Питання на дошці:

1. Скільки заплатили за три олівці?
2. Скільки коштують 5 зошитів?
3. Хто заплатив більше і на скільки?
4. На скільки олівець дорожче за зошит?
5. Чого і на скільки куплено більше?
6. На скільки більше купили зошитів?
7. Скільки заплатили за всі предмети?
8. Скільки зошитів можна купити замість 5 олівців?
9. Скільки заплатили за 1 олівець і 3 зошити?
10. Скільки олівців можна купити за вартість 2 зошитів?
11. Скільки заплатили за 1 зошит і 5 олівців?
12. Яка вартість 2 зошитів і 2 олівців?
13. Скільки олівців повинен купити Олесь, а зошитів Миколка, щоб Миколка заплатив більше за Олесь?
14. Скільки олівців повинен купити Олесь, а зошитів Миколка, щоб кожен з них заплатив однакову суму?
15. Якщо діти придбають однакову кількість предметів, то хто заплатить більше?

У процесі “руйнування” учні замінюють одні дані іншими, деталізують, узагальнюють, відкидають чи доповнюють дані тощо. Цей метод розвиває мислення учнів, вчить помічати зв'язки і залежності в базовій умові, розвиває вміння використовувати їх для складання нових варіантів задачі.

Цінність цього методу полягає в тому, що працюючи колективно, учні можуть скласти набагато більше завдань, ніж кожний окремо, і всі ці задачі стають надбанням кожного. Недоліком методу є тривалий час роботи над завданням, тому його доцільно використовувати на уроках закріплення і повторення матеріалу.

20. Проміжки та інтервали.

* На якій віддалі від дому ти опинишся, якщо пройдеш 7 м., потім у тому самому напрямку ще 5 м., а згодом повернеш назад і пройдеш ще 8 м.?

* Від дерева хлопчик пробіг в одному напрямку 10 м., а потім у протилежному напрямку ще 15 м. На якій віддалі від дерева він зупинився?

* Шість дерев посадили в ряд. Віддаль між кожними двома сусідніми деревами – 2 м. Яка відстань між крайніми деревами?

* П'ять стовпів розташовано в ряд. Віддаль між двома сусідніми стовпами – 3 м. Яка відстань між крайніми стовпами?

* Двоє учнів домовилися сісти у третій вагон електропоїзда. Один учень сів у третій вагон від початку, а другий – у третій від кінця. Чи потрапили вони в один і той же вагон, якщо в електропоїзді шість вагонів?

* Коли хлопчики вишикувались у ряд, то Миколка побачив, що він опинився другим від початку і третім з кінця ряду. Скільки всього дітей вишикувались?

21. Метод підбору.

* Було 5 аркушів паперу. Три з них розрізали на дві частини. Скільки стало аркушів?

* Мама поклала цукерки на чотири тарілочки: на першу – одну цукерку, а на кожну наступну – на одну цукерку більше, ніж на попередню. Тарілочку вона віддала двом своїм донькам. Як вони поділять цукерки порівну, не знімаючи їх із тарілочок?

У Надійки, Настусі та Івасика було разом вісім кульок. У Надійки та Настусі було сім кульок, а у Надійки та Івасика – дві кульки. Скільки кульок було у кожного з них?

Висновок. Формування творчого мислення учнів молодшого шкільного віку є надзвичайно актуальною проблемою сучасної початкової освіти та виховання. Основними умовами його розвитку та становлення є: побудова навчально-виховного процесу з орієнтації на теоретичне мислення; використання методів проблемного навчання; забезпечення необхідної емоційно-доброзичливої атмосфери й активних способів розвитку самостійності дітей, їхньої фантазії, уяви з опорою на зону найближчого розвитку дитини. Дієвими формами та методами педагогічної роботи, як свідчить наш досвід, є: “мозкова атака”, метод інверсії, метод емпатії, метод синектики і дидактичних ігор, загадки, шаради, кросворди, прислів'я тощо. крім цього, надзвичайно важливим є поєднання фронтальної, колективної, групової, парної й індивідуальної роботи учнів, які виробляють у них вміння користуватись не лише підручником, а й додатковою літературою. Слід відзначити, що використання таких форм і методів розвитку і становлення творчого мислення дитини молодшого шкільного віку – справа складна і вимагає досвіду, врахування психологічних факторів і обов'язково кожного разу адаптації того чи іншого методу до конкретних умов навчально-виховного процесу в початковій школі.

Література:

1. Бех І. Д. Виховання особистості: у 2 кн. Кн. 1: Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади / І. Д. Бех. – К.: Либідь, 2003. – 280 с.

2. Гісь О. Планета міркувань / О. Гісь. – Київ: Національний підручник, 2006.

3. Дружинин В. Н. Психология общих способностей / В. Н. Дружинин. – СПб.: Питер Ком, 1999. – 368 с.
4. Кичук Н. В. От творчества учителя к творчеству ученика / Н. В. Кичук. – Измаил, 1992. – 96 с.
5. Лысенкова С. Н. Методом опережающего обучения / С. Н. Лысенкова. – М., 1988. – 192 с.
6. Сухомлинський В. О. Активна діяльність учнів у процесі навчання - необхідна умова формування переконань / В. О. Сухомлинський. – К.: Радянська школа, 1976. – Т. 2 – С. 113 – 126.
7. Сухомлинський О.В. Як розподілити розумову працю школярів за порами року. – К.: Радянська школа, 1976. – Т.2 – С. 488 – 490.

РОЗДІЛ 5

ПІДГОТОВКА ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ ДО ТРУДОВОГО ВИХОВАННЯ І ПРОФЕСІЙНОЇ ОРІЄНТАЦІЇ УЧНІВ

5.1. Зміст та педагогічні засоби формування в майбутніх учителів технологій готовності до професійної орієнтації учнів основної школи (Д. Ж. Завітренко)

Постановка проблеми. Актуальність проблеми формування в майбутніх учителів технологій готовності до професійної орієнтації учнів основної школи обумовлена сучасними тенденціями реформування системи середньої освіти в Україні. Стратегічним напрямом такого реформування є перехід загальноосвітніх навчальних заклад на новий зміст, структуру і 12-річний термін навчання. Крім того, що є надзвичайно важливим, у старшій школі запроваджується допрофільна підготовка та профільне навчання учнів, які мають на меті забезпечити обґрунтований і усвідомлений вибір ними навчального профілю в старшій школі з урахуванням їх інтересів, потреб та особистісних і навчальних можливостей, а згодом і на цій основі майбутньої професії. Вирішити означену вище проблему повинні, зокрема, й висококваліфіковані вчителі освітньої галузі “Технології”. Саме тому й видається актуальною проблема удосконалення підготовки студентів загальнотехнічних факультетів до професійної орієнтації учнів старшої школи, приведення її змісту, форм і методів у відповідність із сучасним тенденціями реформування системи освіти в Україні, вимогами та здобутками психолого-педагогічної науки.

Аналіз останніх досліджень. Варто зауважити, що проблема вдосконалення системи професійної підготовки майбутніх вчителів технологій тривалий час перебуває у полі зору вітчизняних дослідників. Так, зокрема, у працях А. Киверялга, О. Коберника, В. Мадзігона, А. Рацула, В. Сидоренка, Г. Терещука, Д. Тхоржевського та ін. обґрунтовуються теоретичні, методичні і організаційні засади формування і розвитку його фахової майстерності.

Крім того в останні роки здійснено низку досліджень, у яких розкриваються окремі аспекти удосконалення процесу підготовки майбутнього вчителя технологій. До них ми можемо віднести дисертаційне дослідження В. Вітренко (графічна підготовка вчителя трудового навчання), Т. Демиденка (підготовка майбутніх учителів трудового навчання до інноваційної педагогічної діяльності), Н. Знамеровської (підготовка вчителя трудового навчання до розвитку художньо-конструкторських здібностей учнів основної школи), А. Іванчука (підготовка майбутніх учителів трудового навчання до керівництва технічною творчістю школярів), В. Кузьменка (практична підготовка студентів до проведення занять у навчальних майстернях) В. Курок (інтеграція навчальних дисциплін в структурі підготовки вчителя до трудового виховання школярів), Г. Разумної (підготовка майбутніх учителів трудового навчання до естетичного виховання учнів основної школи), М. Свіржевського (підготовка майбутніх учителів трудового навчання до економічного виховання учнів загальноосвітніх шкіл), Б. Сіменач (розвиток творчих здібностей студентів), В. Тешенка (забезпечення міжпредметних зв'язків у змісті підготовки вчителя трудового навчання), Л. Хоменко (підготовка вчителя трудового навчання до конструювання, моделювання, розробки технології і виготовлення швейних виробів) та ін.

Формулювання цілей статті. Незважаючи на таку кількість досліджень у галузі теорії і методики професійної освіти все ж окремі проблеми залишилися поза увагою науковців і, передусім, у сфері підготовки майбутніх учителів технологій до професійної орієнтації учнів старшої. Пов'язане це, передусім, з суттєвими змінами у нормативно-правовій базі здійснення професійної орієнтації учнів в останні роки. До таких документів належить: Розпорядження Кабінету Міністрів України “Про затвердження плану заходів, спрямованих на розвиток системи професійної орієнтації населення, на період до 2009 року” (№ 576-р від 25 липня 2007р.); “Концепція державної системи професійної орієнтації населення” (затверджена Постановою Кабінету Міністрів України № 842 від 17 вересня 2008 р.); “Положення про Раду з питань професійної орієнтації населення” (затверджена Постановою Кабінету Міністрів України № 28 від 21 січня 2009 р.) [4; 5; 8].

У означених нами вище документах визначено одним із стратегічних напрямів підготовку та професійний розвиток кадрового ресурсу професійної орієнтації населення, забезпечення ними обґрунтованого й усвідомленого професійного самовизначення учнівської молоді в процесі допрофільної підготовки і профільного навчання. При цьому з поміж напрямів профільного навчання, перелік яких відповідає соціально-диференційованим видам професійної діяльності людини, надзвичайно важливим є технологічний профіль, оскільки він забезпечує підготовку

учнів старшої школи до професійного самовизначення у сфері інженерно-технічних і робітничих професій.

Отже, за останні роки специфіка професійної діяльності вчителя освітньої галузі “Технології” суттєво змінилася і, передусім, розширилася кількість завдань і напрямів його педагогічної роботи. До таких завдань належить необхідність здійснення ними професійної орієнтації в школі, яка має спрямовуватися на підготовку учнів 8 – 9 класу до профільного самовизначення та підготовку учнів 10 – 11 (12) класів до професійного самовизначення у процесі технологічної підготовки. На даний час у лабораторії трудового виховання і профорієнтації Інституту проблем виховання АПН України розроблені програми профорієнтаційного спрямування “Людина і світ професій” (для 8 – 9 класів) [6] та “Побудова кар’єри” (для 10 – 11 класів) [7], зміст яких в змозі реалізувати вчитель технологій і тому методика їх викладання має бути внесена до структури підготовки студентів загальнотехнічних факультетів.

Основна частина. Відзначимо, кожен напрям профільного навчання (суспільно-гуманітарний, природничо-математичний, технологічний, художньо-естетичний і спортивний, навчальний), який обумовлений суспільним розподілом праці, тісно пов’язаний з певною сферою професійної праці людини. При цьому зміст навчальних профілів технологічного напрямку, які відрізняються між собою добором предметів (базові, профільні та курси за вибором), містить знання про науку та виробництво, а це інженерні та робітничі професії. Згідно сучасних навчальних програм старшої профільної школи в структурі технологічного напрямку профільного навчання виділено три піднапрями: загальнотехнологічний, професійний та інженерно-технічний.

Структура педагогічної діяльності вчителя технологій багатогранна, складна і динамічна. При цьому змінюється в цій діяльності одночасно і професія і особистість, яка знаходить у ній все нові способи дій, нові смисли і цінності. Адже без такої активності людини значуща для неї професія, яка ускладнюється, технологізується й інформаційно насичується, набуває деструктивного й руйнівного характеру. Тобто професіонал є таким фахівцем, який не лише виконує професійні завдання на високому рівні, а й виходить за рамки заданих професійних норм, удосконалює професію і середовище професійної діяльності. При цьому така активність особистості неминуче призводить і до професійного самодосконалення, оскільки нова діяльність наповнюється новим змістом і спонукає особистість до саморозвитку. Зважаючи на означене вище готовність майбутніх учителів технологій до професійної орієнтації учнів старших класів є складовою формування їх як майбутніх професіоналів.

Отже становлення професіонала, яке впродовж багатьох років розглядалося як розгорнутий у часі процес оволодіння професією, зазнає суттєвих змін. Підтвердження цього положення знаходимо в працях

сучасних вітчизняних вчених (І. Зязюн, А. Деркач, О. Коберника, В. Мадзігон, А. Рацул, В. Сидоренко, Г. Терещук), у яких експериментально доводиться, що професіоналізм педагога складається з професіоналізму особистості і професіоналізму діяльності. Тобто, готовність майбутнього вчителя технологій передбачає сформованість особистісної готовності та професійної, які у своїй сукупності й забезпечують успішне виконання майбутніх професійних обов'язків, до яких і належить професійна орієнтація учнів старшої школи.

Так, зокрема, у працях І. Зязюна та Г. Сагач професіоналізм педагога визначається як достатній для творчого вирішення задач професійної діяльності рівень розвитку його професійної культури і самосвідомості. При цьому, як стверджують дослідники, педагогічна культура є цілісною і сутнісною характеристикою особистості педагога, важливим компонентом його професіоналізму й умовою ефективної педагогічної діяльності. Професійна ж самосвідомість це усталене ставлення до професії, що виявляється в системі мотивів, особистісних смислів і цілей, тобто це, передусім, діяльнісно організована свідомість, важливою характеристикою якої є не просто наявність реальної рефлексії, а її подвійна, різновекторна спрямованість [9].

На основі означеного вище методологічного принципу єдності особистості і діяльності сучасні дослідники проблеми професійного розвитку особистості (А. Деркач, В. Зазикін та ін.) розглядають цей процес як систему, складовими якої є сформованість професіоналізму особистості та професіоналізму діяльності. При цьому професіоналізм особистості, наголошують вчені, є якісною характеристикою суб'єкта праці, яка позначає високий рівень професійно важливих або особистісно-ділових якостей, креативності та ціннісних орієнтацій. А професіоналізм діяльності є якісною характеристикою суб'єкта праці, яка позначає високу професійну кваліфікацію та компетентність, сформованість різноманітних навичок і умінь, оволодіння сучасними алгоритмами та способами вирішення професійних завдань, що дозволяє здійснювати діяльність з високою та стабільною продуктивністю [9].

Прихильником такої методологічної позиції є також І. Багаєва, яка стверджує, що професіоналізм педагога є цілісною, системною і структурно-змістовною властивістю особистості, яка формується в діяльності і є результатом цієї діяльності. Вчена наголошує, професіоналізм характеризується особистісною та діяльнісною сутністю. До особистісної сутності входять знання, необхідні для виконання професійної діяльності педагога, специфічне ставлення до об'єкта, процесу, умов педагогічної діяльності. Діяльнісна охоплює складний комплекс умінь, таких як: гностичні, комунікативні, вміння перебудовувати свою діяльність і діяльність учнів, використовувати навчально-виховну інформацію з метою високого рівня продуктивності праці [1].

Розробляючи концепцію “професіоналізму” особистості А. Маркова також доходить до висновку про дві його складові. Першою складовою вчена визначає стан мотиваційної сфери професійної діяльності людини (які мотиви спонукають людину, яке значення має в її житті професійна діяльність, які цілі вона прагне досягти, якою мірою задоволена працею). Другою – стан операційної сфери професійної діяльності людини (як, якими прийомами вона досягає мети, які технології, засоби, знання, розумові операції, здібності застосовує) [2]. Незважаючи на те формулювання А. Маркова, на нашу думку це також є особистісний (перший) та діяльнісний (другий) компоненти професіоналізму особистості.

Отже, досягаючи відповідного рівня особистісного розвитку, який дає змогу майбутньому професіоналу виконувати на достатньому рівні певний вид діяльності, що формується під впливом соціального середовища, навчання і виховання, в структурі самосвідомості студента з’являється новоутворення, яке й забезпечує ефективність виконання цієї діяльності. При цьому зовнішнє середовище життєдіяльності особистості, що актуалізує об’єктивну потребу у цій діяльності, конкретизується, з-поміж інших, навчальною діяльністю. Зміни в структурі самосвідомості особистості, які відбуваються під впливом означених вище факторів (начально-виховне середовище університету) забезпечують високий рівень виконання діяльності в певної групи студентів. Саме це і виступає новоутворенням у особистості майбутнього вчителя технологій, який професійно й особистісно готовий до організації ефективної та дієвої професійної орієнтації у старших класах загальноосвітньої школи. Про достатній рівень такої готовності студента свідчить його особистісний розвиток та володіння на достатньому рівні професійною діяльністю.

Технологічний напрям профільного навчання (загальнотехнологічний, професійний та інженерно-технічний) тісно пов’язаний з різними сферами професійної діяльності людини і тому в процесі профільного самовизначення учнів 8 – 9 класу та професійного самовизначення учнів 10 – 11 класу він виступає професіографічною базою (зміст профілю навчання, специфіка професійної діяльності людини у споріднених з навчальним профілем професій, вимоги до навчальних досягнень і особистісних властивостей, освітній та професійний попит тощо), завдяки якій вони в змозі усвідомлено й обґрунтовано обрати напрям продовження навчання у старшій школі, а згодом і майбутню професію. Крім того така професіографічна база має, передусім, інформаційну спрямованість у сфері інженерних та робітничих професій.

Також, що є надзвичайно важливим, вчителі освітньої галузі технологій мають можливість, не змінюючи навчальних програм, не лише ознайомити учнів з можливими навчальними профілями та пов’язаними з ними професіями, а й у процесі виконання практичних робіт створити

умови для здійснення профільного і професійного випробування в кожному з них. А виконання таких практичних робіт у формі проектних і проектно-технологічних завдань дасть їм змогу обґрунтовано й усвідомлено обрати майбутню професію, який найбільш повно буде відповідати інтересам, потребам і можливостям особистості.

Розкриємо сутність таких профорієнтаційних можливостей на прикладі навчального профілю “Деревообробка”. Цей профіль змістовно пов’язаний з професіями, які необхідні для оброблення деревини. Загальновідомо, що лісовий промисловий комплекс України включає лісогосподарський, деревообробний, целюлозно-паперовий і лісохімічний підкомплекси, які розподіляються на підгалузі лісового господарства і лісозаготівельної промисловості. В свою чергу лісове господарство нашої держави спрямоване на відтворення лісу і тому до цієї галузі належать всі професії, пов’язані з лісництвом (охорона і розширення площ лісів, поліпшення їхнього видового складу та підвищення продуктивності тощо). До іншої підгалузі належать професії, метою діяльності яких є перероблення сировини (лісу) і виготовлення певної продукції або ж напівфабрикатів для використання у лісопильній, фанерній, целюлозно-паперовій промисловості, на будівництві та гірничодобувній промисловості. Важливими галузями деревообробної промисловості є виробництво деревно-стружкових плит, меблів, будівельних матеріалів з дерева (дверей, паркету, плінтусів та ін.) [3].

Специфічні особливості професіографічної інформації, яку можна включати у зміст навчальних предметів у процесі оволодіння профілем “Деревообробка”, які найбільш розповсюджені у лісопильному виробництві. Технологія виготовлення виробів з деревини передбачає її послідовну переробку. Спершу круглий лісоматеріал розпилюють на бруси (дошки, шпали тощо) на спеціальних лісопильних рамах. Згодом таку продукцію класифікують за породою деревини, розмірами і способом оброблення.

Для надання пиломатеріалам потрібної форми, а також для виготовлення з них різних деталей застосовують спеціальні верстати механічної обробки деревини (круглопильні, стрічкові, лобзикові). Згодом поверхні цих пиломатеріалів вирівнюють і доводять до потрібних розмірів за допомогою стругальних верстатів (фугувальні, рейсмусні). Отримана в такий спосіб деревообробна продукція є сировиною для фасонної обробки (прямолінійних або криволінійних контурів) і виготовлення різних профілів, пазів, гребенів, шипів та ін. за допомогою фрезерних верстатів. Специфічною особливістю механічної обробки деревини є те, що її здійснюють на лісопильних підприємствах, деревообробних заводах, будівельних майданчиках і в деревообробних цехах різних машинобудівних заводів.

Оволодіння учнями змістом навчального профілю “Деревообробка” створює можливості для ознайомлення їх з всіма професіями, які

обслуговують технологічний процес виготовлення продукції з деревини. До них належать професії і спеціальності сфери технології лісозаготівельних та деревообробних підприємств, лісопильного виробництва та виробництва фанери, виготовлення меблів, паперу та картону, хімічної переробки деревини й технології целюлозно-паперової промисловості.

Крім того, що є надзвичайно важливим, під час виконання практичних, проектних і проектно-технологічних робіт старшокласники не лише ознайомлюються зі специфікою професій у галузі деревообробки, а й здійснюють професійні випробування у кожній з них. А це дає їм змогу обґрунтовано й усвідомлено обрати майбутню професію, у якій вони зможуть досягнути в майбутньому достатнього рівня професіоналізму.

Відзначимо, кожен окремо взятий навчальний профіль освітньої галузі “Технології” має широкі можливості для професійної орієнтації учнів старшої школи, а не лише профіль “Деревообробка”. Так під час оволодіння старшокласниками змістом профілю “Агровиробництво” або ж “Агротехніка” є можливість проводити професійне орієнтування у сфері професій, пов’язаних з технологією сільськогосподарського виробництва. До них можна віднести професій, предметом професійної діяльності яких є природа. Це агрономія, агрохімія та ґрунтознавство, екологія і захист рослин, плодо- й овочівництво, виноградарство, тваринництво, ветеринарна медицина та зооінженерія тощо. До іншої групи професій належать ті, предметом діяльності яких є техніка. Це професії з механізації й енергетика сільського господарства, автоматизованого управління технологічними процесами та ін.

Зрозуміло, що взаємодія людини з професією лежить в площині відносин між професійними вимогами і якостями людини. Це тривалий і суперечливий процес, узгодження якого багато в чому залежить від науково-обґрунтованої системи професійної орієнтації учнів у процесі професійної діяльності вчителя технологій. Для того, щоб підійти до її вирішення, необхідно спиратися на дані професіограми (описи соціально-економічних, санітарно-гігієнічних, психологічних та інших особливостей професії) і психограми (характеристики вимог, що пред’являються професією до психіки людини), які є основою для здійснення профорієнтаційної роботи в старшій школі.

Звичайно, кількість начальних профілів у загальнотехнологічному, професійному та інженерно-технічному піднапрямі не є сталою. До того ж кількість професій, яким охоплюється технологічний напрям, надзвичайно велика. Крім того така кількість постійно змінюється й одночасно ускладнюються вимоги, одні з них зникають, а інші з’являються. Розвивається також ринок освітніх послуг та ринок праці, змінюються пріоритети в освітній та промисловій політиці, не є сталими і вподобання учнів та ін. Це вимагає від вчителя освітньої галузі “Технології” постійної

роботи на собою, удосконалення свого фахового рівня й підвищення педагогічної майстерності. Ці фактори визначають особистісну складову готовності студентів загальнотехнічних дисциплін до професійної орієнтації учнів старшої школи. Її сутність виявляється в ставленні до своєї професії, сформованості мотивів, особистісних смислів і цілей, які спонукають особистість майбутнього педагога до саморозвитку і самовдосконалення.

Майбутні вчителі технології мають володіти також методикою професійної орієнтації старшокласників, сучасними алгоритмами та способами вирішення професійних завдань, знати вікові та індивідуальні особливості підліткового та молодшого юнацького віку, вміти організувати індивідуальну, групову та колективну професіографічну діяльність, вміло керувати проектною та проектно-технологічною діяльністю школярів, забезпечувати профільні та професійні випробування тощо. Означене вище є змістом професійної готовності майбутнього вчителя технологій, яка разом із особистісною готовністю складає основу його майбутньої професійної майстерності.

Висновок. Отже, технологічний напрям профільного навчання, який обумовлений суспільним розподілом праці, тісно пов'язаний з певною сферою інженерних і робітничі професій. Тому сучасний зміст формування в майбутніх учителів технологій готовності до професійної орієнтації учнів старших класів полягає в розвитку взаємопов'язаних складових: особистісної і професійної готовності. Оскільки ринок освітніх послуг і ринок праці не є сталим, то особистісна готовність майбутнього вчителя технологій передбачає сформованість у нього ставлення до своєї професії, мотивів, особистісних смислів і цілей, які спонукають його до саморозвитку і самовдосконалення. Сутність професійної готовності полягає в тому, що майбутні вчителі технології мають володіти методикою професійної орієнтації учнів 8–9 та 10–11 класів, сучасними алгоритмами та способами вирішення професійних завдань, знати вікові та індивідуальні особливості підліткового та молодшого юнацького віку, вміти організувати індивідуальну, групову та колективну професіографічну діяльність, вміло керувати проектною та проектно-технологічною діяльністю школярів, забезпечувати профільні та професійні випробування.

Література:

1. Багаева И. Профессионализм педагогической деятельности и основы его формирования у будущего учителя: : автореф. дис.. на соискание наук. степени докт. пед. наук: спец. 13.00.04 / И. Багаева. – СПб., 1994. – 42 с.
2. Маркова А. Психология профессионализма / А. Маркова. – М., 1996. – 308 с.
3. Основи технологій виробництва в галузях народного господарства:

навч. посібник / [Є. П. Желібо, Д. В. Анопко, В. М. Буслик, М. А. Овраменко та ін.]. – К.: Кондор, 2005. – 716 с.

4. Постанова Кабінету Міністрів України “Про затвердження Концепції державної системи професійної орієнтації населення” № 842 від 17 вересня 2008 року.

5. Постанова Кабінету Міністрів України “Про затвердження Положення про Раду з питань професійної орієнтації населення” № 28 від 21 січня 2009 року.

6. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів “Людина і світ професій” для 8 – 9 класів (70 год.) //Бех І.Д. (Науковий консультант), Мельник О.В., Гуцан Л.А., Морін О.Л., Ткачук І.І., Скалько О.В., Дятленко С.М., Шабдінов М.Л. //Трудова підготовка в закладах освіти. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2008. – №1 (53). – С. 43 – 56.

7. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів “Побудова кар’єри” для 10 – 11 класів (70 год.) //Бех І.Д. (Науковий консультант), Мельник О.В., Гуцан Л.А., Морін О.Л., Ткачук І.І., Скалько О.В., Дятленко С.М., Шабдінов М.Л. //Трудова підготовка в закладах освіти. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2008. – №3 (55). – С. 43 – 56.

8. Рішення колегії Міністерства освіти і науки України “Про затвердження Концепції профільного навчання в старшій школі” № 10 / 13 від 25. 09. 2003 року.

9. Сорочан Т.М. Підготовка керівників шкіл до управлінської діяльності: теорія та практика: монографія / Т. М. Сорочан. – Луганськ: Знання, 2005. – 384 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

КАБІНЕТ МІНІСТРІВ УКРАЇНИ

ПОСТАНОВА

від 17 вересня 2008 р. № 842

Про затвердження Концепції державної системи професійної орієнтації населення

Кабінет Міністрів України **постановляє:**

1. Затвердити Концепцію державної системи професійної орієнтації населення, що додається.

2. Визнати такою, що втратила чинність, постанову Кабінету Міністрів України від 27 січня 1994 р. № 48 (48 – 94-п) “Про Концепцію державної системи професійної орієнтації населення” (ЗП України, 1994 р., № 5, ст. 129).

3. Міністерствам, іншим центральним органам виконавчої влади, Раді міністрів Автономної Республіки Крим, обласним, Київській та Севастопольській міським державним адміністраціям розробити у тримісячний строк план заходів з реалізації Концепції державної системи професійної орієнтації населення на період до 2011 року.

Прем’єр – міністр України

Ю.ТИМОШЕНКО

Інд. 26

КОНЦЕПЦІЯ

державної системи професійної орієнтації населення

**Затверджено Постановою Кабінету Міністрів України
(від 17 вересня 2008 р. № 842)**

Проблема, на розв’язання якої спрямована Концепція

В умовах глобалізації та посилення конкуренції у світовому економічному просторі загострюється проблема формування, відтворення та використання трудового потенціалу. За результатами досліджень Світового банку, проведених в 192 країнах, на трудовий потенціал припадає 64 відсотки загального багатства країн.

Трудовий потенціал суспільства визначається характером формування та реалізації здатності до праці кожної особи і значною мірою залежить від професійного вибору та успішності здобуття або зміни професії. Фактором, що сприяє професійному самовизначенню та реалізації здатності до праці особи, є дієва система професійної орієнтації населення. На сьогодні важливим соціальним та економічним завданням є послідовний розвиток державної системи професійної орієнтації

населення, що забезпечує всім громадянам рівні можливості в отриманні профорієнтаційних послуг.

Професійна орієнтація населення є науково обґрунтованою системою взаємопов'язаних економічних, соціальних, медичних, психологічних і педагогічних заходів, спрямованих на активізацію процесу професійного самовизначення та реалізації здатності до праці особи, виявлення її здібностей, інтересів, можливостей та інших чинників, що впливають на вибір професії або на зміну виду трудової діяльності.

Професійна орієнтація населення за змістовими напрямками функціонування має такі структурні елементи:

- професійна інформація – документовані або публічно оголошені відомості про трудову діяльність та її роль в професійному самовизначенні особи, інформація про стан, потребу і динаміку ринку праці, зміст та перспективи розвитку сучасних професій і вимоги до особи, форми та умови оволодіння ними, можливості професійно-кваліфікаційного зростання і побудови кар'єри, що спрямована на формування професійних інтересів, намірів та мотивації особи щодо вибору або зміни виду трудової діяльності, професії, кваліфікації, роботи;

- професійна консультація – організована взаємодія фахівця з професійної орієнтації та особи, яка отримує послугу, що спрямована на оптимізацію її професійного самовизначення на основі виявлення індивідуально-психологічних характеристик, особливостей життєвих ситуацій, професійних інтересів, нахилів, стану здоров'я та з урахуванням потреби ринку праці;

- професійний відбір – науково обґрунтована система заходів, що створює умови для встановлення професійної придатності особи до конкретних видів професійної діяльності та посад згідно з нормативними вимогами і конкретним робочим місцем;

- професійна адаптація – науково обґрунтована система заходів, що забезпечує входження, оволодіння та досягнення особою професійної майстерності у конкретному виді професійної діяльності на конкретному робочому місці.

На сучасному етапі система професійної орієнтації населення не забезпечує належної ефективності формування, відтворення та збереження трудового потенціалу.

Аналіз причин виникнення проблеми

Необхідність розроблення цієї Концепції зумовлена зміною стану та тенденцій розвитку національної економіки в цілому і ринку праці зокрема, суспільної свідомості щодо сприйняття та розв'язання проблем праці і зайнятості, переходом від подолання наслідків безробіття до його профілактики.

Концепція повинна забезпечити цілісність системи професійної орієнтації населення, належну координацію діяльності соціальних інститутів, що покликані її здійснювати.

Професійна орієнтація населення повинна базуватися на наукових дослідженнях, спиратися на положення міжнародних актів і практичний досвід розвинутих країн світу.

Вимогою часу є забезпечення ефективнішого залучення роботодавців та громадськості до управління системою професійної орієнтації населення, яке повинно спрямовуватися у профорієнтаційній роботі з різними верствами населення на досягнення балансу між економічними та особистісними інтересами.

Потребують удосконалення наукове та науково-методичне забезпечення професійної орієнтації населення та система інформування про перспективи розвитку національної економіки з урахуванням регіональних особливостей як окремих галузей економіки, так і конкретних підприємств відповідно до їх потреби у робітниках певних професій та рівня кваліфікації. Актуальність створення відповідних базових інституціональних утворень та системи підготовки і підвищення кваліфікації кадрів зумовлена необхідністю надання профорієнтаційних послуг на професійній основі.

Мета Концепції

Метою Концепції є забезпечення розвитку державної системи професійної орієнтації населення згідно з пріоритетами державної економічної та соціальної політики і світовим досвідом та конкурентоспроможності національного ринку праці.

Шляхи розв'язання проблеми

Шляхами розв'язання проблеми є:

- формування нормативно-правових, соціально-економічних, інформаційно-методичних, матеріально-технічних і фінансових засад системи професійної орієнтації населення;
- залучення до участі в управлінні системою професійної орієнтації населення представників громадськості та роботодавців;
- створення умов для активізації роботи з професійної орієнтації населення та надання на належному рівні профорієнтаційних послуг усім його соціальним групам і віковим категоріям;
- належне ресурсне забезпечення профорієнтаційної роботи;
- диференціація профорієнтаційних та переорієнтаційних заходів відповідно до основних видів праці;
- широке використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій та засобів зв'язку;
- підготовка та професійний розвиток кадрового ресурсу професійної орієнтації населення, професіоналізація профорієнтаційної діяльності;
- проведення фундаментальних та прикладних наукових досліджень у сфері професійної орієнтації населення і забезпечення широкого впровадження їх результатів у практику;
- удосконалення механізму науково-методичного та навчального

забезпечення з питань професійної орієнтації населення;

- оновлення змісту, форм та методів профорієнтаційної роботи з різними соціальними групами і віковими категоріями населення з урахуванням їх специфіки;

- забезпечення одержання та використання в профорієнтаційній роботі соціально-економічної інформації про перспективи розвитку національної економіки з урахуванням регіональних особливостей окремих галузей економіки відповідно до їх потреби у робітниках певних професій і рівня кваліфікації;

- утворення нових та удосконалення структури існуючих профорієнтаційних підрозділів з метою підвищення ефективності їх роботи;

- створення системи управління якістю профорієнтаційних послуг з урахуванням міжнародного досвіду;

- розроблення сучасних стандартів та норм профорієнтаційної роботи;

- розвиток міжнародного співробітництва у сфері професійної орієнтації населення;

- інформування громадськості про діяльність у сфері професійної орієнтації населення.

Організаційна структура державної системи професійної орієнтації населення

Розв'язанню проблеми сприятиме впровадження організаційної структури державної системи професійної орієнтації населення, яка включає дві взаємодіючі складові – державну та громадську і має загальнодержавний, територіальний та базовий рівень.

Управління системою професійної орієнтації населення на загальнодержавному рівні здійснюють відповідно до своїх повноважень:

- Мінпраці – щодо всіх соціальних груп незайнятого та зайнятого працездатного населення;

- МОН – щодо дітей дошкільного, шкільного віку та молоді, яка навчається;

- Мінсім'ямолодьспорт – щодо молоді;

- МОЗ – щодо осіб із стійким розладом функцій організму, зумовленим захворюванням, травмою або вродженими вадами розумового та фізичного розвитку, які призводять до обмеження життєдіяльності;

- Міноборони, МВС, інші органи, в яких проходять службу військовослужбовці, – щодо допризовників, військовослужбовців та осіб, звільнених з військової служби з правом на пенсію у зв'язку із скороченням штату або проведенням організаційних заходів, інших категорій населення;

- Державний департамент з питань виконання покарань – щодо засуджених до позбавлення та обмеження волі в установах виконання покарань, а також осіб, які утримуються в лікувально-трудових профілакторіях;

– інші міністерства та центральні органи виконавчої влади – щодо працюючого та вивільнюваного персоналу.

З метою координації роботи у сфері професійної орієнтації населення утворюється Міжвідомча рада з питань професійної орієнтації населення, яка є консультативно-дорадчим органом Кабінету Міністрів України.

Сторонами соціального діалогу є всеукраїнські об'єднання організацій роботодавців, всеукраїнські профспілки, всеукраїнські громадські організації.

Наукові дослідження і науково-методичне забезпечення у сфері професійної орієнтації населення на замовлення зазначених центральних органів виконавчої влади проводять Національна академія наук, Академія педагогічних наук, Академія медичних наук та інші наукові установи.

Поширенню професійної інформації сприяє Держкомтелерадіо.

Управління системою професійної орієнтації населення на територіальному рівні забезпечують місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування.

На базовому рівні професійна орієнтація населення проводиться навчальними закладами та закладами охорони здоров'я, реабілітаційними установами, центрами зайнятості, центрами професійної орієнтації, молодіжними центрами праці, військкоматами, установами виконання покарань, лікувально-трудовими профілакторіями, підприємствами, установами та організаціями.

Форми взаємодії органів виконавчої влади з інститутами громадянського суспільства

На сьогодні під час проведення професійної орієнтації населення органам виконавчої влади необхідна активно вести соціальний діалог з всеукраїнськими об'єднаннями організацій роботодавців, всеукраїнськими профспілками, всеукраїнськими громадськими організаціями на загальнодержавному, а з відповідними організаціями зазначених інститутів громадянського суспільства на територіальному та базовому рівні. При цьому активно використовуються такі форми взаємодії:

- представництво у громадських органах при органах виконавчої влади, органах місцевого самоврядування, органах управління фондами загальнообов'язкового державного соціального страхування;

- участь у підготовці проектів та/або висновків щодо проектів законів, інших актів законодавства з питань або в частині професійної орієнтації населення;

- внесення пропозицій щодо вдосконалення нормативно-правової бази професійної орієнтації населення;

- сприяння поширенню вітчизняного та міжнародного досвіду з питань професійної орієнтації населення;

- участь у проведенні наукових досліджень з актуальних проблем професійної орієнтації населення шляхом співпраці з науково-дослідними установами;

- співпраця з питань ресурсного забезпечення роботи з професійної орієнтації населення та розвитку інфраструктури;
- утворення та організація діяльності недержавних структур сприяння працевлаштуванню та професійному самовизначенню всіх соціальних груп і вікових категорій населення, проведення на їх базі професійної орієнтації;
- сприяння поширенню професійної інформації;
- забезпечення професійної адаптації працівників на підприємствах, в установах та організаціях, сприяння професійному становленню працівників.

Очікувані результати реалізації Концепції

Реалізація Концепції дасть змогу:

- створити умови для реалізації конституційних прав громадян на вільний розвиток особистості, на працю, на вільний вибір професії та професійний розвиток;
- задовольнити потребу всіх соціальних груп та вікових категорій населення в отриманні доступних профорієнтаційних послуг належної якості;
- підвищити рівень зайнятості населення;
- поліпшити професійну орієнтацію населення шляхом залучення інститутів громадянського суспільства.

Фінансові, матеріально-технічні та трудові ресурси, необхідні для реалізації Концепції

Фінансування заходів із забезпечення розвитку державної системи професійної орієнтації населення здійснюватиметься за рахунок коштів, передбачених в державному і місцевих бюджетах, та інших джерел.

Необхідне матеріально-технічне та кадрове забезпечення розвитку державної системи професійної орієнтації населення повинно здійснюватися під час виконання відповідних галузевих програм, планів заходів, спрямованих на реалізацію Концепції.

Додаток Б

КАБІНЕТ МІНІСТРІВ УКРАЇНИ ПОСТАНОВА

від 21 січня 2009 р. N 28

Про утворення Ради з питань професійної орієнтації населення

Кабінет Міністрів України постановляє:

1. Утворити Раду з питань професійної орієнтації населення.
2. Затвердити Положення про Раду з питань професійної орієнтації населення, що додається.

Прем'єр-міністр України

Ю.ТИМОШЕНКО

Інд. 26

ПОЛОЖЕННЯ

про Раду з питань професійної орієнтації населення

1. Рада з питань професійної орієнтації населення (далі – Рада) є постійно діючим консультативно-дорадчим органом при Кабінеті Міністрів України.

2. Рада у своїй діяльності керується Конституцією (254к/96-ВР) та законами України, а також указами Президента України та постановами Верховної Ради України, прийнятими відповідно до Конституції (254к/96 – ВР) та законів України, актами Кабінету Міністрів України та цим Положенням.

3. Основними завданнями Ради є:

- всебічне вивчення проблемних питань та розроблення пропозицій за результатами аналізу діяльності міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, всеукраїнських профспілок, їх об'єднань, всеукраїнських громадських організацій, інших об'єднань громадян і всеукраїнських об'єднань організацій роботодавців у частині професійної орієнтації населення;

- сприяння координації роботи центральних і місцевих органів виконавчої влади та їх взаємодії з органами місцевого самоврядування і сторонами соціального діалогу;

- розроблення пропозицій і рекомендацій щодо підвищення рівня професійної орієнтації населення, її нормативно-правового, фінансового, матеріально-технічного, кадрового, наукового, методичного та інформаційного забезпечення;

- участь у визначенні пріоритетів фундаментальних та прикладних наукових досліджень з питань, що належать до її компетенції;

- забезпечення проведення системного аналізу актів законодавства з питань професійної орієнтації населення з метою визначення основних напрямів його вдосконалення та проектів актів законодавства із зазначених питань;

- сприяння вивченню, узагальненню і поширенню вітчизняного та зарубіжного досвіду роботи у сфері професійної орієнтації населення;

- розроблення пропозицій щодо розвитку міжнародного співробітництва, спрямованого на вдосконалення державної системи професійної орієнтації населення.

4. Рада має право:

- одержувати в установленому порядку від центральних і місцевих органів виконавчої влади, підприємств, установ та організацій інформацію, необхідну для виконання покладених на неї завдань;

- утворювати постійні та тимчасові робочі групи, комісії, залучати за згодою для участі в їх роботі представників центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, профспілок, їх об'єднань, громадських організацій,

інших об'єднань громадян, організацій роботодавців, їх об'єднань, наукових установ тощо (за погодженням з їх керівниками), а також незалежних експертів;

- заслуховувати на своїх засіданнях інформацію керівників центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, профспілок, їх об'єднань, громадських організацій, інших об'єднань громадян, організацій роботодавців, їх об'єднань з питань професійної орієнтації населення;

- взаємодіяти з утвореними в установленому порядку радами з питань професійної орієнтації населення в Автономній Республіці Крим, областях, мм. Києві та Севастополі;

- вносити Кабінетові Міністрів України розроблені за результатами своєї роботи пропозиції щодо вирішення актуальних питань функціонування державної системи професійної орієнтації населення;

- організовувати та проводити конференції, симпозиуми, семінари, наради з питань, що належать до її компетенції.

5. Рада утворюється у складі голови, трьох заступників та членів Ради, які здійснюють свої повноваження і обов'язки на громадських засадах.

Головою Ради є Міністр праці та соціальної політики.

До складу Ради входять заступники керівника Мінпраці, МОН, Мінфіну, Мінекономіки, Мінсім'ямолодьспорту, МОЗ, Державного центру зайнятості, академік-секретар відділення професійної освіти і освіти дорослих Академії педагогічних наук, а також вісім представників всеукраїнських профспілок, їх об'єднань, всеукраїнських громадських організацій, інших об'єднань громадян і вісім представників всеукраїнських об'єднань організацій роботодавців.

6. Голова Ради має трьох заступників.

Заступником голови Ради з числа членів Ради, що представляють центральні органи виконавчої влади, Державний центр зайнятості, Академію педагогічних наук, є заступник Міністра праці та соціальної політики. Інші заступники голови Ради обираються на першому її засіданні з числа членів Ради, що представляють всеукраїнські профспілки, їх об'єднання, всеукраїнські громадські організації, інші об'єднання громадян і всеукраїнські об'єднання організацій роботодавців.

7. Персональний склад Ради затверджується головою Ради.

Строк повноважень членів Ради становить три роки.

8. Основною формою роботи Ради є засідання, що проводиться її головою або одним із заступників голови Ради в разі потреби, але не рідше ніж два рази на рік.

Регламент роботи Ради затверджується головою Ради.

9. Засідання Ради вважається правоможним, якщо на ньому присутні не менш як:

– дві третини членів Ради;
– по чотири члени Ради, що представляють центральні органи виконавчої влади, Державний центр зайнятості, Академію педагогічних наук; всеукраїнські профспілки, їх об'єднання, всеукраїнські громадські організації, інші об'єднання громадян; всеукраїнські об'єднання організацій роботодавців.

10. На своїх засіданнях Рада формує пропозиції і рекомендації з питань, що належать до її компетенції, які фіксуються в протоколі засідання.

Пропозиції і рекомендації вважаються такими, що схвалені, якщо за них проголосувала більшість присутніх на засіданні членів Ради. У разі рівного розподілу голосів вирішальним є голос головуєчого.

Протокол засідання Ради підписує голова Ради, а у разі його відсутності – заступник голови.

11. Пропозиції і рекомендації Ради можуть бути реалізовані шляхом прийняття відповідного акта Кабінетом Міністрів України.

12. Організаційно-технічне забезпечення роботи Ради здійснює Мінпраці.

Додаток В

*М. Л. Шабдінов,
Інститут проблем виховання АПН України*

План-конспект уроку на тему: “Інженер-технолог и його значущість у функціонуванні сучасного машинобудівного підприємства”

Мета.

1. *Навчальна:* ознайомити з професійною діяльністю інженера-технолога машинобудівного підприємства.

2. *Розвивальна:* розвивати в старшокласників уміння виділяти головне, аналізувати й самостійно робити узагальнені висновки.

3. *Виховна:* продовжити формування в старшокласників професійного самовизначення.

Матеріально-технічне забезпечення: професіограма інженера-технолога (механіка); психограма інженера-технолога (механіка); набір слайдів і фотографії; креслення деталей; технологічні карти.

Міжпредметні зв'язки: креслення, інформатика, ОБЖД, економіка.

Тип уроку: урок-лекція.

Методи:

1. Словесні (розповідь, бесіда).

2. Наочні (слайди, плакати, фотографії, професіограми, психограми, технологічні карти, креслення деталей, словник основних термінів і понять).

Хід уроку

I. Організаційна частина:

II. Актуалізація опорних знань.

З попередніх уроків Ви оволоділи знаннями про історію розвитку техніки й інженерної діяльності. Ми познайомилися з організацією і структурою народногосподарського комплексу України (НГК), системою комплексної підготовки виробництва (КПП). Також детально розглянули професійну діяльність інженера-конструктора, місце і значущість цього спеціаліста у НГК.

Запитання для повторення:

1. Які класи технічних засобів Ви знаєте?

(На даний час розрізняють два основні класи технічних засобів, які виконують різні функції у суспільному розподілі праці: виробнича і невиробнича техніка. Виробнича техніка використовується під час виготовлення предметів (продуктів) матеріального споживання. До невиробничої техніки належать предмети (продукти) побуту, освіти, культури та ін. До цього класу належить також і військова техніка.

2. Коли вперше з'явився термін “інженер” і що він тоді означав?

(Вперше термін “інженер” почали використовувати в західноєвропейських мовах у XIII – XIV століттях. Це поняття утворилося від латинського слова “ingenium”, яке спочатку означало “природжені здібності, талановитість”, а згодом набуло значення “розум, допитливість, винахідливість”).

3. Хто здійснює промислово-господарську діяльність в Україні?

(Промислово-господарську діяльність в Україні здійснюють підприємства народногосподарського комплексу. НГК складається з соціальної, економічної, організаційної і управлінської систем).

4. В чому полягає сутність комплексної підготовки виробництва?

(Сутність комплексної підготовки виробництва полягає в тому, що обов'язково здійснюються наступні види підготовчих робіт: технічні (науково-дослідницькі, конструкторські і технологічні), організаційні, матеріально-технічні, соціальні та економічні.

5. Хто такий інженер-конструктор?

(Інженер-конструктор – це спеціаліст у галузі розробки та проектування машин, устаткування, обладнання, приладів та інших механізмів виробництва).

6. На яких підприємствах працює інженер-конструктор?

(Інженер-конструктор працює в проектних і конструкторських організаціях (бюро). Він бере участь у конструюванні виробів, обладнання й інструменту, керує етапами і напрямками проектно-конструкторських робіт).

III. Мотивація навчальної діяльності.

Отже, ми ґрунтовно оволоділи навчальним змістом попередньої

теми. Виконали пошукові завдання в засобах масової інформації, Інтернеті та спеціалізованій літературі. Відшукали багато цікавого і корисного про техніку, інженерію і зрозуміли значущість інженерної діяльності в створенні нової техніки. І найголовніше, це допомогло Вам обрати об'єкт конструкторської розробки для здійснення пошуково-дослідницької і проектної діяльності.

IV. Повідомлення теми уроку.

Сьогодні ми зупинимось на специфіці діяльності інженера-технолога, його місця і значущості в функціонуванні сучасного машинобудівного підприємства.

V. Вивчення нового матеріалу.

Як ми наголошували раніше, виникнення інженерної діяльності як одного з найважливіших видів професійної праці людини пов'язане з розвитком мануфактурного і машинного виробництва. У середні віки інженерної діяльності ще не було в її сучасному розумінні, а була, переважно, технічна діяльність, органічно пов'язана з ремісничим виробництвом.

До початку XX століття інженерна діяльність була складним комплексом різних видів праці (винахідницька, конструкторська, проектувальна, технологічна та ін.). Вона обслуговувала різноманітні сфери техніки (машинобудування, електротехніка, хімічна технологія тощо).

Сьогодні одна людина не в змозі виконати всі різноманітні види праці, які потрібні для виготовлення будь-якого виробу. Сучасні вироби надзвичайно складні. На відміну від тих простих, які, наприклад вироблялися на початку XIX століття на одному з перших машинобудівних заводів (власник заводу Генрі Модслі). В кінці XIX століття у Лейпцигу функціонував завод, на якому всі інженерні роботи (від ідеї до виготовлення робочих креслень) виконувала одна людина (власник заводу Р. Зак). На цьому заводі не було технічних бюро, не було також і фахівців з креслярської справи. Оскільки це видавалося на той час дуже дивним.

Сьогодні важко уявити виробництво, на якому всі види інженерних розробок виконує одна людина, або ж група фахівців одного професійного спрямування. Сучасне машинобудівне підприємство складається з цілого ряду служб і підрозділів. До них належать: конструкторський, технологічний (техвідділ) і планово-економічний відділи (ПЕВ), відділ маркетингу і матеріально-технічного забезпечення (ВМТЗ) тощо.

Найважливішим ланцюжком виробництва готової продукції є технологічний відділ, у якому працюють інженери-технологи. Для того щоб розкрити сутність професійної діяльності інженера-технолога, з'ясуємо що ж таке “технологія” (в цілому), “технологія машинобудування”, “виробничий процес” і “технологічний процес”.

Ви вже знаєте, що залежно від виконуваних функцій народногосподарський комплекс України складається з двох сфер діяльності – виробничої (сфера матеріального виробництва) і невиробничої. До невиробничої сфери належать предмети (продукти) побуту, освіти, культури та ін. До цього класу належить також і військова техніка. До сфери матеріального виробництва належать усі галузі, які виготовляють або ж доводять до споживача матеріальні продукти (вироби). Основною галуззю матеріального виробництва є промисловість, яка забезпечує виробництво засобів виробництва (матеріалів, машин, обладнання, приладів і устаткування тощо). При цьому як виробнича так і невиробнича діяльність здійснюється у рамках відповідних (розроблених) технологій.

Технологія (від. грецьк. слів “*techne*” – мистецтво, ремесло, майстерність, вміння та “*logos*” – слово, наука, знання, вчення) – наука про ремесло. Технологія, у широкому її значенні, є наукою про процеси перетворення і використання об’єктів (матеріалів, енергії, інформації, продуктів природного і соціального середовища) на основі знань і відомостей про послідовність окремих виробничих операцій у процесі виготовлення продукту (виробу).

Технології за своєю функцією в системах технологій поділяються на *інформаційні та промислові*. Промислові, відповідно за цією ж ознакою, поділяються на чотири види технологій: видобувні, збагачення, переробки й обробки. Вони призначені для переробки матеріальних ресурсів на певний продукт (виріб).

Будь-яка промислова технологія існує в рамках виробничого процесу, тобто основу діяльності будь-якого промислового підприємства складає виробничий процес, результатом функціонування якого є виробництво готової продукції.

Процес (в широкому його розумінні) – послідовні зміни (сукупність послідовних змін) будь-якого об’єкта (предмета, явища), спрямованих на досягнення певного результату.

Виробничий процес – складна система взаємопов’язаних процесів праці, а іноді й природних процесів, внаслідок яких вихідні матеріали та напівфабрикати перетворюються на готову продукцію.

На сучасному етапі розвитку технологій складно зосередити всю сукупність неперервно зростаючих знань у всіх галузях виробництва машин у межах одної спеціальності. Тому в машинобудуванні надзвичайно важливими є виокремлені технології, з якими і пов’язані безпосередньо спеціальності. До них належить технологія ливарного виробництва, кування і штампування, зварювання, термічної обробки, нанесення покриття тощо.

Звичайно, неможливо вирішувати виробничі задачі без врахування організаційних і економічних складових виробничого процесу. Проте домінуючою складовою будь-якого виробництва є технологічний процес.

Згідно з ДСТУ 2391-94, *технологічний процес* визначається як частина виробничого процесу, який містить у собі дії, спрямовані на змінення і подальше визначення стану предмету виробництва.

Учасниками технологічного процесу є робітники, які за допомогою технологічного обладнання, інструментів і різноманітного технологічного оснащення змінюють форму і призначення заготовки (напівфабрикату). Робітники і технологічні засоби, які вони використовують, потребують певного розміщення у виробничому приміщенні (цеху, дільниці), тобто, в окремо виділеному й організованому робочому місці. *Робоче місце* є частиною виробничого простору, яке призначене для виконання виробничої задачі одним або ж групою робітників, в якому розміщене необхідне для роботи обладнання, інструмент, технологічні устаткування і пристрої для зберігання заготовок та виробів, які виготовлені на цьому робочому місці.

Кожний технологічний процес, залежно від його характеру, можна поділити на більшу або меншу кількість закінчених складових частин – операцій. *Операція* – закінчена частина технологічного процесу, що виконується на одному робочому місці над однією деталлю або групою деталей одним робітником. Тобто всі дії, які виконує один робітник на одному станку під час обробки деталі і є технологічною операцією. Причому варто наголосити, що назва операції визначається назвою обладнання на якому її виконують. Наприклад, якщо ми здійснюємо операцію свердління отвору в деталі на свердлильному станку, то це буде свердлильна операція. А якщо ми такий же отвір будемо свердлити на токарному станку (з практичних занять в механічній майстерні Ви знаєте що це можна робити), то це буде називатися токарною операцією.

Для того, щоб уявити структуру операції і врахувати затрати часу на її виконання, потрібно розділити операцію на окремі частини, які називають переходами. *Технологічний перехід* – це закінчена частина технологічної операції, яка виконується одними й тими ж засобами технологічного устаткування з дотриманням постійних технологічних режимів і однієї установки деталі.

Процес створення машини від формулювання її службового призначення і до отримання готового продукту поділяють на *два етапи: проектування і виготовлення*. Перший етап завершується розробкою конструкції машини, яка фіксується на кресленні. З цим процесом ми познайомилися на попередньому уроці. Другий етап – виготовлення виробу за допомогою виробничого процесу. Організація і здійснення другого етапу є найголовнішою складовою технології машинобудування. Основним же напрямом діяльності інженера-технолога є розробка різноманітних технологічних процесів у межах виробництва.

Наприклад, кінцевим продуктом автомобільного заводу є автомобіль, який складається з:

- окремих деталей (болти, гайки, штифти, шплінти, осі, вали, шестерні тощо);
- складальних одиниць (двигун, коробка передач, карбюратор або ж інжектор, паливний насос, стартер, генератор і т. д.);
- корпусних деталей, виготовлених за допомогою лиття (блок циліндрів, головка блоку циліндрів, корпус трансмісії, корпус коробки передач і т. д.);
- деталей, виготовлених за допомогою штампування (двері, капот, кришка багажника, крила і т. д.).

На кожну з названих вище деталей, механізмів і агрегатів конструктор розробляє комплект конструкторської документації.

Так в чому ж полягає сутність діяльності інженера-технолога?
Давайте спробуємо це з'ясувати.

Ви вже знаєте, що головним конструкторським документом є креслення деталі або ж складальної одиниці (складальне креслення) (див. дод. Д, рис. 21 – 23). На рисунку 21 ми бачимо креслення деталі “Фланець”. Саме таке конструкторське креслення цієї деталі і є головним документом для початку роботи інженера-технолога, результатом праці якого має бути розроблений технологічний процес її виготовлення. Результатом розроблення технологічного процесу виготовлення деталі “Фланець” є креслення, у якому визначено технологію її виготовлення (див. дод. Д, рис 22).

Тобто, конструктор втілює ідею виробу на папері (сьогодні це робиться на комп'ютері за допомогою спеціальних креслярських програм), її основні параметри, а технолог розробляє комплекс цілеспрямованих дій, за допомогою яких конструкторська розробка перетворюється на готовий виріб. Такий виріб може бути завершеним, тобто таким, який не потребує більше обробки, або ж напівфабрикатом для іншого виробу (деталі, пристрою).

Технологічний процес, як і конструкторські креслення, розроблюється на виготовлення кожної окремої деталі (технологічний процес механічної обробки) та на збирання кожної складальної одиниці (технологічний процес складання).

На рисунках 21 та 23 (див. дод. Д.) ми бачимо, що креслення деталі “Фланець” є результатом професійної діяльності інженера-конструктора, а технологічний процес її виготовлення – технологічна розробка інженера-технолога.

Проте для того, щоб розробити технологічний процес виготовлення (складання) деталі, необхідно визначити заготовку з якої вона має бути виготовлена. Цей процес ми бачимо на рисунку 3 (див. дод. Д). Відзначимо, заготовки деталей отримують за допомогою:

- лиття;
- обробкою тисненням (куванням, штампуванням, прокатуванням);
- комбінованими способом.

Технолог розраховує економічну доцільність вибору заготовки різними способами і той спосіб, який виявився найбільш вдалим приймається для виготовлення деталі.

Обравши заготовку певним способом, технолог розраховує її початкові (вихідні) розміри, тобто визначає припуски на обробку. Припуском називають частину матеріалу, яка видаляється під час обробки заготовки для досягнення заданих властивостей і розмірів оброблюваної поверхні.

Наступним етапом технологічної розробки є визначення так званого “типу виробництва”.

Що ж таке “тип виробництва”?

Виробничі об’єкти (машини, механізми, устаткування та ін.), залежно від потреб, виготовляють різної кількості. Така кількість називається *обсягом випуску*. Зрозуміло, що потреба у різних видах продукції різна. Тому обсяги випуску поділяються на *три типи*: одиничне, серійне, масове.

До *одиничного* виробництва машини, механізмів, устаткування та ін. належать ті, для яких є характерним невеликий обсяг випуску.

Головною ознакою *серійного виробництва* є періодичне виготовлення однакових (повторювальних) партій машини, механізмів й устаткування за одним і тим же кресленням та технологією впродовж тривалого календарного часу. Під час такого виробництва партії виробів може бути лише одна деталь (механізм). Розрізняють дрібносерійне, середньо серійне та багатосерійне виробництво.

Серійне виробництво є основним типом машинобудування. Близько 80 % із загальної кількості всієї продукції машинобудування виробляється на заводах серійного виробництва (виробництво метало оброблювальних та дерево оброблювальних станків, пресів, ткацьких машин, насосів, вентиляторів тощо).

До *масового виробництва* належать ті, для яких є характерним неперервне виготовлення великій кількості деталей (механізмів) за незмінними кресленнями та технологією виготовлення впродовж тривалого часу. У такий часовий проміжок на переважній кількості робочих місць виконується одна і та операція.

Отже, тип виробництва, зважаючи на означену вище їхню характеристику, безпосередньо залежить від річної програми виготовлення визначеної кількості деталей. При цьому кількість деталей, поряд з її кресленням, є основою для розроблення технологічної процедури її виготовлення та вибору відповідного типу виробництва. Знати тип виробництва необхідно для того, щоб обрати обладнання і визначити кваліфікацію робітників. Це пояснюється, наприклад, тим, що під час одиничного виробництва використовуються універсальні верстати, які налаштовані на виконання різноманітних операцій, кількість яких задана їх функціональними можливостями.

У серійному і масовому виробництві переважно використовується так зване операційне обладнання, тобто таке, що налаштоване на виконання вузької номенклатури робіт (один станок налаштований лише на проточування зовнішньої поверхні, а інший на розточування, наприклад, внутрішньої і т. д.). В таких умовах суттєво відрізняються і вимоги до кваліфікації робітників. В одиничному виробництві використовується праця робітників високої кваліфікації, оскільки універсальні верстати складні й тому вимагають спеціальної підготовки і досвіду спеціаліста по їх обслуговуванню. Їх праця є більш високооплачуваною у порівнянні з робітниками, які працюють на підприємствах серійного і масового виробництва, оскільки на таких виробництвах верстати менш складні і не потребують високої кваліфікації.

Варто відзначити, що залежно від типу виробництва залежить рівень витрат і прибуток підприємства. Також залежно від означених вище параметрів відрізняється специфіка професійної діяльності інженера-технолога.

Отже, обравши заготовку, розрахувавши припуски і визначивши тип виробництва, інженер-технолог розпочинає безпосередній процес розробки технології виготовлення деталі (машини, механізми, устаткування та ін.). Для цього він повинен досконало володіти всіма способами (токарним, фрезерувальним, свердлильним, шліфувальним, стругальним, слюсарним і т.д.) і методами (термічним, електрофізичним, електротехнічним, електрохімічним та ін.) обробки деталей (заготовки).

Під час розробки технологічного процесу інженер-технолог на кожну операцію здійснює розрахунки режимів різання. До *режимів різання* належать:

- частота обертання шпинделя, яка позначається латинською буквою – “*n*”;
- швидкість подавання інструменту – “*S*”;
- глибина різання або ж глибина подавання інструмента – “*t*”;
- швидкість різання – “*v*”.

Завершальним етапом технологічної розробки є визначення норми часу на кожну операцію технологічного процесу. *Норма часу* є регламентованим періодом, який потрібний для виконання певного об’єму робіт у визначених виробничих умовах одним або кількома виконавцями відповідної кваліфікації.

Основним розрахунковим часом є *норма штучного часу*, яка визначається за формулою 1.

$$t_{шт} = t_o + t_{вс} + t_{обс} + t_{л.п.} \quad (1)$$

де t_o – основний машинний час, тобто час, який витрачається на обробку деталі;

$t_{вс}$ – допоміжний час, необхідний для встановлення деталі та інструменту на станок і їх зняття;

$t_{обс}$ – час обслуговування робочого місця;

$t_{л.п}$ – час на особисті потреби і регламентовані перерви відповідно до вимог організації виробничого процесу.

Потрібно відзначити, що норма штучного часу є головним показником не лише під час розробки технологічного процесу, але і під час проектування нових машинобудівних заводів, цехів і дільниць. Але й цим не вичерпується значущість цього показника.

Історичні факти. Доволі яскравим прикладом є історія розвитку міста Тольяті в Росії. Це місто з'явилося наприкінці 60-х років минулого століття у Радянському Союзі на річці Волга. Всім Вам воно відоме і асоціюється із заводом ВАЗ (Волжський автомобільний завод), який виробляє автомобілі “Жигулі”, “Лада”, “Лада Самара”, “Калина”, “Пріора” и т.д. Виявляється, що тодішнє Міністерство автомобільної промисловості СРСР купило в італійського концерну “Фіат” ліцензію на виробництво одного з своїх автомобілів і було прийняте рішення будувати автозавод на місці нинішнього Тольяті.

Який же зв'язок між нормою часу і будівництвом заводу?

А зв'язок цей виявляється в тому, що визначивши норму часу на виготовлення кожної деталі автомашини, норми часу на її збирання в цілому і кількості запланованих до випуску автомобілів за рік, розраховують скільки одиниць обладнання для цього необхідно. Згодом, спираючись на норми штучного часу, визначається скільки змін має працювати кожна одиниця обладнання за добу для того, щоб забезпечити випуск заданої річної програми (максимальна кількість змін за добу – три). Заздалегідь визначивши кількість змін на добу, цілком логічно розраховується і кількість робітників, які мають працювати на відповідному обладнанні. Після цього підраховують кількість допоміжних робітників (ремонтувальники, водії, збиральниці, крановики, складувальники і т.д.). Зазвичай кількість *допоміжних працівників* складає – 40 %, а *інженерно-технічних працівників* (ІТР) – 15% від кількості основних робітників. Підкреслимо, що *основні робітники* це ті, які задіяні безпосередньо у виробничому процесі.

Отже, саме в такий спосіб відбулося проектування і будівництво заводу з необхідним залученням визначеної кількості працівників. Але і це ще не все. Завод побудований, робітники є, а побутових умов для життя немає! Крім того кожна людина має сім'ю. Що ж було далі? А далі кількість працівників помножили на коефіцієнт сімейності. В різних регіонах він неоднаковий. Наприклад, у регіоні Поволжя від дорівнює трьом, тобто вважається, що кожна сім'я в цьому регіоні складається з трьох осіб. Здійснивши операцію множення отримали загальну кількість людей, необхідних для повноцінного функціонування заводу. Виявилось, що для цього потрібно побудувати певну кількість житла та житлової інфраструктури (школи, лікарні, дитячі садочки, магазини, перукарні,

кінотеатри, парки відпочинку та ін.). Таким чином, відштовхуючись від норми штучного часу, на карті з'явилося ціле місто.

Наведений приклад розрахунку можливості будівництва заводу здійснив інженер-технолог. Цей приклад також свідчить про значущість цієї професії у сучасній машинобудівній промисловості.

Варто відзначити, що інженер-технолог є спеціалістом багатoproфільним і різностороннім. У машинобудуванні технологи різняться залежно від рівня спеціалізації. Наприклад: інженер-технолог ливарного виробництва, інженер-технолог штампувального виробництва, інженер-технолог зварювального виробництва, інженер-технолог-терміст, інженер-технолог з нанесення покриття і т.д.

Крім того інженерами-технологами комплектуються різні галузі народногосподарського комплексу України. Наприклад: інженер-технолог хімічної, видобувної, металургійної промисловості і т. д.

Якими ж професійно-важливими якостями повинен володіти інженер-технолог?

Відповідь на це запитання ми знайдемо, коли проаналізуємо професіограму інженера-технолога. Загальною вимогою до спеціаліста у галузі “технології” є технічне мислення і глибокі знання з математики, фізики, хімії та інформатики. До вузькопрофесійних вимог інженера-технолога належать глибокі знання з інженерних дисциплін (креслення, нарисна геометрія, теоретична механіка і опір матеріалів, матеріалознавство, теорія машин і механізмів, деталі машин, програмування і обчислювальна техніка, організація і технологія машинобудівного заводу, проектування машинобудівних заводів, цехів і дільниць, проектування пристосувань і металообробного інструменту та станків, теорія різання, автоматика й автоматизація виробничих процесів, економіка виробництва.

Крім означеного вище інженер-технолог є також фахівцем у галузі систем автоматизованого проектування (САПР), оскільки розвиток комп'ютерних технологій, перш за все тривимірної графіки і математичного моделювання, обумовив появу різноманітних САПР, серед них:

- двохвимірних, наприклад, широко відомий Autodesk AutoCAD и Компас-Графік;

- трьохвимірних, наприклад, Autodesk Inventor, SolidWorks, Pro/ENGINEER, CATIA, САПР Компас 3D.

Сьогодні всі ці програми замінили основний функціональний інструмент інженера “кульман” (креслярська дошка з ковзаючою по ній лінійкою). Сучасне машинобудування вже обладнане такими комп'ютерними системами як роботизований комплекс “Rapid prototyping” (виготовлення деталі з копії її комп'ютерної моделі) і його удосконалений аналог “Delsam”. І це не повний перелік комп'ютерного і технологічного оснащення професійної діяльності сучасного інженера-технолога.

Інженер-технолог (у галузі машинобудування) є спеціалізацією інженера-механіка. Оволодіти нею можна на базі середньої (шкільної) і середньої професійної освіти. В Україні професійну підготовку таких спеціалістів здійснюють кілька вищих навчальних закладів. До них належить: Національний технічний університет “Київський політехнічний інститут”; Національний технічний університет “Харківський політехнічний інститут”; Запорізький національний технічний університет; Дніпропетровський національний технічний університет; Сумський національний університет; Одеський національний технічний університет; Республіканський вищий навчальний заклад “Кримський інженерно-педагогічний університет”.

VI. Закріплення вивченого матеріалу.

Словник основних термінів і понять.

Технологія (від. грецьк. слів “techne” – мистецтво, ремесло, майстерність, вміння та “logos” – слово, наука, знання, вчення) – наука про ремесло. Технології за своєю функцією в системах технологій поділяються на *інформаційні та промислові* (видобувні, збагачення, переробки й обробки)

Інженер-технолог – це спеціаліст у галузі розробки та проектування технологічного процесу виготовлення виробництва машин, устаткування, обладнання, приладів тощо. У машинобудуванні інженер-технологи різняться залежно від рівня спеціалізації (інженер-технолог ливарного виробництва, інженер-технолог штампувального виробництва, інженер-технолог зварювального виробництва, інженер-технолог-терміст, інженер-технолог з нанесення покриття і т.д.) та галузі народногосподарського комплексу України (інженер-технолог хімічної, видобувної, металургійної промисловості і т. д.)

Виробничий процес – складна система взаємопов’язаних процесів праці, а іноді й природних процесів, внаслідок яких вихідні матеріали та напівфабрикати перетворюються на готову продукцію.

Технологічний процес визначається як частина виробничого процесу, який містить у собі дії, спрямовані на змінення і подальше визначення стану предмету виробництва.

Учасники технологічного процесу – робітники, які за допомогою технологічного обладнання, інструментів і різноманітного технологічного оснащення змінюють форму і призначення заготовки (напівфабрикату).

Операція – закінчена частина технологічного процесу, що виконується на одному робочому місці над однією деталлю або групою деталей одним робітником.

Технологічний перехід – це закінчена частина технологічної операції, яка виконується одними й тими ж засобами технологічного устаткування з дотриманням постійних технологічних режимів і однієї установки деталі.

Одиничне виробництво – невеликий обсяг випуску машини, механізмів, устаткування тощо.

Серійного виробництва – періодичне виготовлення однакових (повторювальних) партій машини, механізмів й устаткування за одним і тим же кресленням та технологією впродовж тривалого календарного часу. Розрізняють дрібносерійне, середньо серійне та багатосерійне виробництво.

Масове виробництво – неперервне виготовлення великій кількості деталей (механізмів) за незмінними кресленнями та технологією виготовлення впродовж тривалого часу. У такий часовий проміжок на переважній кількості робочих місць виконується одна і та операція.

Норма часу – регламентований період, який потрібний для виконання певного об'єму робіт у визначених виробничих умовах одним або кількома виконавцями відповідної кваліфікації.

А зараз перейдемо до домашнього завдання.

Додаток Д

*М. Л. Шабдінов,
Інститут проблем виховання АПН України*

Проект

Технологічний процес виготовлення деталі “Фланець” (приклад професійного самовипробування)

Структура проекту

Вступ

1. Основна частина

- 1.1. Історія розвитку техніки й інженерії
- 1.2. Основні характеристики сучасного машинобудівного виробництва
- 1.3. Типи виробництва
- 1.4. Виробництво заготовок
- 1.5. Якість продукції та її показники
- 1.6. Стандартизація та забезпечення якості продукції
- 1.7. Процес різання, точність обробки й шорсткість поверхні
- 1.8. Види металообробки у машинобудуванні
- 1.9. Машинобудівні і конструкційні матеріали

2. Технологічна частина

- 2.1. Завдання проекту
- 2.2. Початкові дані для виконання проекту
- 2.3. Креслення – основа конструкторської документації
- 2.4. Визначення типу виробництва
- 2.5. Аналіз конструкційних і технологічних особливостей деталі
- 2.6. Матеріал деталі

- 2.7. Вибір заготовки
- 2.8. Маршрутний технологічний процес виготовлення деталі
- 3. Профорієнтаційна частина
 - 3.1. Професія “токар” і обробка матеріалів на токарних станках
 - 3.2. Професія “фрезерувальник” і обробка матеріалів на фрезерувальних верстатах
 - 3.3. Професія “свердлувальник” і обробка матеріалів на свердильних верстатах
- Висновки
- Додатки
 - Додаток 1. План роботи
 - Додаток 2. Технологічна структура виробництва машинобудівного заводу
 - Додаток 3. Структура виробничого процесу
 - Додаток 4. Принципова схема виготовлення деталей і приладів
 - Додаток 5. Схема прокатування
 - Додаток 6. Профілі прокату
 - Додаток 7. Способи механічної обробки металів різанням
 - Додаток 8. Загальна структура машинобудівних матеріалів
 - Додаток 9. Спрощена класифікація деталей
 - Додаток 10. Креслення деталі “Фланець”
 - Додаток 11. Креслення заготовки деталі “Фланець”
 - Додаток 12. Технологічний процес виготовлення деталі “Фланець”
- Перелік використаної літератури

1. Основна частина

1.1. Історія розвитку техніки й інженерії

Термін “техніка” походить від грець. “techne” – мистецтво, майстерність. У сучасному розумінні “техніка” – це сукупність засобів людської діяльності, які створені для здійснення процесів виробництва і обслуговування невиробничих потреб суспільства. В цьому понятті зосереджені знання і виробничий досвід, який накопичений людством в процесі розвитку суспільного виробництва.

У вузькому значенні поняттям “техніка” позначають машини, механізми, прилади, пристрої та інші засоби певної галузі виробництва. Це поняття часто використовується також для сукупної характеристики навичок і прийомів, які використовуються в певній сфері людської діяльності. Переважно таке його розуміння вживається у випадках, коли мова йде про майстерність.

Часто до поняття “техніка” і “об’єкти технічних наук” відносять як обов’язкову складову поняття “технологія”, під яким розуміють сукупність виробничих процесів у певній галузі виробництва або ж використовують його для характеристики способів виробництва. Загалом, образно кажучи,

техніка і технологія є двома колесами на одній осі візка, на яку спирається будь-яке виробництво.

Система “людина-техніка” займає центральне місце у процесі технологічного способу виробництва. Від специфіки та взаємозв’язків складових цієї системи залежить їх значущість і місце у виробничому процесі.

Технічна діяльність виникла і формувалася одночасно з розвитком суспільства. Створення техніки було спричинене необхідністю вирішення технічних протиріч під час виконання технічних задач.

У первісному суспільстві, незважаючи на зміну видів праці, технічна діяльність ще не була самостійною. справжньої самостійності вона набула під час відділення ремесел від землеробства і скотарства. Саме в ті часи почав формуватися основний суб’єкт технічної діяльності – ремісник. Згодом, у період трансформації суспільних відносин, диференціації й інтеграції праці, результатом стрімкого розвитку технічної діяльності стало виникнення міського ремесла. Цей час і є початком виникнення інженерної діяльності.

Розвиток мануфактурного виробництва призвів до виникнення нових форм технічної діяльності. Суб’єктами такої діяльності, поряд з ремісниками, ставали і працівники мануфактури. Для забезпечення такого виробництва потрібні були кваліфіковані спеціалісти, що й стало причиною швидких темпів формування технічних наук та інженерії.

Стрімке зростання обсягів мануфактурного виробництва характеризують як промислову революцію, оскільки саме такий тип виробництва визначив, врешті решт, найманого промислового робітника як основного суб’єкта технічної діяльності. Згодом, під впливом розвитку технічних наук і вищої технічної освіти, настав період науково-технічної революції у виробництві. основним суб’єктом якого, крім робітника, стає інженер.

Термін “інженер” (від франц. “*ingenieur*”, або від лат. “*ingenium*” – розум, винахідливість, природжені здібності) з’явився і швидко розповсюдився в Західній Європі в XIII – XIV ст. Відзначимо, історія інженерної діяльності тісно пов’язана з історією цивілізації і закономірностями розвитку техніки, оскільки досягнення в останній забезпечувалося творчою працею технічних працівників інженерної сфери. Розкриємо етапи становлення інженерної професійної діяльності людини.

Перший (праінженерний) етап становлення інженерної діяльності відбувся в умовах рабовласницького устрою суспільства і був пов’язаний, передусім, з будівництвом й архітектурою. До найвидатніших інженерів того часу належать представники і послідовники відомої олександрійської школи: Герон Александрійський, Ктесибій, Архімед, а також римський архітектор Марк Вітрувій Полліон, який написав працю “Десять книг про архітектуру”.

Другий (передінженерний) етап становлення інженерної діяльності відбувся в епоху Відродження. Для цього етапу є характерним зародження машинного виробництва в умовах феодального ладу. Проте основною сферою використання інженерних досягнень залишатися будівництво. Дещо згодом інженерна діяльність поширюється і на військову справу. Переважно це стосується військової техніки (машини для метання биття стін тощо). Підтвердженням цього є визначення сутності професійної праці інженера в “Енциклопедії” Дідро і Д’Аламбера як будівельника військових укріплень і машин. Відзначимо, найвидатнішим інженером, експериментатором і винахідником (художником, архітектором, механіком) епохи Відродження був Леонардо да Вінчі.

Третій етап становлення інженерної діяльності відбувся в епоху промислового перевороту. Такий переворот історики пов’язують з початком використання робочих машин на базі парового двигуна.

Четвертий етап становлення інженерної діяльності відбувся в епоху розвитку монополістичного капіталізму (імперіалізму). Головною особливістю цього розвитку є те, що він відбувався на основі використання у виробничому процесі системи машин і технічних наук. Розкриємо особливості і причини розвитку технічних наук впродовж цього етапу. В середині XIX століття суттєво зросли потреби матеріально-технічного виробництва у науковому обґрунтуванні технічної діяльності. Для виконання таких досліджень створюються соціальні інститути технічних наук, перед якими стоїть завдання технічної підготовки виробництва. З цього часу технічна діяльність починає вважатися інженерною і, передусім, конструкторською і технологічною. Поняття “інженер” використовується не лише для характеристики будівельника, а, перш за все, для визначення сутності і специфіки машинобудівника.

П’ятий етап становлення інженерної діяльності та формування сучасного інженера відбувся в епоху науково-технічної революції. У другій половині XX століття у сфері науки і техніки спостерігається якісний стрибок у розвитку соціальної функції науки як безпосередньої продуктивної сили. Носіями цієї функції стають інженери, діяльність яких і є основним способом перетворення науки в безпосередню продуктивну силу.

Інженер, відповідно до сучасного визначення цієї професії – це фахівець у певній галузі техніки з вищою технічною освітою. Специфікою сучасного технічного виробництва є те, що найбільша частка витрат у процесі створення нової техніки припадає на інженерні розробки. При цьому кількість інженерів, як правило, суттєво перевищує кількість науковців і їх кількість продовжує зростати в тій же пропорції з року в рік. Ще однією особливістю професійної діяльності інженера є те, що у процесі виробництва нових й унікальних технічних об’єктів труді витрати інженерів робітників майже рівні, а здебільшого їх перевищують.

Отже, в сучасних умовах інженерна діяльність є розвиненою формою технічної діяльності, яка отримала відносну самостійність і стала соціальним інститутом під впливом розподілу праці та розвитку продуктивних сил і виробничих відносин. Крім того, сучасна інженерна діяльність є найбільш зрілою формою трудової діяльності, безпосередньо спрямованою на вирішення технічних завдань і створення техніки. А техніка є тим єдиним продуктом, який об'єднує всіх інженерів, незалежно від того, в якій сфері суспільного життя використовується їх праця.

Відзначимо, інженерну діяльність не можна ототожнювати з науковою і, зокрема, у галузі технічних наук. Якщо вчений переслідує пізнавальні цілі, то перед інженером завжди постає конкретне практичне завдання – створити технічний або технологічний об'єкт впродовж обмеженого проміжку часу і з мінімальними витратами. Крім того, особливістю інженерної діяльності є те, що вона набуває певного смислу лише тоді, коли її результати мають практичну реалізацію. Тобто кінцевий продукт, який корисний і на нього є попит на ринку товарів. Ще однією особливістю професійної діяльності інженера є те, що він відповідає за технічні рішення протягом всього терміну експлуатації технічного об'єкту, аж до заміни його більш прогресивним.

Інженерна діяльність – це технічне втілення досягнень науки, спрямоване на виробництво техніки і задоволення суспільних технічних потреб. Проте принципові відмінності між науковою та інженерною діяльністю не доводять про те, що їх не можна поєднувати. Творчість видатних діячів науки і техніки, таких як Архімед, Леонардо да Вінчі, М. В. Ломоносов, І. В. Курчатов, С. П. Корольов та ін., переконливо підтвердили необхідність і можливість переміни праці, зміни наукової діяльності інженерною і навпаки.

Засобами інженерної праці є наукові знання, а результати наукової діяльності оформлюються у вигляді готових методик здійснення розрахунків за допомогою формул, визначених залежностей, правил, нормативів та інших надзвичайно важливих для діяльності інженера допоміжних засобів підготовки виробництва. При цьому результати інженерної діяльності є засобами праці робітників, які виступають посередниками між інженером і технікою.

Основними інженерними спеціальностями цієї професії є інженер-конструктор (проектувальник) та інженер-технолог. Перший виконує підготовку робочого проекту, другий – його реалізацію. Інженеру-технологу належить провідне місце не лише в структурі інженерної професії, але й у структурі сучасного виробництва, оскільки вони акумулюють результати діяльності всіх інших інженерів. Відзначимо, що ця професія є багатопрофільною, оскільки технологів доводиться вирішувати не лише власні професійні задачі, а й виконувати функції проектувальника, виробника й експлуатаційника.

Отже, інженерна діяльність є стійким і відносно самостійним видом технічної діяльності, яка відрізняється від матеріально-виробничій праці робітників, науковців й інших фахівців, задіяних у сфері виробництва і використання техніки. Інженеру належить роль рушійної сили технічного прогресу. Підтвердженням цьому є збільшення частки витрат інженерної праці у процесі створення сучасних технічних об'єктів.

1.2. Основні характеристики сучасного машинобудівного виробництва

Залежно від виробничих функцій народногосподарський комплекс України складається з двох головних сфер діяльності: виробничої (сфера матеріального виробництва) і невиробничої.

До сфери матеріального виробництва належать всі галузі, які виробляють або доводять до споживачів матеріальні продукти. Також для цієї сфери належить міський і автомобільний транспорт, зв'язок, електронні засоби комунікації, торгівля і матеріально-технічне постачання, оскільки вони також сприяють створенню продукції і забезпечують її реалізацію. До невиробничої сфери належить медичне, освітнє і побутове обслуговування.

Провідна галузь матеріального виробництва – промисловість, основою якої є важка промисловість, що забезпечує виробництво засобів виробництва (матеріалів, машин, устаткування, приладів і т. д.). У легкій і харчовій промисловості створюються предмети вжитку і товари побутового і господарського призначення.

Основу діяльності будь-якого промислового підприємства складає виробничий процес, результатом виконання якого здійснюється виробництво продукції. Виробничий процес – це складна система взаємопов'язаних процесів праці, а іноді і природних процесів, внаслідок яких вихідні матеріали і напівфабрикати перетворюються на готову продукцію. Вихідні продукти у вигляді напівфабрикатів підприємство зазвичай отримує від інших підприємств [3, с. 48].

По відношенню до об'єкту виробництва різні етапи виробничого процесу проявляють себе по-різному. Одні з них змінюють його якісний стан (форму, розміри, структуру і хімічний склад матеріалу, зовнішній вигляд і т. д.). Інші, наприклад, транспортування, контроль, зберігання продукції на складах не виконують таких дій. Проте без них неможливо здійснити виробничий процес певної продукції і тим більше донести його до споживача. Саме тому виділяють основний, допоміжний і обслуговуючий виробничі процеси.

Сутність основного виробничого процесу полягає у безпосередньому перетворенні сировини і матеріалів у вироби. Допоміжні процеси – це ремонт устаткування, виготовлення технологічного оснащення, інструменту тощо. Обслуговуючі процеси – це транспортування, зберігання матеріалів (напівфабрикатів) і т. д.

Тобто технологічна структура виробництва машинобудівного заводу складається з таких елементів: заготівельне виробництво (ливарні цехи, штампування і термічної обробки), механічної обробки (токарні, фрезерні, шліфувальні та змішані цехи), складальне (цехи складання агрегатів, конвеєри збирання машин), допоміжне (інструментальні, ремонтно-механічні, монтажні й інші цехи.), експериментальне (цехи створення і випробування дослідних зразків машин). Технологічну структуру виробництва машинобудівного заводу представляємо на рисунку 1.

Рис. 1. Технологічна структура виробництва машинобудівного

Обов'язковою складовою будь-якого виробництва є апарат управління. Такий апарат складається з різноманітних відділів і служб, які забезпечують чітку і згладжену роботу підприємства. Проте найважливішою складовою частиною виробництва є технологічний процес. Структуру сучасного виробничого процесу подаємо на малюнку 2.

Розкриємо сутність цієї складової виробництва. Технологія (від грецьк. “techne” – мистецтво, ремесло, майстерність, вміння та “logos” – слово, наука, знання, вчення) – наука про ремесло. Технологія у широкому розумінні – це наука про процеси перетворення і використання матеріалів, енергії, інформації, об'єктів природного і соціального середовища. Вона є сукупністю знань і відомостей про послідовність окремих виробничих операцій у процесі виробництва чого-небудь. Промислова технологія – це сукупність знань і відомостей про спосіб обробки (переробки) матеріалів і виготовлення виробів [3, с. 22].

Технології за своєю функцією в системах технологій діляться на інформаційні та промислові. Промислові, які призначені для переробки матеріальних ресурсів на певний продукт, розподіляються на чотири види: видобувні, збагачення, переробки й обробки [3, с. 42].

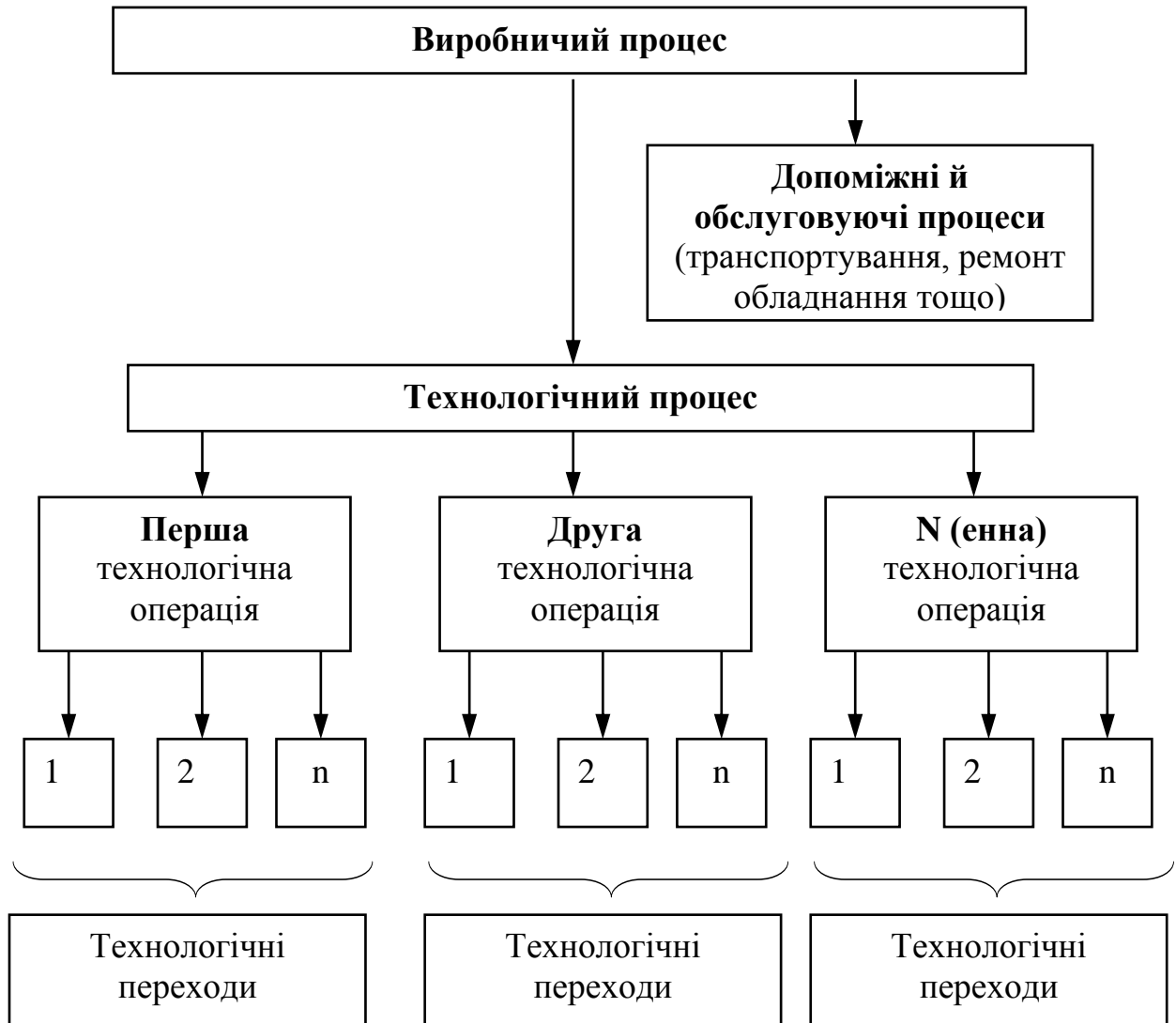

Рис. 2. Структура виробничого процесу

Будь-яка промислова технологія є складовою виробничого процесу і функціонує в її рамках. Згідно з ДСТУ 2391-94, технологічний процес – частина виробничого процесу, яка містить у собі дії, спрямовані на змінення і подальше визначення стану предмета виробництва [3, с. 49]

Існує велика кількість різних технологічних процесів, кожен з яких має свою структуру і особливості. Технологічні процеси, залежно від змісту, конкретизуються й уточнюються у їх назві. Наприклад, розрізняють технологічні процеси виготовлення деталей, складання, фарбування машини або технологічні процеси здобування заготовок, їх механічного, термічного і інших видів обробки, складання окремих частин машини і машини в цілому і т. д. На сьогоднішній день особливо актуальним стає поняття “технологія здобування й обробки інформації”.

Сучасний виробничий процес здійснюється робітниками за допомогою засобів виробництва. До них належать технологічне

обладнання і технологічне оснащення. Технологічне обладнання – це знаряддя виробництва, в яких для виконання певної частини технічного процесу розміщуються матеріали або заготовки, засоби впливу на них і джерела енергії. Прикладом технологічного обладнання є ливарні машини, токарні верстати, термічні печі, преси, роботи тощо.

Технологічне оснащення – знаряддя виробництва, які використовуються разом з технологічним обладнанням і додаються до нього для виконання певної частини технологічного процесу. Наприклад, різальний і вимірювальний інструмент, штампи, пристрої, прес-форми, моделі тощо [3, с. 49].

За ступенем універсальності (гнучкості) технологічне обладнання і оснащення поділяється на три типи: універсальне, спеціалізоване, спеціальне. *Універсальне обладнання* – це обладнання, на якому можна виконувати велику кількість різноманітних операцій. Таке обладнання характеризується високою технологічною гнучкістю, тобто можливістю обробляти різні за формою і розмірами деталі. Проте продуктивність його порівняно невисока, оскільки витрачається багато часу на переналагодження верстата під час переходу на обробку деталі іншого виду. *Спеціалізоване обладнання* – це обладнання для виконання обмеженої кількості операцій технологічного процесу і обмеженої номенклатури виробів. Порівняно з універсальним таке обладнання має набагато вищу продуктивність, але значно вужчі технологічні можливості під час його переналагодження на випуск іншого виду продукції. *Спеціалізоване обладнання* виготовляється для виконання певних операцій у процесі обробки деталей одного виду. Таке обладнання забезпечує найвищу продуктивність, але технологічні можливості його дуже обмежені. Переналагодити таке обладнання на випуск іншої продукції неможливо (спеціальний розточувальний верстат для виготовлення корпусу двигуна, спеціалізований верстат для точіння лапи бурового долота та ін.) [3, с. 50]

Технологічні засоби і робітники, які його використовують, потребують розміщення в приміщенні цеху або ділянки, тобто у виділенні робочого місця. Отже, *робоче місце* є частиною простору, який призначений для виконання виробничого завдання одним або групою робітників, у якому розміщені необхідні виробничі встаткування, інструмент, технологічне оснащення й пристрої для зберігання заготовок і виробів, виготовлених на даному робочому місці.

Кожний технологічний процес, залежно від його характеру, можна поділити на більшу або меншу кількість закінчених складових частин – операцій. *Операцією* називається закінчена частина технологічного процесу, що виконується на одному робочому місці над однією деталлю або групою деталей одним робітником [3, с. 49]. Об'єктом може бути сировина, напівфабрикат, заготовка, деталь тощо. В операцію входять не

лише роботи, пов'язані із зміною форми та розмірів деталі, а й дії, пов'язані з обслуговуванням верстата, пристрів, інструментів та деталей. Наприклад, під час обробки заготовки на токарному верстаті операція точіння охоплює всі дії робітника та рухи вузлів верстата, які виконуються в процесі обробки поверхні заготовки, включаючи її встановлення і знімання.

Необхідність розподілу технологічного процесу на операції спричинений двома групами факторів – фізичними й економічними. До фізичних належить, наприклад, неможливість обробки заготовки з шести сторін на одному робочому місці або необхідність поділу попередньої й кінцевої механічної обробки заготовок, оскільки між ними повинна бути проведена термічна обробка. Економічним фактором може бути, наприклад недоцільність створення спеціального й дорогого верстата, що дозволяє виконувати на одному робочому місці велику кількість способів механічної обробки.

Для того щоб мати можливість уявити структуру операції й урахувати витрати часу на її виконання, потрібно розчленувати їх на окремі частини, які називаються переходами. *Технологічний перехід* – це закінчена частина технологічної операції, яка виконується одними й тими ж засобами технологічного устаткування з дотриманням постійних технологічних режимів і однієї установки деталі. Технологічний перехід, який безпосередньо пов'язаний з технологічним впливом, називають основним. Перехід, що складається з дій робітника або механізмів, необхідних для виконання основного переходу, називають допоміжним. До допоміжних переходів відносять такі елементарні дії як установка й закріплення заготовки в пристосуванні, зміна інструменту, його підведення до заготовки і т.д.

Для оброблення заготовки її потрібно встановити й закріпити на робочому столі станка або ж в іншому устаткуванні. У процесі збирання такі діє є обов'язковими і з деталлю, до якої мають бути приєднані інші деталі. Процес закріплення заготовки або ж деталі в пристосуванні чи на робочому столі верстата називається – *установкою*.

2.3. Основні типи виробництва

Тип виробництва є найбільш загальною організаційно-технічною характеристикою виробництва і визначається рівнем спеціалізації робочих місць і номенклатурою об'єктів виробництва. Рівень спеціалізації робочих місць характеризується коефіцієнтом закріплення операцій, тобто кількістю різних операцій для групи робочих місць, і визначається за формулою 1.

$$K_{з.о.} = \frac{O}{P} [3,51] \quad (1)$$

У формулі 1: O – кількість різних операцій, які виконуються на дільниці або в цеху протягом певного проміжку часу; P – кількість

робочих місць, на яких виконуються ці операції протягом того ж проміжку часу.

Залежно від спеціалізації робочих місць, номенклатури об'єктів виробництва, а також організації виробничого процесу умовно розрізняють одиничне, серійне і масове виробництво.

Коефіцієнт закріплення операцій відповідно приймає значення:

1. $K_{з.о.} = 1$ – масове виробництво;
2. $1 < K_{з.о.} < 40$ – серійне виробництво;
3. $K_{з.о.} > 40$ – одиничне виробництво.

Одиничне виробництво характеризується:

- виготовленням широкої номенклатури виробів в одиничних кількостях, які, як правило, не повторюються;
- робочі місця не мають визначеної спеціалізації (для одиничного виробництва коефіцієнт закріплення операцій $K_{з.о.} > 40$, тобто на одному робочому місці виконується більш як сорок операцій);
- кваліфікація робітників висока (один робітник повинен вміти виконувати велику кількість операцій);
- технологічне обладнання, яке використовується в умовах одиничного виробництва є універсальним;
- відносно низька продуктивність праці;
- собівартість продукції порівняно висока.

Серійне виробництво характеризується:

- виготовленням обмеженої номенклатури виробів партіями (серіями), що повторюються через певні проміжки часу. Виробнича партія – це група заготовок одного найменування і типорозміру, які запускаються в обробку одночасно;
- залежно від кількості заготовок у серії та повторюваності серій таке виробництво умовно поділяють на дрібносерійне, середньoserійне і багатoserійне. Дрібносерійне виробництво за своїми характеристиками наближається до одиничного, багатoserійне – до масового. При цьому коефіцієнт закріплення операцій приймає такі значення:

1. $1 < K_{з.о.} < 10$ – багатoserійне виробництво;
2. $10 < K_{з.о.} < 20$ – середньoserійне виробництво;
3. $20 < K_{з.о.} < 40$ – дрібносерійне виробництво.

- технологічне обладнання і оснащення в умовах серійного виробництва використовується універсальне, в тому числі верстати з числовим програмним управлінням (ЧПУ), частково спеціалізоване, а також універсальне із спеціальним оснащенням (в умовах серійного виробництва використання ЧПУ є найбільш ефективним, оскільки дозволяє швидко і оперативно перейти на випуск інших деталей шляхом введення іншої керуючої програми для виконавчих органів обладнання, тим самим забезпечуючи достатню продуктивність в умовах достатньо широкої номенклатури виробів);

– кваліфікація працівників в умовах серійного виробництва різна, адже внаслідок широкого діапазону характеристик серійного виробництва і різноманітності обладнання тут використовується і висококваліфікована праця робітників та налагоджувальників і праця низькокваліфікованих робітників, які працюють на спеціалізованому обладнанні;

– за продуктивністю і собівартістю продукції серійне виробництво займає проміжне місце між одиничним і масовим.

Серійне виробництво є найбільш поширеним у промисловості. Більшість продукції машинобудування, приладобудування, легкої промисловості є продукцією серійного виробництва.

Масове виробництво характеризується:

– постійним і неперервним випуском одного виробу у великих кількостях;

– вузька спеціалізація робочих місць (на одному робочому місці виконується тільки одна операція);

– технологічне обладнання і оснащення спеціалізоване і спеціальне;

– кваліфікація працівників низька при наявності висококваліфікованих налагоджувальників (протягом тривалого часу на одному робочому місці виконується одна і та сама операція, що сприяє швидкому набуванню навичок і не потребує високої кваліфікації);

– продуктивність найвища з усіх типів виробництва;

– собівартість продукції найнижча з усіх типів виробництва, оскільки технологічні процеси в масовому і багатосерійне виробництві характеризуються тактом і ритмом випуску.

Такт випуску T – це інтервал часу, через який періодично здійснюється випуск певного виробу, який визначається за формулою 2:

$$T = \frac{\Phi_d}{N} \quad (2)$$

У формулі 2: Φ_d – дійсний фонд часу роботи обладнання за рік; N – річна програма випуску (кількість продукції, яка випускається за рік).

Ритм випуску – це величина, обернена до такту, тобто кількість певних виробів, що випускаються за одиницю часу.

До масового виробництва належить більшість підприємств автомобілебудування, підшипникової та годинникової промисловості [3,50 – 53].

Приклад. На дільниці з 11 робочих місць протягом місяця на 3, 6, 11-му – по одній операції; на 2, 4, 5 і 9-му робочих місцях виконувалось по дві операції; на 1, 7, 8, 10-му – по три.

За коефіцієнтом закріплення операцій визначаємо тип виробництва на дільниці.

$$K_{з.о.} = \frac{O}{P} = \frac{3 + 4 \cdot 2 + 4 \cdot 3}{11} = 2,09$$

Отримуємо коефіцієнт 2,09. Це числове значення у формулі ($1 < K_{з.о.} < 10$) належить до багатосерійне типу виробництва на дільниці.

2.4. Виробництво заготовок.

Заготовка – це предмет виробництва, з якого за допомогою зміни форми, розмірів, стану поверхні і властивостей виготовляють деталь або нероз'ємну складальну одиницю [4, 87]. Перш ніж стати деталлю, заготовка має піддатися обробці кількома способами. Схему виготовлення деталей і приладів представляємо на рисунку 3.

Вихідним матеріалом для будь-якої металевої деталі є руда або інша сировина, з якої, за допомогою металургійних процесів, виливають метал. Сутність процесу лиття зводиться до розміщення у ливарній формі розплаву, затвердіння (кристалізація) виливка й витягування його з форми.

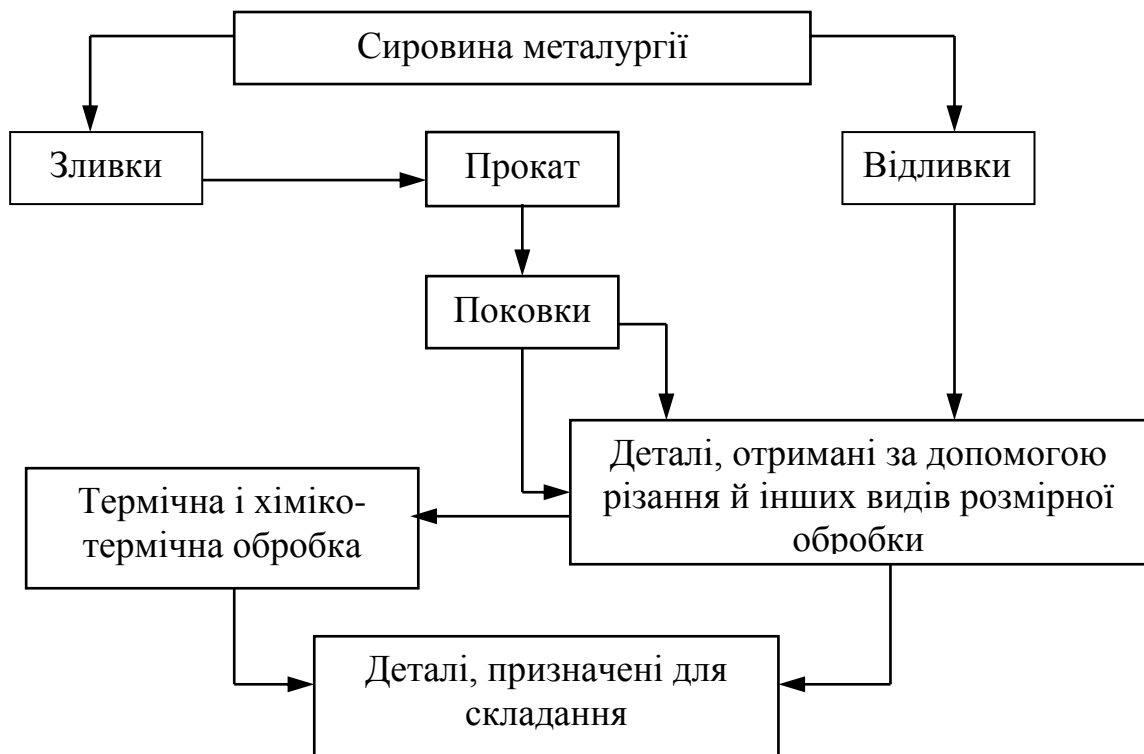

Рис. 3. Принципова схема виготовлення деталей і приладів

Плавлення здійснюють за допомогою різних печей (вагранки, мартенівські печі, конвертори, електропечі), які встановлені у плавильних відділеннях ливарних цехів. Під час виготовлення виливків із чорних металів (чавуну й стали) у плавильні печі завантажують шихту: чавун, сталевий лом, феросплави, флюси, спеціальні окислювачі та модифікатори.

Метал за допомогою розливальних ковшів заливають у разові або постійні форми. Разові форми, які щоразу руйнуються щораз під час вибивання виливків, виготовляють зі спеціальних формувальних і стрижневих матеріалів (пісок, глина, графіт, тальк, вугілля, бітум, фарби, клеї, рослинні масла й ін.) у формувальних стрижневих відділеннях ливарних цехів. Постійні металеві ливарні форми, як правило, виготовляють в інструментальних цехах (дільницях).

Металургійні зливки, звичайно, мають багато недоліків: нерівність поверхні, велика кількість домішок, нерівномірний розподіл механічних властивостей тощо. Для удосконалення структури й механічних властивостей металу зливки піддаються пластичному деформуванню. *Пластичність* – це стан металу, при якому він може змінювати форму без її руйнування під дією зовнішніх сил. Пластичність металу залежить від його хімічного складу, структури, температури, швидкості та характеру навантаження. Протилежним до пластичності є станом крихкості. Під час пластичної деформації змінюється не тільки форма заготовки, але й механічні й фізичні властивості металу. На основі такого деформування отримують заготовку під час обробки металу тисненням.

Процес пластичного деформування здійснюється за допомогою прокатних станів. Прокатний стан – це машина (система машин), яка виготовляє заготовки методом прокатування. Він складається з однієї або кількох клітей, в яких у підшипниках станин обертаються валики, що отримують обертовий рух від двигуна (двигунів) через систему передавальних механізмів. [3, с. 300]

Залежно від напрямку обертання валків і напрямку руху заготовки можуть реалізовуватись різні схеми прокатки (повздовжнє, поперечне і поперечне гвинтове). До 90 % всього прокату виготовляють повздовжньою прокаткою, коли заготовка переміщається перпендикулярно до осей валків, які обертаються в протилежних напрямках. Орієнтовна схематична модель прокатування представлена на рисунку 4 [3, с. 301].

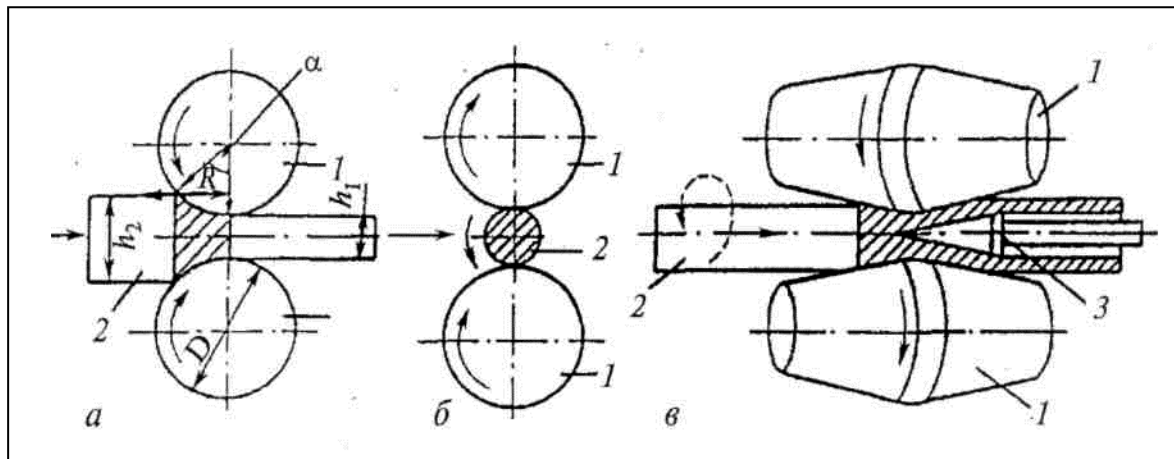

Рис. 4. Моделі прокатування заготовки

(а – повздовжня; б – поперечна; в – поперечно гвинтова;
1. – валки; 2 – заготовка; 3. –дорн (голка))

У процесі поперечного прокатування (див. рис. 4, б) валки 1 обертаються в одному напрямі навколо паралельних осей і обертають у протилежному напрямку заготовку, яка деформується при примусовому її переміщенні вздовж валків.

При поперечному гвинтовому прокатуванні (див. рис. 4, в) валки 1, що розташовані під кутом один до одного, обертаються в одному напрямку і надають заготовці 2 обертального та поступального руху. Внаслідок складання цих рухів заготовка переміщується вздовж валків.

Після обробки прокатуванням отримують виріб, що називається прокатом. Сукупність прокату, що випускається із зазначенням профілів та розмірів, називається асортиментом прокату. Профіль прокату – це форма його поперечного перерізу. Основні профілі прокату зображені на рисунку 5 [3, с. 301]

За асортиментом продукцію прокатного виробництва поділяють на такі групи: сортовий прокат, листовий прокат, труби, спеціальний та періодичний прокат. Профілі сортового прокату можуть бути загального призначення – квадрат, круг, стрічка, кутник, швелер, двотаврова балка та ін. (див. рис. 5, а) та спеціального призначення – рейки, профілі для автобудування і тракторобудування, суднобудування, транспортного машинобудування та інших галузей промисловості.

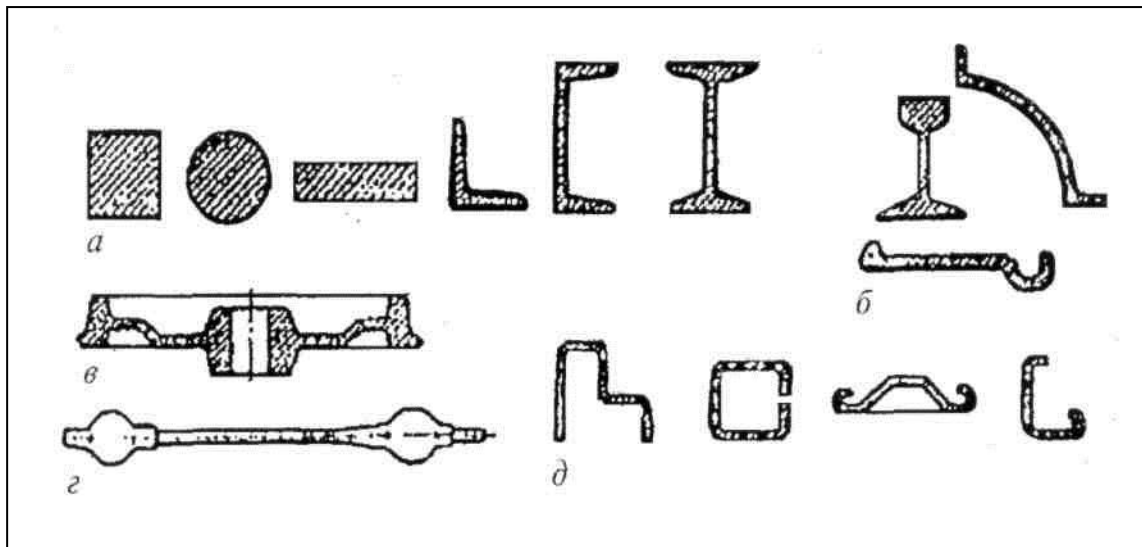

Рис. 5. Основні профілі прокату

(а – профілі сортового прокату; б – профілі спеціального призначення; в – залізничні колеса; г – періодичний прокат; д – гнутий профіль)

Листовий прокат поділяють на тонколистовий (завтовшки менше 4 мм) і товстолистовий (завтовшки більше 4 мм). Деякі види листової сталі призначені для окремих галузей промисловості. Серед них розрізняють сталь котлову, автотракторну, електротехнічну тощо. Труби поділяють на дві групи: безшовні та зварні. Крім того, випускають труби фасонні та змінного перерізу. До спеціальних видів прокату належать залізничні колеса (див. рис. 5, в), шестерні, кулі, підшипникові кільця, періодичний прокат (див. рис. 5, г), а також гнутий профіль (див. рис. 5, д) [3, с. 301]

Обробка металів тисненням також здійснюється на різних ковальсько-пресових машинах і установках. В якості інструменту на яких використовуються штампи. Сутність процесу пресування полягає у витісненні металу із закритого об'єму крізь отвір у матриці. Профіль пресованого виробу відповідає перерізу цього отвору. Пресування є високопродуктивним та економічним способом обробки металів і сплавів, за допомогою якого можна отримати суцільні та порожнисті профілі. Пресовані вироби мають більшу точність, ніж поковки. Пресуванням виготовляють дріт діаметром 5 мм та більше, прутки 5 – 250 мм, труби з товщиною стінки $> 1,25$ мм із зовнішнім діаметром 200 – 400 мм та інші вироби. Вихідною заготовкою для пресування є відливка або круглий прокат.

2.5. Якість продукції і її показники.

Рівень якості конкретної продукції визначається порівнянням сукупності показників її якості з відповідною сукупністю базових показників, встановлених стандартами та іншими нормативними документами. Якість продукції – це сукупність її властивостей, що зумовлюють її принадність, задовольняють певні потреби відповідно до її призначення. Якість продукції характеризується технічним рівнем, стабільністю показників, економічною ефективністю, конкурентоздатністю на зовнішньому ринку [3, 92]

Технічний рівень відображає такі *показники якості*:

- призначення, що визначає спроможність продукції виконувати функції відповідно до проекту (міцність, жорсткість, тріщино, вогне-, сейсмо-, морозо- та вологостійкість, стійкість до впливу сонячної радіації, теплоізоляція, звукоізоляція, світло проникнення);
- конструктивність, що характеризує геометричні розміри, форму, склад, структуру і ступінь технічної досконалості та прогресивності продукції при застосуванні в різноманітних видах промисловості;
- надійність, яка визначає довговічність, схоронність продукції виходячи з ймовірності виникнення відмов (в тому числі руйнування, втрати властивостей), стійкості до корозії, строку служби, часу і умов зберігання;
- ремонтпридатність (відновлюваність), що характеризує тривалість, трудомісткість і вартість відновлення при відмовах;
- технологічність, що встановлює трудомісткість виготовлення, матеріалоемність і енергоемність, ступінь механізації й автоматизації;
- транспортабельність, що включає масу, габарити, матеріаломісткість та трудомісткість упаковки, можливість контейнеризації;
- сумісність, що характеризує взаємне поєднання розмірів, а також погодженість термінів їхньої служби;
- енергоемність, що характеризує зручність виготовлення,

зберігання, транспортування, монтажу й експлуатації продукції (температурний режим, рівень токсичності, запиленості, вібрації);

– естетичність, що відображає художню виразність, зовнішній вигляд, якість поверхонь [3, с.93]

2.6. Стандартизація та забезпечення якості продукції

Сучасна економіка ґрунтується на застосуванні єдиних норм, правил, вимог, показників якості. Єдність розуміння вимог до продукції чи послуг досягається завдяки нормативно-технічним документам, що розробляються як на рівні підприємства, так і на державному рівні.

Нормативний документ – це документ, який встановлює правила, загальні принципи чи характеристики різних видів діяльності або їх результатів. Цей термін охоплює такі поняття, як стандарт, кодекс усталеної практики, технічні умови, технічний регламент та ін.

Стандарт – це документ, що встановлює для загального і багаторазового застосування правила, загальні принципи або характеристики, які стосуються діяльності чи її результатів, з метою досягнення оптимального ступеня впорядкованості у певній галузі, розроблений у встановленому порядку на основі консенсусу. Наприклад: стандарти виготовлення будівельної продукції, легкої промисловості, харчової і т. ін. [3, 97].

Стандартизація (згідно з Законом України “Про стандартизацію”) – це діяльність, що полягає у встановленні положень для загального і багаторазового застосування щодо наявних чи можливих завдань з метою досягнення оптимального ступеня впорядкування у певній сфері, результатом якої є підвищення ступеня відповідності продукції, процесів та послуг їх функціональному призначенню, усуненню бар’єрів у торгівлі і сприянню науково-технічному співробітництву. [3,97]

Існують три види стандартизації: міжнародна, регіональна і національна. *Міжнародна стандартизація* – це стандартизація, що проводиться на міжнародному рівні, участь у якій відкрита для відповідних органів усіх країн. *Регіональна стандартизація* – стандартизація, що проводиться на відповідному регіональному рівні та участь у якій відкрита для відповідних органів країн певного географічного або економічного простору. *Національна стандартизація* – стандартизація, що проводиться на рівні однієї країни.

Суб’єкт, який займається стандартизацією, визнаний на національному, регіональному чи міжнародному рівні, основними функціями якого є розроблення, схвалення чи затвердження стандартів, має назву “орган стандартизації”. До функцій органу стандартизації (міністерства, відомства та комітети із стандартизації), також належить розробка нормативних документів різного рівня.

Стандарти за своїм рівнем можуть бути: міжнародні, регіональні та національні. Так, міжнародний та регіональний стандарти – це стандарти,

прийняті відповідно міжнародним та регіональним органом стандартизації, а національні стандарти – це державні стандарти України, прийняті центральним органом виконавчої влади у сфері стандартизації та доступні для широкого кола користувачів. З прийняттям Закону України “Про стандартизацію”, крім уже відомих нормативних документів, прийняті нові, такі як “кодекс усталеної практики” та “технічний регламент”.

Технічні умови – документ, що встановлює технічні вимоги, яким повинні відповідати продукція, процеси чи послуги. Технічні умови можуть бути стандартом, частиною стандарту або окремим документом. Наприклад: технічні умови на виготовлення керамічної цегли заводу “Прогрес”, які є власністю цього заводу.

Кодекс усталеної практики (звід правил) – документ, що містить практичні правила чи процедури проектування, виготовлення, монтажу, технічного обслуговування, експлуатації обладнання, конструкцій чи виробів. Кодекс усталеної практики може бути стандартом, частиною стандарту або окремим документом. Наприклад: звід правил з технології прокладання теплових мереж із застосуванням полімерних труб, який є добровільним для застосування іншими підприємствами, що виконують аналогічні роботи, але є обов’язковими для підприємства, що задекларувало виконання робіт відповідно до цих правил.

Найважливішим з документів, що регламентують відносини виробника і споживача, забезпечуючи безпеку споживача, є технічний регламент з підтвердження відповідності. *Технічний регламент* – це нормативно-правовий акт, що приймається органом державної влади та встановлює технічні вимоги до продукції, процесів чи послуг безпосередньо або через посилання на стандарти чи відтворює їх зміст. Наприклад: технічний регламент з підтвердження відповідності будівельної продукції є обов’язковим для усіх виробників цієї продукції.

Таким чином, зрозуміло, що якість продукції можна забезпечити лише при чіткому дотриманні вимог стандартів та нормативних документів [3, с. 98 – 99].

2.7. Процес різання, точність обробки і шорсткість поверхні.

Обробка металів різанням – це технологічний процес, який є частиною виробничого процесу, в ході якого з поверхні заготовки послідовно знімають шар (шари) металу з метою надання виробу запроектованих форми, розмірів і шорсткості поверхні [3, с. 326].

Сутністю процесу різання є кероване руйнування (руйнування суцільності) оброблюваного матеріалу під дією інструментів і прикладених зовнішніх сил. З позицій будови металевої речовини руйнування – це розрив електричних сил взаємодії атомів, зв’язків кристалічних ґрат. З позицій механіки деформованих тіл руйнуванню передують пружна й пластична деформація матеріалу за допомогою інструментів (різця, фрези тощо). Для руйнування є характерним утворення стружки, тобто під час

обробки частина матеріалу відокремлюється від заготовки і перетворюється в стружку.

Внаслідок великої трудомісткості та значних відходів металу в стружку обробка металів різанням належить до складних і дорогих технологічних процесів. Вартість обробки становить 30 – 40 % від вартості готового виробу. Це пояснюється тим, що в сучасному машинобудуванні ставляться високі вимоги до точності та якості поверхонь. Чим більші вимоги до точності та якості поверхонь, тим більша трудомісткість виготовлення деталей, тим складніший технологічний процес обробки.

Велике значення у механічній обробці мають: механізація і автоматизація процесів обробки, транспортування, навантаження і розвантаження; впровадження верстатів з числовим програмним управлінням (ЧПУ), автоматів, напівавтоматів, робото технічних комплексів, гнучких виробничих систем тощо; використання інструментів із твердих сплавів, металокераміки, ельбору; забезпечення оптимальних форм різального інструменту; впровадження прогресивних технологій обробки – багато інструментальної, електрофізичної, електромеханічної, променевої та інших.

Точність виготовлення і обробки деталей визначається якістю роботи машини. *Точність виготовлення деталі* – це ступінь відповідності її розмірів усім вимогам робочого креслення, технологічним умовам, стандарту. Показником якості обробленої поверхні є шорсткість. *Шорсткість* – це сукупність нерівностей, що створюють рельєф поверхні деталі у межах певної ділянки. Шорсткість поверхонь залежить від методу і режиму обробки, якості різального інструменту, фізико-технологічних властивостей оброблюваного матеріалу тощо. Невідповідність вимогам з шорсткості поверхонь викликає передчасний зношування виробів. Шорсткість позначається на кресленнях спеціальними позначками.

2.8. Основні види металообробки у машинобудуванні.

Механічна обробка металів різанням є технологічним процесом, необхідним для виготовлення, обслуговування і ремонту деталей, вузлів і агрегатів всієї різноманітності машин, устаткування і конструкцій. Основними способами механічної обробки металів різанням є: точіння, свердління, фрезерування, стругання і шліфування. Способи механічної обробки металів різанням представляємо на рисунку 6.

Точіння (див. рис. 6, а) – спосіб оброблення поверхонь заготовки, яка обертається навколо своєї осі, ріжучим інструментом (різцем). Точінням обробляють циліндричні, конічні, фасонні зовнішні та внутрішні поверхні, нарізають різьбу. Процес точіння здійснюють на токарних, карусельних, револьверних, розточувальних верстатах, токарних і револьверних автоматах і напівавтоматах. Верстати токарної групи становлять близько 50 % всього верстатного парку механічних цехів машинобудівних заводів. У процесі точіння головний рух виконує заготовка, рух подання – інструмент.

Свердління – спосіб виготовлення отворів заготовки у заготовках за допомогою свердла. Свердління виконують на свердлильних і фрезерних верстатах, токарних і револьверних автоматах тощо. (див. рис. 6, б). Під час свердління головний рух виконує інструмент або заготовка, рух подання – інструмент.

Для отримання більш точних розмірів порівняно із свердлінням отвори обробляють *зенкеруванням*, *розточуванням* або *розвертанням*. *Зенкерування* – обробка різанням стінок або входної частини отвору. Зенкерування роблять по чорних отворах у відливках, поковках або на поверхні просвердлених отворів. *Розточування* використовують для отримання отворів та для обробки отворів з точними міжцентровими відстанями. *Розвертання* – обробка отворів, де потрібна висока точність і чистота поверхні. Наприклад, при розвертанні із стінок попередньо оброблених (свердлінням, зенкеруванням або тільки свердлінням) отворів знімається шар металу в кілька десятих часток міліметра.

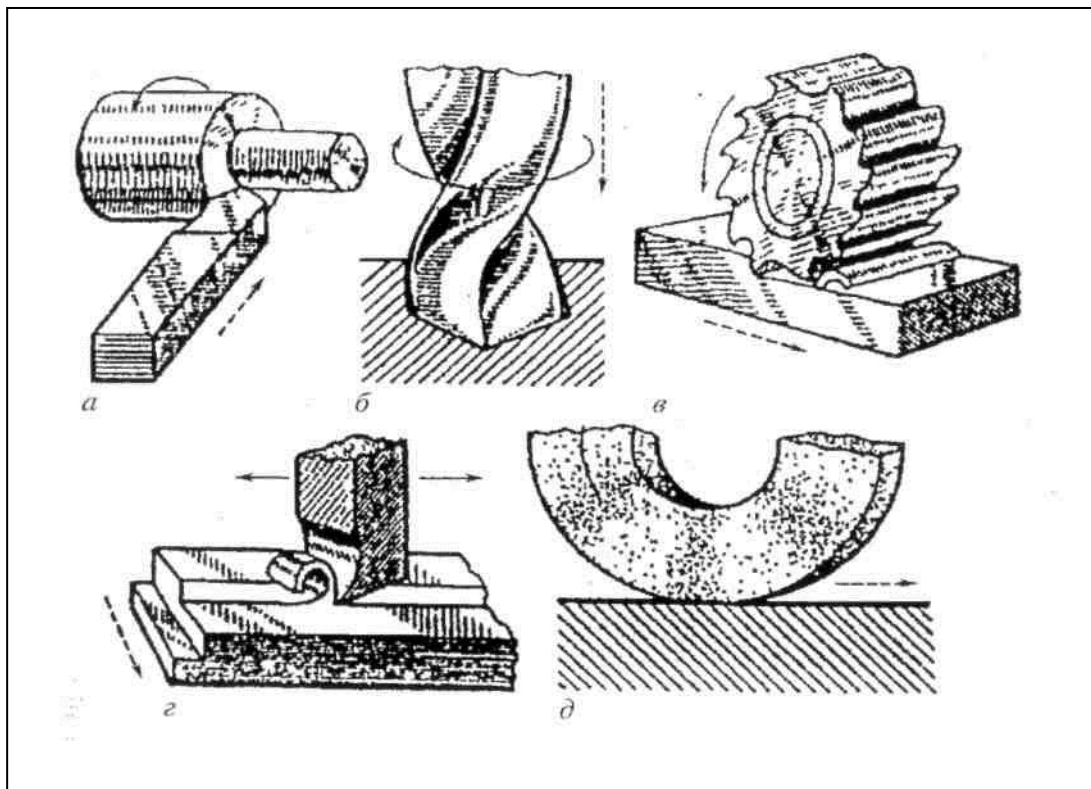

Рис. 6. Способи механічної обробки металів різанням
(а – точіння; б – свердління; в – фрезерування;
г – стругання; д – шліфування)

Фрезерування – спосіб оброблення плоских і криволінійних поверхонь заготовки ріжучим інструментом – фрезою (див. рис. 6, в). Головним рухом є обертання фрези, а рухом подання – поступальне переміщення заготовки або фрези. Фреза – багатолезовий інструмент,

кожен різальний зуб якої має всі елементи будь-якого іншого різального інструменту. Фрезерування здійснюють на фрезувальних верстатах.

Струганням обробляють площини горизонтальні, вертикальні, паралельні, похилі, пази, канавки та фасонні поверхні. *Стругання* – спосіб обробки поверхні деталі зворотно-поступальним переміщенням інструменту або заготовки. (див. рис. 6, г). Особливістю стругання є наявність холостого ходу, що знижує продуктивність верстатів, тому цей спосіб використовують в індивідуальних виробництвах.

Шліфування – процес обробки поверхонь на верстатах шліфувальним інструментом. Найчастіше шліфувальними кругами, іноді брусками, шкурками, пастами, які виготовляють із абразивних матеріалів (алмаз, корунд, карборунд тощо) з метою досягнення точних розмірів та високої якості (див. рис. 6, д). У більшості випадків шліфування є обробно-доводочною операцією, яка забезпечує точність до 0,002 мм і чистоту поверхні 0,15 – 1,2 мкм. Найпоширеніші способи шліфування: кругле зовнішнє, кругле внутрішнє (для обробки отворів), для обробки площин – плоске шліфування. Шліфування застосовують також для обдирних робіт (при очищенні виливків), заточування різального інструменту [3, с. 327 – 329].

2.9. Машинобудівні конструкційні матеріали.

У машинобудуванні й інших галузях промисловості для виготовлення різних деталей машин і приладів використовується величезна кількість конструкційних матеріалів. Одні з них мають значну міцність при відносно низькій щільності, інші мають високу електропровідність, треті – низьку електропровідність, але досить хорошу оброблюваність різанням, четверті в розплавленому стані мають досить високу текучість для одержання складних виливків.

Конструктор піл час визначення матеріалу для виготовлення тієї або іншої деталі враховує велику кількість факторів, до головного з яких можна віднести службові властивості деталі, вартість матеріалу, його оброблюваність тим або іншому способом, можливості використання відходів і т.п. Всі машинобудівні конструкційні матеріали можна розподілити на метали й неметали [2, с. 39]. Їх структуру представляємо на рисунку 7.

Металами називають речовини, загальними властивостями яких є “металевий” блиск, пластичність, електропровідність і теплопровідність, які зумовлені наявністю в їх кристалевій решітці великої кількості рухомих електронів провідності, не пов’язаних з атомними ядрами [3, с. 232].

Металами є 85 із 110 відомих на сьогодні хімічних елементів. У свою чергу метали поділяються на чорні й кольорові. До чорних належать сталі й чавуни, тобто сплави заліза (Fe) з вуглецем (C) й іншими хімічними елементами. Метали принципово відрізняються від неметалів

кристалічною будовою. До фізичних властивостей металів належить колір, щільність, плавкість, електропровідність, магнітні властивості, теплопровідність, теплоємність, розширюваність під час нагрівання. До хімічних – окислення, розчинність, корозійна стійкість. До механічних – пружність, пластичність, міцність, твердість, в'язкість, крихкість. До технологічних – проколюваність, текучість, пластичність, оброблюваність різанням, зварюваність.

Металевими сплавами називають сполучення двох або декількох металів і неметалів, у яких зберігаються металеві властивості [2, с.40]. Більшість сплавів одержують у рідкому стані. Сплави можуть бути отримані також спіканням, електролізом, конденсацією з пароподібного стану тощо. Хімічні елементи або їхні з'єднання в складі сплаву називають компонентами.

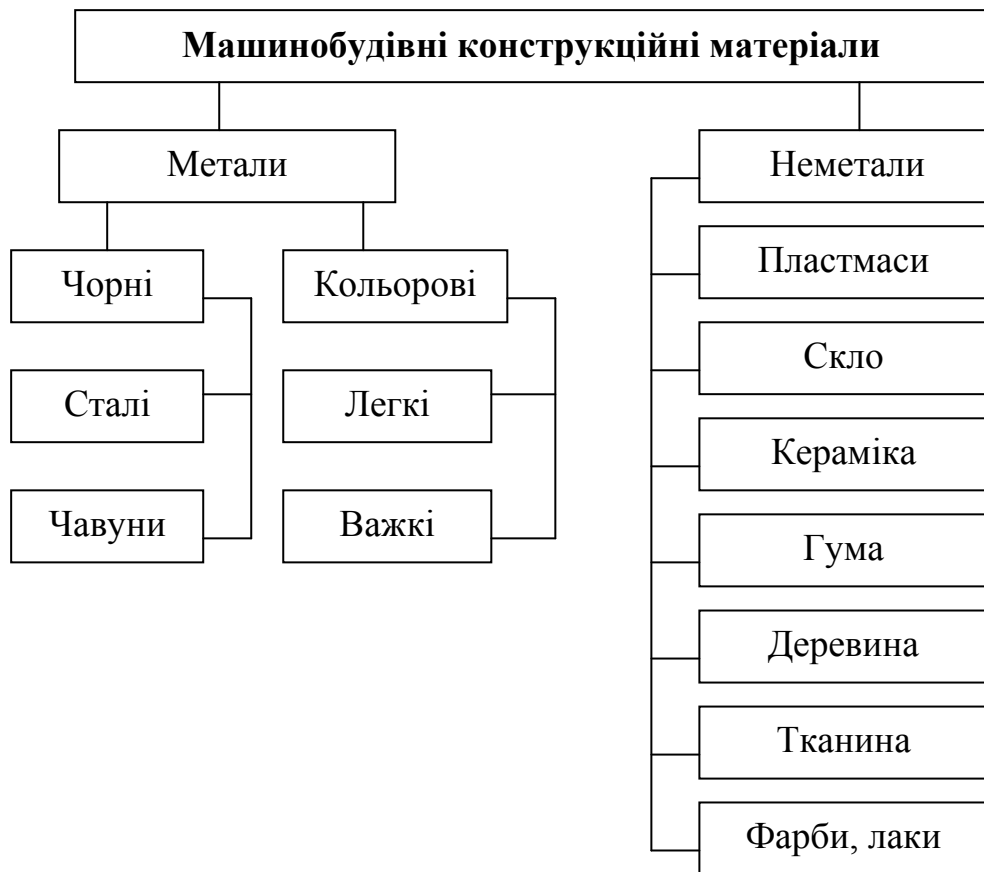

Рис. 7. Структура машинобудівних матеріалів

Сплави, як і метали, поділяють на чорні (на основі заліза) та кольорові (всі інші). За властивостями їх поділяють на: важкі (на основі свинцю, олова тощо); легкі (на основі берилію, алюмінію тощо); легкоплавкі (на основі натрію, калію тощо); важко плавкі (на основі ванадію, хрому, молібдену, вольфраму тощо); жаростійкі, що витримують нагрівання до високих температур без навантаження; жароміцні, що

витримують нагрівання до високих температур з навантаженням; магнітні (мають магнітні властивості); немагнітні; аморфні (конструкційні матеріали отримані під час дуже швидкого охолодження розплавів, нагрітих потужними електронними або іонними пучками).

З усіх металів та сплавів, які виробляються, близько 90 % становлять сталі і чавуни. Вони є основними металами, які використовуються у машинобудуванні. Чавун – це сплав заліза з вуглецем, вміст вуглецю в якому більше 2,14 %. Відповідно сталь – сплав заліза з вуглецем, зміст вуглецю в якому менш 2,14 %. Якщо в сталі 0,6 – 2% вуглецю, то її називають високо вуглецевою, якщо 0,25 – 0,6% вуглецю – середнє вуглецевою і відповідно вуглецю менше 0,25% – низько вуглецевою.

Високоміцний чавун застосовують для виливання колінчатих валів, розподільних валів, зубчастих коліс і інших деталей, які згодом будуть оброблятися на металорізальних верстатах. Ковкий чавун – умовна назва пластичного й грузлого чавуну. Його не обробляють куванням на молотах або пресах, а використовують для одержання виливків. Ковкий чавун дешевше сталі, він має гарні механічні властивості й стійкість до корозії. З нього виготовляють станини верстатів, картери задніх мостів автомобілів і сільгоспмашин. Спрощена класифікація сталей наведена на рисунку 8.

Властивості сталей істотно залежать від домішок і легуючих елементів. Крім вуглецю, у сталях завжди є кремній, марганець, сірка й фосфор [2, с. 43]. Вуглець є основною домішкою, від вмісту якого залежать механічні властивості сталі. Зі збільшенням вмісту вуглецю збільшується міцність і твердість, але зменшується пластичність сталі. Кремній і марганець у вуглецевій сталі вміщується у десятих частках відсотка й суттєвого не впливає на механічні властивості сталі. Сірка й фосфор звичайно становлять до 0,05% і, як шкідливі домішки, погіршують властивості сталі. Проте іноді допускається (під час точіння і нарізання різьби) підвищений зміст фосфору й сірки (до 0,15 %) для полегшення зняття стружки й поліпшення якості поверхні деталей.

Конструкційні вуглецеві сталі звичайної якості маркуються буквами “Ст” і порядковим номером від 0 до 7 залежно від хімічного складу та механічних властивостей (номер не вказує на зміст вуглецю). Наприклад ВКСТ 3 – сталь звичайної якості групи В, виплавлена киснево-конверторним способом.

Конструкційні вуглецеві якісні сталі мають менший вміст шкідливих домішок і неметалічних включень. Наприклад: сталь 45 – якісна вуглецева конструкційна сталь з вмістом вуглецю 0,45%; сталь 30 М – якісна вуглецева конструкційна сталь з вмістом вуглецю 0,3 % (Г – легуюча присадка марганцю, вміст якої 1%). Якісна вуглецева конструкційна сталь застосовується для виготовлення деталей машин.

Леговані сталі виплавляються якісними, високоякісними й особливо високоякісними. У маркуваннях останніх наприкінці марки ставиться

буква А або Ш відповідно. Наприклад: 30ХГСА, 30ХГСШ, 45ХНМ, Х12М, 10Х14М14Н3. Числа на початку марки позначають вміст вуглецю в сотих або десятих частках відсотка, числа після букв указують на вміст легуючих елементів у відсотках; якщо число відсутнє – вміст елемента складає 1%.

Рис. 8. Спрощена класифікація сталей

Залежно від призначення леговані сталі (як і всі сталі взагалі) поділяються на конструкційні, інструментальні й сталі з особливими

властивостями. Конструкційні леговані сталі підрозділяються на 12 груп, назви яких визначаються основними легуючими елементами. Легуючі елементи позначаються буквами: Х – хром; Н – нікель; М – молібден; Д – мідь; В – вольфрам; З – кремній; Ф – ванадій; ДО – кобальт; Р – бор; Г – марганець; Т – титан; Ю – алюміній. Серед спеціальних сталей можна виділити нержавіючі (корозійностійкі), жароміцні, зносостійкі.

Для підвищення міцності або будь-яких інших механічних властивостей чавуни й сталі легують (нікелем, хромом, марганцем, молібденом й іншими металами) і обробляють термічно відпалюванням, загартуванням і відпуском (термообробка).

Термічною обробкою називають сукупність операцій теплової дії на матеріали й вироби з метою зміцнення їх структури, механічних і фізичних властивостей у заданому напрямі [3, с. 337]. Термообробку застосовують на різних стадіях виробництва. Вона може бути проміжною операцією (використовується для поліпшення обробки матеріалів тисненням, різанням) або заключною операцією (забезпечує необхідний комплекс фізичних, механічних та експлуатаційних якостей виробів).

В основі термічної обробки лежать фазові та структурні перетворення, які відбуваються в металах і сплавах у процесі нагрівання до визначених температур, витримування їх за цієї температури певний час та охолодження з визначеною швидкістю. Вибір термічних режимів проводять, користуючись діаграмами стану сплавів [3, с. 338]

Відпал – процес нагрівання виробів до визначеної температури, витримування певний час і повільного охолодження. Відпал призначений для зміни форми і розмірів зерен кристалічної будови, усунення фізичної і хімічної неоднорідності, зняття внутрішніх напружень від попередніх обробок (прокатування, кування або лиття), зниження твердості, покращення умов для наступної обробки різанням.

Гартування – процес нагрівання виробів до визначеної температури, достатнього витримування і швидкого охолодження з метою фіксації високотемпературного стану і структури матеріалу, підвищення твердості. Температура нагріву під гартування сталі вибирається залежно від вмісту в ній вуглецю. Важливим моментом у процесі гартування є швидкість охолодження, яка визначає структуру матеріалу, що утворюється. Швидкість охолодження залежить від застосованого середовища, яким звичайно може бути вода, водні розчини солей і лугів або мінеральні мастила. Під час гартування виробів виникають значні внутрішні напруження, деталі стають крихкими. Тому після гартування застосовують технологічну операцію – відпускання.

Відпускання – це процес нагрівання металу до температур нижчих від критичних, при яких починається перекристалізація витримування його при заданій температурі і охолодження на повітрі (іноді в мінеральному маслі або воді). Відпускання пом'якшує дію гартування, знижує внутрішні

напруження, зменшує твердість і крихкість, підвищує в'язкість, пластичність, пружність металу [3, с. 338]

У сучасному машинобудуванні, приладобудуванні, медицині, авіації й космічній техніці використовуються майже всі кольорові метали й сплави на їхній основі. Найпоширенішими кольоровими металами й сплавами, які знаходять широке поширення в машинобудуванні й обробляються на металорізальних верстатах є сплави на мідній основі. До них належать: латуні сплави міді із цинком; бронзи – всі інші мідні сплави. У порівнянні із чистою міддю латуні міцніші, пластичніші та твердіші. Вони текучі й стійкі до корозії. Також цинк і латунь дешевше міді.

Марки латуні позначаються буквою Л и числом, що вказує частку міді в сплаві. Наприклад, Л62 – латунь, що містить близько 62 % міді й 38 % цинку. Латуні можуть бути леговані: легуючі елементи позначаються: Ж – залізо; Мц – марганець; Н – нікель; ОБ – олово; ДО – кремній; З – свинець. Наприклад, марка латуні ЛЖМЦ59-1: 1 позначає багатокомпонентну (спеціальну) латунь, що містить приблизно 59% міді, 1% заліза, 1% марганцю (інше – цинк).

Бронзи є складними, багатокомпонентними сплавами й бувають олов'яними, алюмінієвими, кременистими, свинцевими, нікелевими, берилієвими й ін. Маркуються бронзи буквами Бр, за якими ідуть букви умовних позначок компонентів і легуючих елементів, потім числами вказується процентний склад компонентів. Наприклад, Бражмц10-3-1,5 означає алюмінієву бронзу, що містить 10 % – алюмінію, 3 % – заліза, 1,5 % марганцю, інше мідь. Позначення елементів такі ж, як для спеціальних латуней; крім того використовуються позначення: Ц – цинк; Ф – фосфор; Б – берилій. Широко застосовуються також мідно-нікелеві сплави: мельхіорі, нейзильбери й ін.

До легких сплавів належать сплави на основі алюмінію, магнію й титану. Алюмінієві сплави найчастіше містять кремній, мідь або магній. Сплави алюмінію із кремнієм називають силумінами, їх позначають ЧЕРВОНИЙ і цифрою, наприклад ЧЕРВОНИЙ2, ЧЕРВОНИЙ4. Алюміній легований міддю, марганцем, магнієм, називають дюралюміном; такі сплави позначають Д1...Д16. Алюміній і сплави на його основі широко використовують в авіаційній промисловості, суднобудуванні, електротехніці, оптиці та під час виготовлення побутових приладів і ін.

У магнієвих сплавах як легуючі елементи використовується алюміній (до 9,2 %), цинк (до 6%), марганець (до 2,5%), а також церій і цирконій. Магнієві сплави МА1...МА5 й інші, як і алюмінієві, знайшли застосування, переважно в авіаційній і суднобудівній промисловості.

У титанових сплавах типовими добавками є алюміній, хром, молібден, ванадій, олово. Титанові сплави маркують буквами ВТ і цифрою, наприклад ВТ3, ВТ8, ВТ15. Перевагами титанових сплавів є те, що вони мають невелику щільність (4,5), високу міцність, стійкість до корозії і

жароміцність. З титанових сплавів виготовляють деталі для літальних апаратів.

2. ТЕХНОЛОГІЧНА ЧАСТИНА

3.1. Завдання проекту.

Розробити технологічний процес виготовлення деталі “Фланець”

3.2. Вихідні дані для проекту.

1. Креслення деталі “Фланець” (Додаток 1);
2. Річна програма випуску деталей “Фланець” – 32000 штук у рік;
3. Режим роботи підприємства, що виготовляє деталь (тобто кількість змін на добу з можливого трьох змінного режиму роботи) – 2 зміни.

3.3. Креслення – основа конструкторської документації.

Креслення виробу (заготовки) являє собою його графічне зображення, виконане в певному масштабі, із заданими розмірами і технічними умовами, дотримання яких має забезпечити виготовлення виробу. Креслення виконують за правилами, які встановлені стандартами Єдиної системи конструкторської документації (ЕСКД).

До вимог ЕСКД належать: розміри форматів; правила розміщення проєкцій; товщина ліній; виконання креслень деталей із застосуванням розрізів, перетинів, додаткових і місцевих видів, винесених елементів; раціональний вибір кількості зображень на кресленні; умовні позначення різьбових, шпонкових, штифтових і інших з'єднань; зображення на складальних кресленнях типових пристроїв – гвинтових, храпових і інших механізмів, зубчастих передач, пружин, підшипників, ущільнювальних і мастильних пристроїв.

Креслення деталі (див. дод. 1) дозволяє визначити: габаритні розміри деталі й по них орієнтовні розміри заготовки; матеріал для виготовлення деталі і ймовірну термічну обробку; точність виготовлення й пов'язані з цим технологічні труднощі; можливість досягнення точності в конкретних умовах виробництва; задану шорсткість поверхонь, які підлягають обробці; величину припуску, який передбачається для зняття і перетворення в стружку під час обробки й ін.

Ескіз деталі є різновидом робочого креслення, який виконується часто від руки, з приблизним збереженням пропорцій між частинами зображуваного предмета. Ескізи використовуються під час ремонтних і дослідницько-конструкторських робіт. Під час виконання ескізів обов'язково дотримуються вимог ЕСКД.

3.4. Визначення типу виробництва.

Пригадаємо, розрізняють три типи виробництва: масове, серійне й одиничне. Залежно від типу виробництва вибираються відповідні методи обробки, технологічне оснащення, форма організації виробництва. В умовах типового технологічного процесу для обробки заданої деталі тип виробництва визначається його характеристикою – коефіцієнт закріплення

операцій за робочим місцем. Коефіцієнт закріплення операцій “К_{зо}” це є відношення числа всіх різних операцій, які виконуються або мають виконуватися впродовж місяця до числа робочих місць. Тип виробництва залежить від двох факторів: заданої технологічної програми; трудомісткості заданої деталі.

$$K_{zo} = \frac{O}{P} \quad [3, \text{с. 51}]$$

де: O – число різних операцій, яке визначається по типовому технологічному процесу (під час виконання цього проекту число операцій задається вчителем);

P – число робочих місць, на яких виконуються ці операції, обчислюється з розрахунку подетальної місячної програми і трудомісткості деталі в годинах.

$$P = \frac{N_1 T}{F_{01}}$$

де: N_1 – кількість деталей одного найменування і типового розміру, які повинні бути виготовлені впродовж місяця;

T – загальна трудомісткість деталі за всіма операціями в годинах, яка визначається згідно типового технологічного процесу (у нашому випадку також задається вчителем);

F_{01} – дійсний місячний фонд часу одиниці обладнання в годинах = 345.

$$F = \frac{F_0}{12} = \frac{4140}{12} = 345$$

де F_0 – дійсний річний фонд часу роботи обладнання [5, с. 23]

$$N_1 = \frac{N}{12} = \frac{32000}{12} = 2667_{шт.}$$

$$K_{zo} = \frac{FO}{N_1 T} = \frac{345 \cdot 4}{2667 \cdot 0,3} = 1,7$$

За умови, що K_{zo} від одиниці до десяти – виробництво багатосерійне [3, с. 52]

У серійному виробництві технологічний процес, переважно, диференційований, тобто розчленований на окремі операції, які закріплені за певними верстатами. Верстати використовуються різноманітних видів (універсальні, спеціальні й спеціалізовані) і потребують відповідно, спеціалізованих пристосувань і стандартного різального інструмента.

3.5. Аналіз конструктивних і технологічних особливостей деталі.

Деталь являє собою тіло обертання і є за конструктивними особливостями типовим представником деталей типу “Фланець”.

Конструкція деталі відпрацьована на технологічність, має високу твердість, забезпечує вільний доступ інструмента до оброблюваних поверхонь, що дозволяє використати високопродуктивні режими різання. Задані кресленням точність розмірів поверхонь, їхнє відносне

розташування й параметри якості поверхневих шарів можуть бути досить економічно виготовлені на верстатах нормальної точності. Отвори d18H10 призначені для посадки точних болтів і виконані по 10 квалітету точності в системі отвору з середнім арифметичним відхиленням профілю 6,3 мкм.

Технологічні вимоги. Відхилення від паралельності осей отвору d18 щодо осі d58 не більше 0,1 мкм.

3.6. Матеріал деталі.

Дана деталь виготовляється зі сталі 45 і має високі механічні й технологічні властивості, володіє хорошою оброблюваністю:

- границя текучості $\sigma_m - 360 \text{ Н / мм}^2$;
- тимчасовий опір розриву $\sigma_\sigma - 610 \text{ Н / мм}^2$;
- відносне подовження $\sigma_5 \% = 16$;
- відносне звуження $\psi \% = 40$;

Сталь 45, ДЕРЖСТАНДАРТ 1060-86 має наступний хімічний склад: В (вуглець) – 0,4...0,5 %; Si (кремній) – 0.17...0.37 %; Mn (марганець) – 0,5...0,8 %; S (сірка) менш 0,045 %; Ni (нікель) – 0,3 %.

3.7. Вибір заготовки.

В якості заготовки у крупносерійному виробництві рекомендується використати виливки або штампування. Лиття по виплавлюваних моделях забезпечує одержання заготовки з мінімальними припусками (наприклад під кріпильні отвори) і не вимагає подальшої обробки. Але із за своєї великої вартості це виправдано тільки під час масового виробництва. В якості заготовки будемо вибирати два способи її одержання: лиття в кокіль або штампування.

Вважаючи, що для одержання деталі потрібен однаковий обсяг механічної обробки, визначаємо вартість заготовок, отриманих різними способами.

$$S = \frac{C_i}{1000} Qk - (Q - q) \frac{S_{omx}}{1000} \quad [5,31]$$

де: C_i – базова вартість 1 тони заготовок = 2900 грн., для виливання в кокіль и 3150 грн. для штампування.

Q – маса заготовки = 2,58 кг

q – маса відходів = 0,62 кг

S_{omx} – ціна відходів за одну тонну = 293 грн.

Вартість заготовки для відливання:

$$S = \frac{2900}{1000} 2,58 \cdot 2 - 0,62 \frac{293}{1000} = 14,2 \text{ грн.}$$

Вартість заготовки для штампування:

$$S = \frac{3150}{1000} 2,58 \cdot 2 - 0,62 \frac{293}{1000} = 16,2 \text{ грн.}$$

Отримані за здійсненими обрахунками результати дають змогу прийти до висновку про доцільність отримання заготовки за допомогою

ЛИТТЯ В КОКІЛЬ.

$$\Delta = (S - S_1)N = (16,2 - 14)32000 = 70400 \text{ грн}$$

3.8. Маршрутний технологічний процес виготовлення деталі
(додаток 1 – 3).

Операція 005 – фрезерна.

Фрезерувати с переверотом площини в розмір 18h14.

Станок – вертикально-фрезерний 6P12.

Пристосування – спеціальне багатомісне.

Різальний інструмент – фреза торцева 2214-0159 T15K6, ГОСТ 9473-80.

Вимірювальний інструмент – скоба 18P14, перевірна плита та лінійка.

Операція 010 – токарна..

1. Точити d78h14 в розмірі 3.

2. Розточити d58h12 на прохід.

Станок – токарно-гвинторізний 16A16.

Пристосування – патрон трьохкулачковий d250.

Різальний інструмент – різець прохідний прямий с упором в торець 2102-0009 T15K6 ГОСТ 18877-73; різець розточувальний 21040-0010 T15K6 ГОСТ 18882-73.

Вимірювальний інструмент – скоба 78h14, пробка d58h12, шаблон на розмір $3^{+0.5}_{-0.5}$

Операція 015 – свердлильна.

1. Розсвердлити 2 отвори d17.6 на прохід, витримуючи розмір $110^{+0.07}_{-0.07}$.

2. Розвернути отвір до d18h10.

Станок – вертикально-свердлильний 2H118.

Пристосування – кондуктор.

Різальний інструмент – свердло-розвертка.

Вимірювальний інструмент – пробка d18h10; шаблон на розмір $110^{+0.07}_{-0.07}$, пристосування для вимірювання паралельного розміщення осей.

Операція 020 – фрезерна..

Фрезерувати по контуру, витримуючи розмір: R25; 100; 145.

Станок – вертикально-фрезерний з ЧПУ.

Пристосування спеціальне.

Різальний інструмент – фреза циліндрична 2225-0221 ГОСТ 4675-71.

Вимірювальний інструмент – шаблони на розмір R25; R 100; R 145

4. Професійна орієнтаційна частина

Отже, технологічний процес виготовлення деталі “фланець” розроблений. Ми вже знаємо, що процес створення машини (вузла, механізму, деталі) від формулювання її службового призначення й до одержання в готовому виді чітко підрозділяють на два етапи: проектування й виготовлення. Задум нової машини втілюється у вигляді формулювання

службового призначення машини, що є вихідним документом її проектування (тобто для чого машина необхідна і які функції вона повинна виконувати). Таким чином, перший етап завершується розробкою конструкції машини й представленням її в кресленнях. Конструкторські креслення розробляються як на машину в цілому, так і на окремі її деталі. Одним із прикладів є наша деталь “фланець”. Здійсненням конструкторських розробок даної деталі займається інженер-конструктор.

Побудова й здійснення другого етапу становить основне завдання технології машинобудування й зокрема зміст професійної діяльності інженера-технолога. Технологічні розробки були виконані в нашому проекті (див. дод. 1, 2, 3).

Тепер спробуємо розібратися, які ж фахівці робочих спеціальностей працювали над виробництвом даної деталі. Технологічний процес виготовлення деталі “фланець” складається із чотирьох операцій: двох фрезерних (005 і 020), однієї токарної (010) і однієї свердлильної (015). Розглянемо кожну з них більш детально.

4.1. Професія “токар” і обробка матеріалів на токарних станках.

Операція 010-а (токарна) була здійснена на токарному верстаті й працював над її виконанням токар. Що ж таке токарна обробка й у чому полягає робота токаря?

Особливість токарної обробки полягає в тім, що обертовий рух робить заготовка, закріплена за допомогою кріпильного пристосування в шпинделі, а поступальний рух робить інструмент (різець), установлений на рухливій частині верстата (супорт) (див. рис. 9, 10, 11). Необхідно відзначити, що 80% всіх механічних обробок машинобудівних підприємств припадає на токарні види.

Основні типи токарних верстатів. Верстати токарної групи становлять значну частку верстатного парку і розподіляються на вісім типів:

- одношпиндельні автомати й напіваавтомати;
- багатшпиндельні автомати й напіваавтомати;
- токарно-револьверні;
- карусельні;
- токарні й лоботокарні;
- багато різцеві й копіювальні;
- спеціалізовані;
- різні токарські.

Всі вісім типів – це верстати, які розрізняються залежно від призначення, компонування, ступеня автоматизації й інших ознак. Токарні верстати призначені головним чином для обробки зовнішніх і внутрішніх циліндричних, конічних і фасонних поверхонь, нарізування різьби й обробки торцевих поверхонь деталей типу тіл обертання.

Основний різальний інструмент – це різці: прохідні, підрізні, розточувальні, відрізні, канавкові, різьбові (зовнішні й внутрішні). До

допоміжних інструментів належать свердли, зенкери, розгортки, мітчики й плашки (для нарізування різьби).

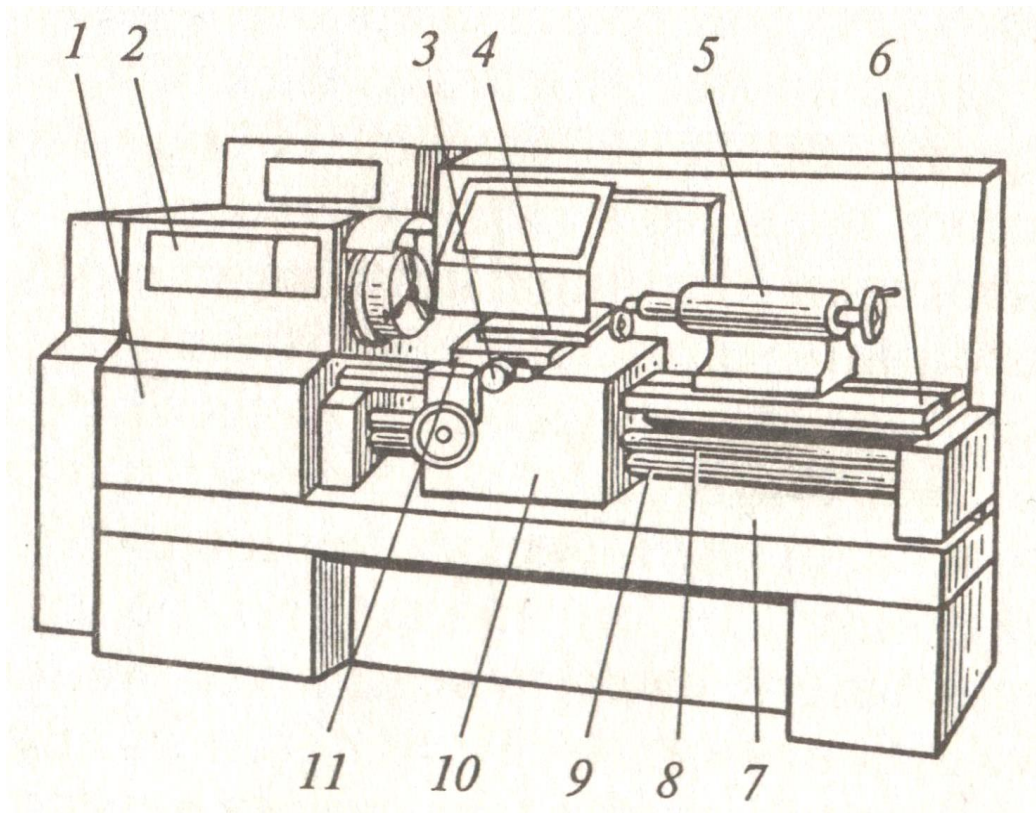

Рис. 9. Токарно-гвинторізний станок

(1 – коробка подач; 2 – передня (шпиндельна) бабка; 3 – поперечні салазки; 4 – каретка кріплення різців; 5 – задня бабка; 6 – напрямні; 7 – станина; 8 – ходовий гвинт; 9 – ходовий вал; 10 – фартух; 11 – супорт інструментальний)

Застосування у верстатах додаткових спеціальних пристроїв (для шліфування, фрезерування, свердління радіальних і торцевих отворів й інших видів обробки) значно розширює технологічні можливості даного виду виробничого устаткування.

Основними параметрами токарних верстатів є найбільший діаметр заготовки, яка може оброблятися над станиною, і найбільша відстань між центрами. Токарні верстати мають цифрове позначення моделей. Перша цифра 1 у позначенні моделі показує, що верстат належить до токарної групи. Друга цифра вказує на типи верстатів у групі: 1 – одношпиндельні автомати й напівавтомати; 2 – багатшпиндельні автомати й напівавтомати; 3 – револьверні верстати; 5 – карусельні верстати й т.д. Дві останні цифри визначають найважливіші технічні параметри верстата: висоту центрів над станиною для токарно-гвинторізного, найбільший діаметр оброблюваного прутка для токарно-револьверного й т.д. Наявність букви після другої цифри вказує на модернізацію верстата, тобто на відновлення конструкції.

Буква (Н, П, В, А, З) наприкінці цифрового позначення моделі означає точність верстата. Наприклад, у позначенні токарно-гвинторізного верстата моделі 16ДО20У цифра 1 означає групу токарських верстатів, цифра 6 – тип верстата (отже, до цього типу належить і токарно-гвинторізний верстат), буква ДО – модернізацію верстата, цифра 20 – висоту центрів, буква У свідчить про те, що верстат високої точності.

Пристрій токарно-гвинторізного верстата. Токарно-гвинторізні верстати з ручним керуванням є найбільш універсальними верстатами токарної групи й використовуються, переважно в одиничному й дрібносерійному виробництвах. Конструктивне компонування верстатів цього типу практично однакове і має наступні основні вузлові складові (див. рис. 9):

- станину 7, на якій монтують всі механізми верстата;
- передню (шпиндельну) бабку 2, у якій розміщена коробка перемикання швидкості (регулюючу частоту обертання шпинделя), шпиндель й інші елементи;
- коробці подач 1, що передає рух від шпинделя до супорта 11 з необхідним передаточним числом за допомогою ходового гвинта 8 при нарізуванні різьблення або ходового вала 9 при обробці інших поверхонь;
- фартух 10, у якому обертання гвинта 8 або вала 9 перетворюється в поступальний рух супорта 11 з інструментом;
- задню бабку 5, у піанолу якої може бути встановлений центр для підтримки оброблюваної заготовки (для надання їй додаткової твердості) або осьового інструменту (свердел, розгорток, зенкерів, мітчиків і т.д.) для обробки центрального отвору в заготовці, закріпленої в патроні.

Супорт 11 служить для закріплення різального інструменту в каретці для різців й надання йому руху подачі. Супорт складається з нижнього полозка (каретки), що переміщається по прямій 6 верстата. По напрямних нижнього полозка переміщаються перпендикулярно до лінії центрів, поперечний полозок 3, на яких розташована каретці для різців 4 з різцетримачем. Каретка для різців умонтована на поворотній частині, яку можна встановлювати під різними кутами до лінії центрів верстата (для обробки конічних поверхонь). Організація робочого місця токарі (див. рис. 10).

Робоче місце токаря оснащується:

- одним або декількома верстатами з комплектом необхідних засобів праці;
- комплектом технологічного оснащення, що складається з пристосувань, вимірювального й допоміжного інструмента;
- комплектом технічної документації, яка постійно перебуває на робочому місці (інструкції, довідники, допоміжні таблиці й т.д.);
- комплектом предметів догляду за верстатом і робочим місцем (масельнички, щітки, гачки, совки, обтиральні матеріали й т.д.);

- інструментальними шафами, підставками, планшетами, стелажми й т.д.;
- пересувною й переносною тарою для заготовок і виготовлених деталей;
- підніжними ґратами, табуретками або стільцями, а також телефонним або іншим видами зв'язку;

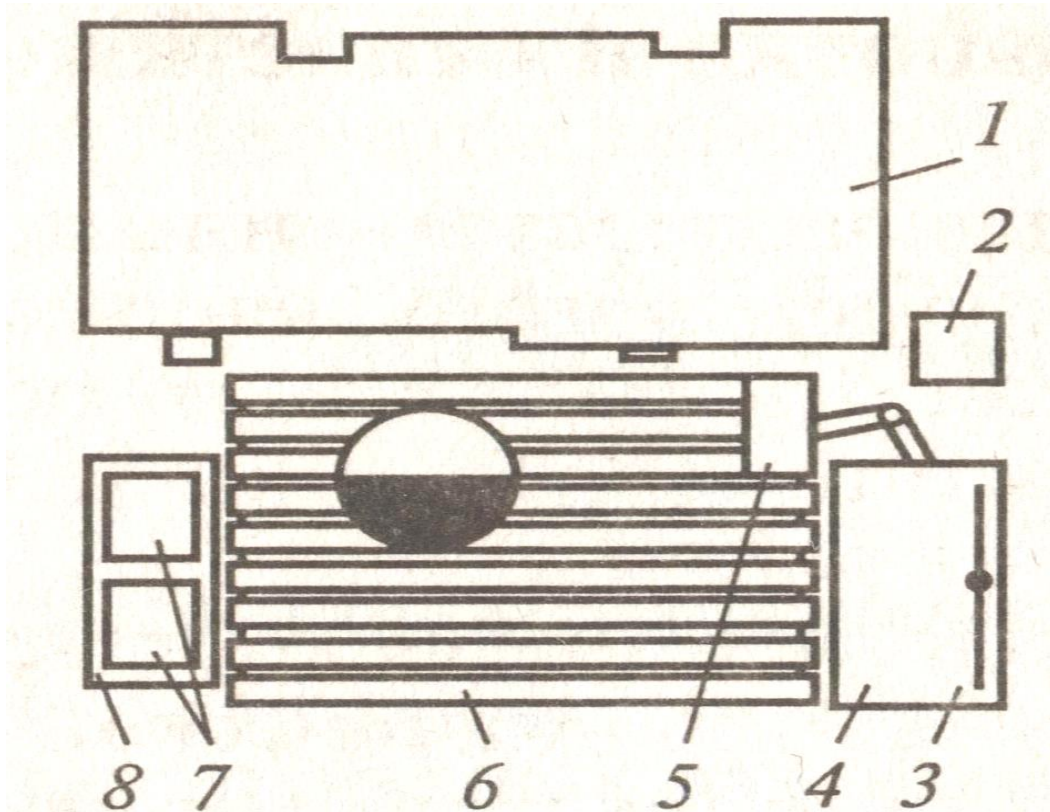

Рис. 10. Схема розміщення оснащення на робочому місці токаря.

(1 – станок; 2 – урна для сміття; 3 – планшет для креслення; 4 – інструментальна тумбочка; 5 – лоток для інструмента; 6 – решітка; 7 – тара; 8 – приймальний стіл)

Планування робочого місця (див. рис. 11). залежить від багатьох факторів, у тому числі від типу верстата і його габаритних розмірів, розмірів і форми заготовок, типу й організації виробництва й ін.

Переважно використовується два варіанти планування робочого місця токаря:

- інструментальна шафа (тумбочка) розташовується праворуч від робітника, а стелаж (приймальний столик) для деталей – ліворуч (мал.10). Таке планування є раціональним за умови переважання обробки заготовок із установкою в центрах лівою рукою;

- інструментальна шафа (тумбочка) розташовується з лівої сторони від робітника, а стелаж – з правої (мал.11). Таке планування робочого

місця є зручним під час установки заготовки й зняття обробленої деталі правою рукою або двома руками (при виготовленні довгих і важких деталей). Цей варіант планування робочого місця найбільш доцільний у випадку обробки невеликих партій різнотипних заготовок, що вимагає частої зміни різального інструменту.

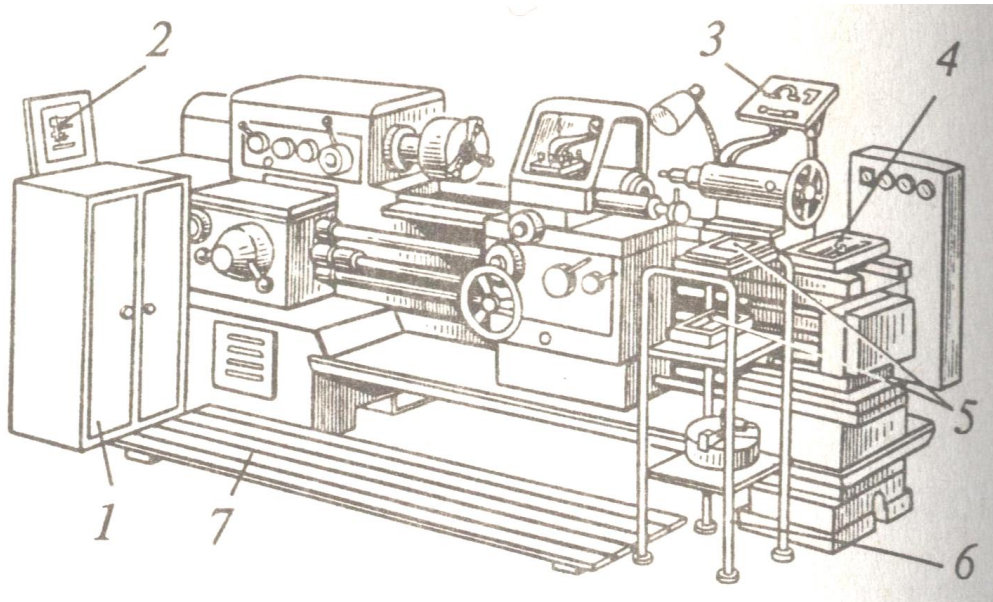

Рис. 11. Планування робочого місця токаря.

(1 – інструментальна шафа; 2 – планшет для креслення; 3 – планшет для вимірювальних інструментів; 4 – ящик для допоміжного інструмента; 5 – ящики для інструмента і деталей; 6 – стелаж; 7 – решітка)

Токар періодично повинен робити перевірку точності роботи верстата і його регулювання відповідно до рекомендацій, які визначені у посібнику з його експлуатації. Також в обов’язки токаря входять змащення верстата й збирання стружки після закінчення роботи.

4.2. Професія “фрезерувальник” і обробка матеріалів на фрезерних верстатах

Операції 005 і 020 нашого технологічного процесу фрезерні, тобто виконуються на фрезерних верстатах. Відмінною рисою обробки матеріалів на фрезерних верстатах є те, що обертовий рух робить інструмент (фреза), установлена в шпинделі верстата, а поступальне заготовка, закріплена на робочому столі (див. рис. 12, в). У машинобудуванні фрезерна обробка посідає друге місце по обсязі після токарної.

Фрезерні верстати призначені для обробки плоских, циліндричних і фасонних поверхонь, прямих і гвинтових канавок, різьблень, зубчатих коліс і т.п. Різальний інструмент – це фрези: циліндричні, торцеві, кінцеві, кутові, шпонкові, фасонні та ін.

Основні типи фрезерних станків і їх умовне позначення. Фрезерні верстати мають досить широку сферу використання і залежно від цього розділяються на дві основні групи: верстати загального призначення та спеціалізовані верстати. До першої групи належать верстати консольні й без консольні, поздовжньо-фрезерні, верстати безперервного фрезерування (карусельні й барабанні). Другу групу складають верстати копіювально-фрезерні, зубофрезерні, різьбофрезерні, шпоночко-фрезерні, шліцювально-фрезерні й ін. Також фрезерувальні верстати розрізняються залежно від робочої площі (кріпильної) поверхні стола або розмірів оброблюваної заготовки (під час вирізування зубів шестерні і нарізання різьби). Типи фрезерних верстатів представляємо на рисунку 12.

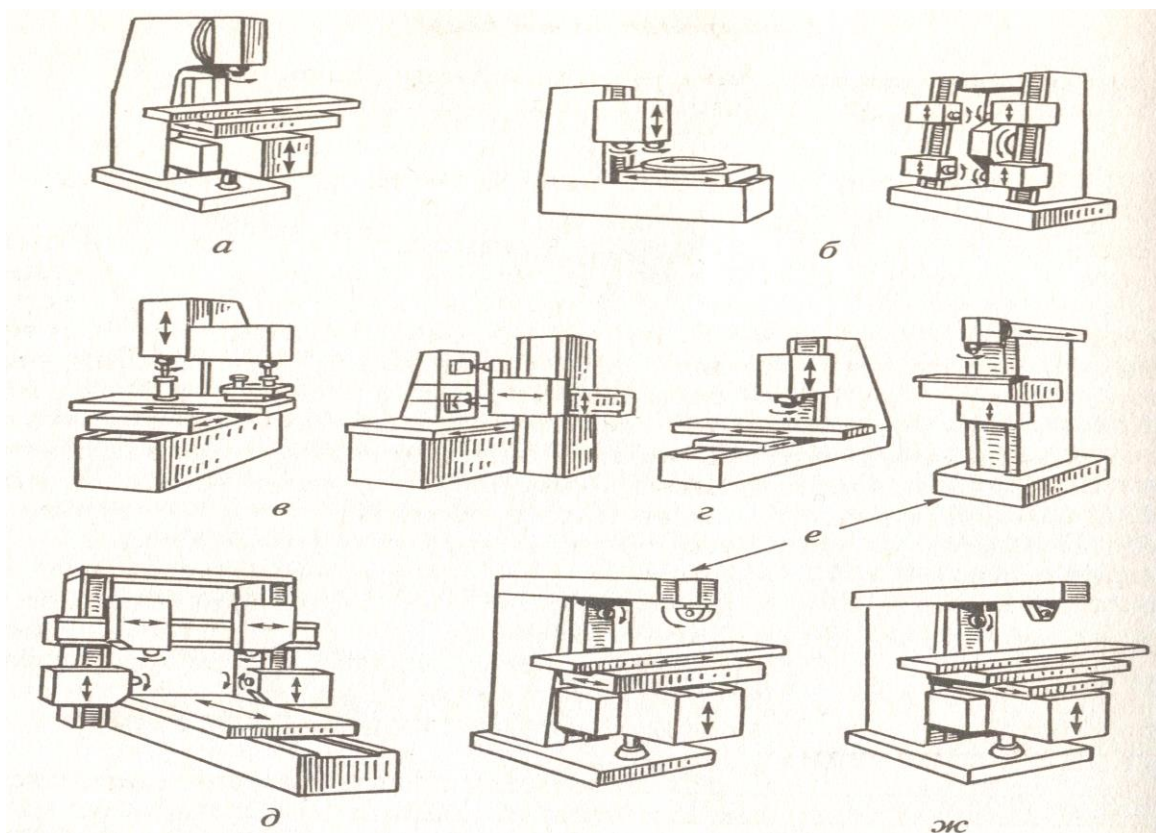

Рис.12. Типи фрезерних верстатів

(а – консольний вертикально-фрезерний; б – фрезерний неперервної дії (карусельно-фрезерний і барабанно-фрезерний); в – копіювальний (вертикальний і горизонтальний); г – вертикально-фрезерний безконсольний; д – поздовжній фрезерний; е – універсальний фрезерний (консольний і безконсольний); ж – горизонтальний консольно-фрезерний)

Фрезерні верстати належать до шостої групи й розподіляються на дев'ять типів: вертикально-фрезерні, консольні; фрезерні безперервної дії; поздовжні одностійкові; копіювальні й гравірувальні; вертикально-фрезерні безконсольні; поздовжні двохстійкові; консольно-фрезерні

операційні; горизонтально-фрезерні консольні; різні фрезерні. Пристрій універсального консольно-фрезерного верстата представлено на малюнку 13.

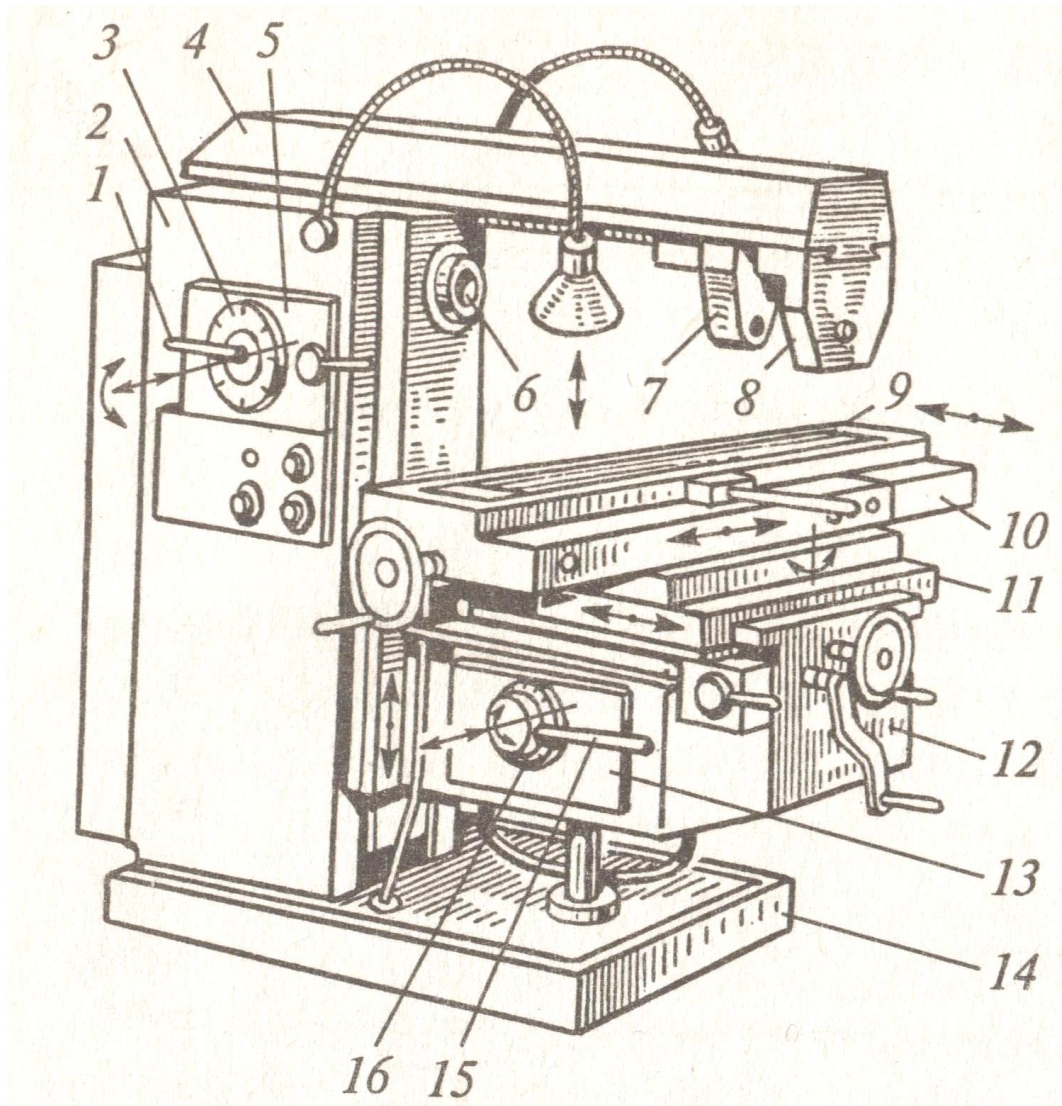

Рис. 13. Універсальний консольно-фрезерний станок.

(1 – рукоятка; 2 – станина; 3 – лімб; 4 – хобот; 5 – коробка швидкостей; 6 – шпиндель; 7, 8 – підвіски; 9 – стіл; 10 – поворотна плита; 11 – салазки; 12 – консоль; 13 – коробка подач; 14 – фундаментна плита; 15 – рукоятка; 16 – лімб)

Кожний верстат має свій шифр, перша цифра якого позначає групу верстата, друга його тип (1 – консольний вертикально-фрезерний (рис. 12, а), 2 – безперервної дії (рис. 12, б), 4 – копіювальний (рис. 12, в), 5 – вертикальні безконсольний (рис. 12, г), 6 – повздовжній фрезерний (рис. 12, д), 7 – універсальний (рис. 12, е), 8 – консольно-горизонтальний (рис. 12, ж), 9 – різні). Третя та четверта цифри позначають характерні розміри верстата. Крім цифр у позначення моделі верстата може входити буква. Якщо буква розміщена між першою й другою цифрами, то це означає що

конструкція верстата модифікована. Наприклад, універсальний консольний верстат впродовж багатьох років постійно удосконалювався й тому мав відповідні позначення 682, 6Б82, 6Н82, 6М82, 6Р82 і 6Т82.

Якщо буква розміщена наприкінці шифру верстата, то це може означати наступне: 1) конструктивну модифікацію основної моделі (наприклад 6Р82М – верстат горизонтально-фрезерний, 6Р12Б – швидкохідна модель, 6Р82Ш – універсальний); 2) різне виготовлення верстатів залежно від точності (Н – нормальної точності, П – підвищеної, В – високої, А – особливо високої й З – верстати особливо точні, які отримали назву майстри-верстати).

Організація робочого місця фрезерувальника. Основним устаткуванням робочого місця фрезерувальника є фрезерний верстат або група верстатів з постійними комплектами пристосувань до них. Організаційне оснащення на робочому місці розміщується залежно від розташування фрезерного верстата. На малюнку 14 представлено типове планування робочого місця фрезерувальника-універсала.

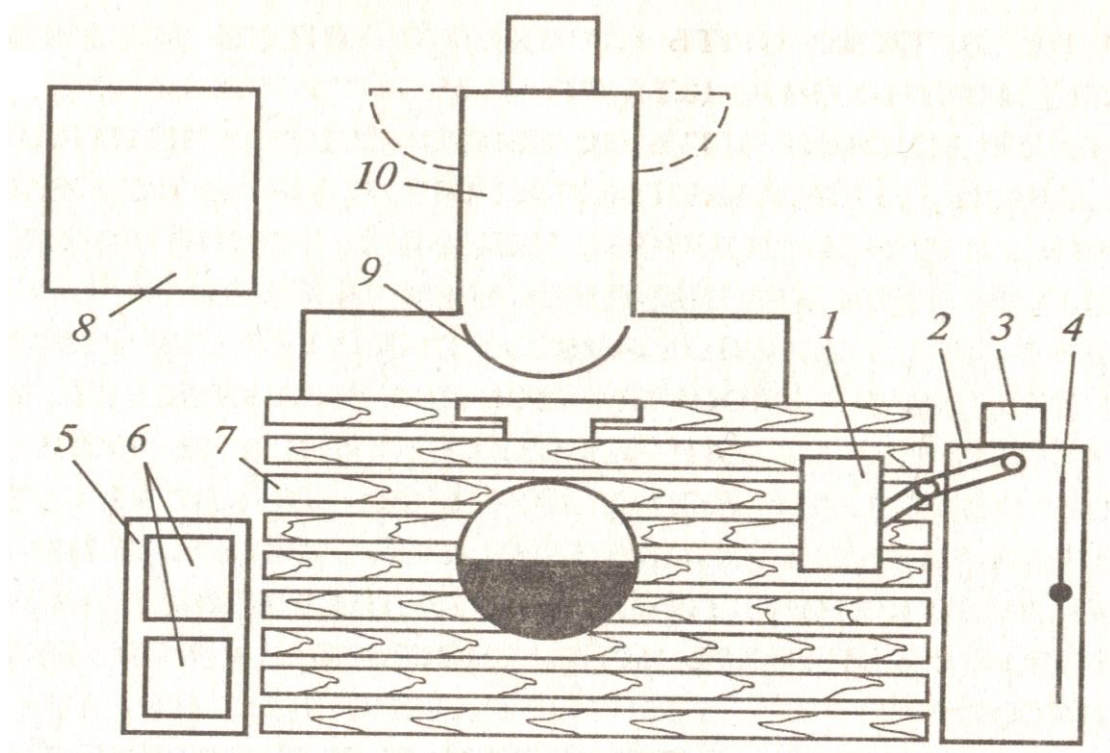

Рис. 14. Робоче місце фрезерувальника.

(1 – планшет для інструмента; 2 – інструментальна тумбочка; 3 – ящик для сміття; 4 – планшет для креслень; 5 – приймальний стіл; 6 – тара; 7 – решітка; 8 – стелаж; 9 – загородження; 10 – станок)

Однією з обов'язкових складових робочого місця фрезерувальника (див. рис. 14) є розміщена біля верстата дерев'яна підніжка решітка. Пов'язане це з тим, що більшість фрезерних верстатів мають дублюючі

органи керування, тому решітка повинна бути зручної для переміщення робітника уздовж фасаду верстата (праворуч і ліворуч).

Набір інструментів і оснащення на робочому місці фрезерувальника визначається типом верстата, номенклатурою оброблюваних деталей, технологічним процесом і вимогами до розміщення на робочому місці тільки самих необхідних, постійно використовуваних пристосувань і інструментів.

4.3. Професія “свердлувальник” і обробка матеріалів на свердлильних верстатах

Операція № 015 нашого проекту виконується на свердлильному верстаті й називається свердлильна. Свердлильні верстати призначені для обробки отворів у суцільному матеріалі, розсвердлюванні, зенкуванні й розгортки вже існуючих у заготовки отворів, нарізування внутрішніх різьблень, вирізання дисків з листового матеріалу й виконання подібних операцій свердлами, зенкерами, розгортками, мітчиками й іншими інструментами.

Особливість обробки на свердлильних верстатах полягає в тому, що обертовий рух і поступальне переміщення одночасно виконує інструмент (свердло) (див. рис. 6, в). Роботи, які можна виконувати на свердлильних верстатах показані на малюнку 15.

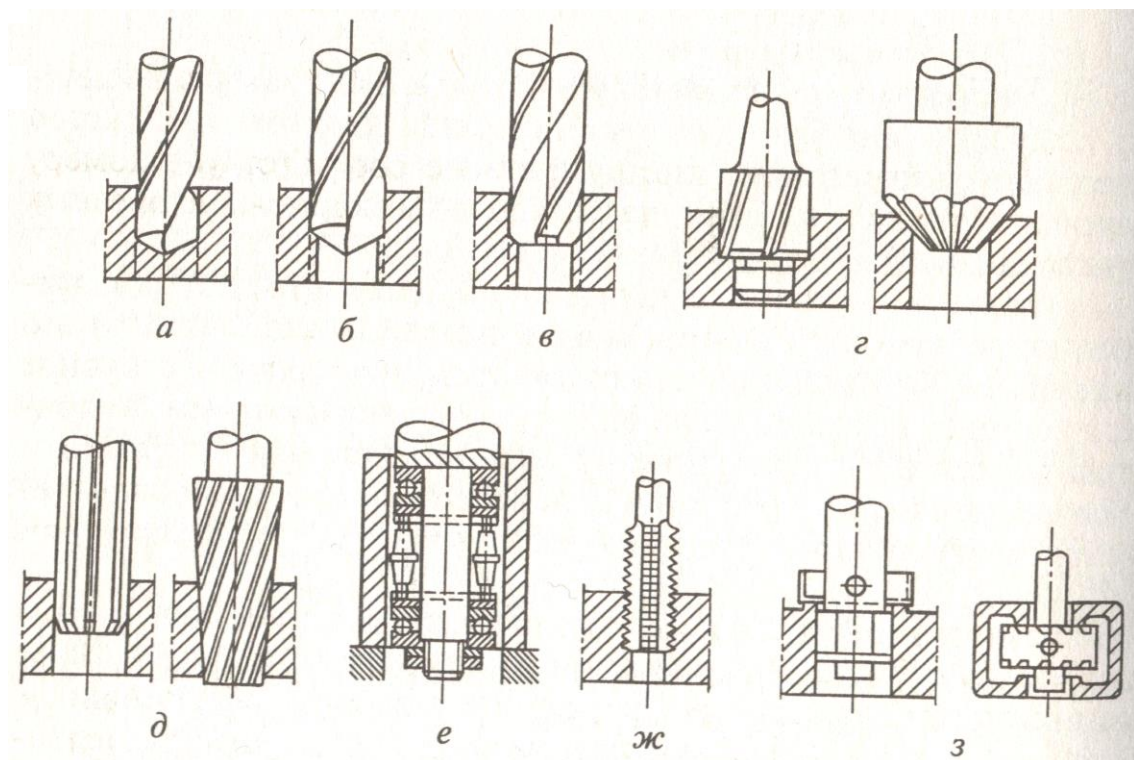

Рис. 15. Види свердлильних робіт.

(а – свердління; б – розсвердлювання; в – зенкування; г – зенкування; д – розверстування; е – розкатування; ж – нарізання внутрішньої різьби; з – підрізання (цекування) торців)

Основними параметрами верстата є найбільший умовний діаметр свердління отвору, виліт і максимальний хід шпинделя. Залежно від сфери застосування розрізняють верстати універсальні й спеціальні, які призначені для обробки заданих виробів.

Свердлильні верстати поділяють на дев'ять типів: настільний і вертикальний свердлильний; одношпиндельні напівавтомати; багатошпиндельні напівавтомати; координатно-розточувальні; радіально свердлильні і координатні свердлильні; розточувальні; обробно-розточувальні; горизонтально-свердлильні; різні свердлильні.

Існують наступні основні типи універсальних верстатів: вертикально-свердлильні одношпиндельні та багатошпиндельні (див. рис. 16), радіально-свердлильні (див. рис. 17).

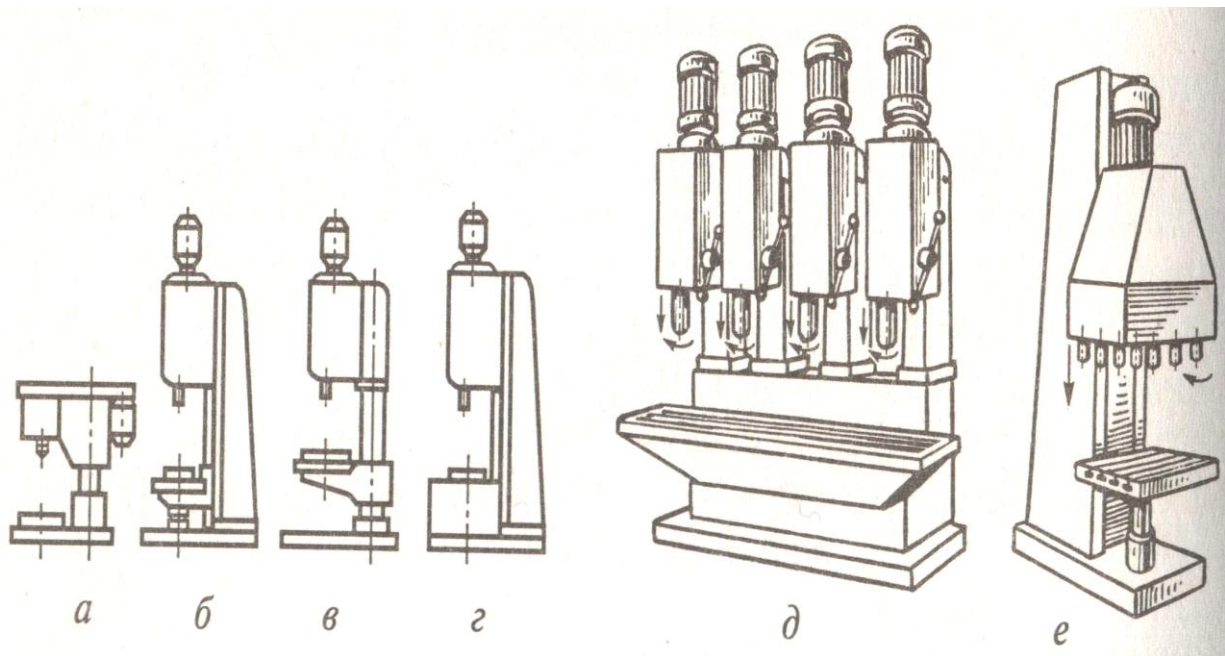

Рис.16. Вертикально-свердлильні верстати.

(одношпиндельні (а – настільні; б – середніх розмірів на коробчастій основі; в – важкі), багатошпиндельні (д – верстати з постійними шпинделями, які мають спільну одну станину; е – верстати з переставними шарнірними з'єднувальними шпинделями))

Моделі верстатів позначають буквами й цифрами. Перша цифра свідчить про те, до якої групи належить верстат, друга – до якого типу, третя й четверта цифри характеризують розмір верстата або оброблюваної заготовки. Буква, що розміщена після першої цифри, означає, що дана модель верстата модернізована (удосконалена). Якщо буква розташована наприкінці позначення, то це означає, що на базі основної моделі виготовлений відмінний від нього верстат. Пристрій вертикально-свердлильного верстата моделі 2Н125 наведений на рисунку 18.

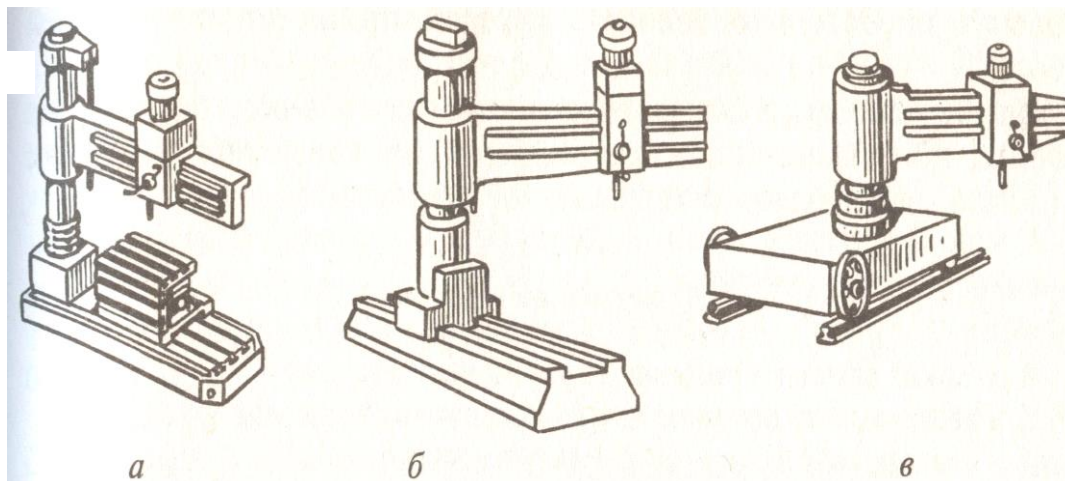

Рис.17. Радіально-свердильні верстати.

(а – стаціонарний загального призначення; б – з колоною, яка пересувається по направляючій станини)

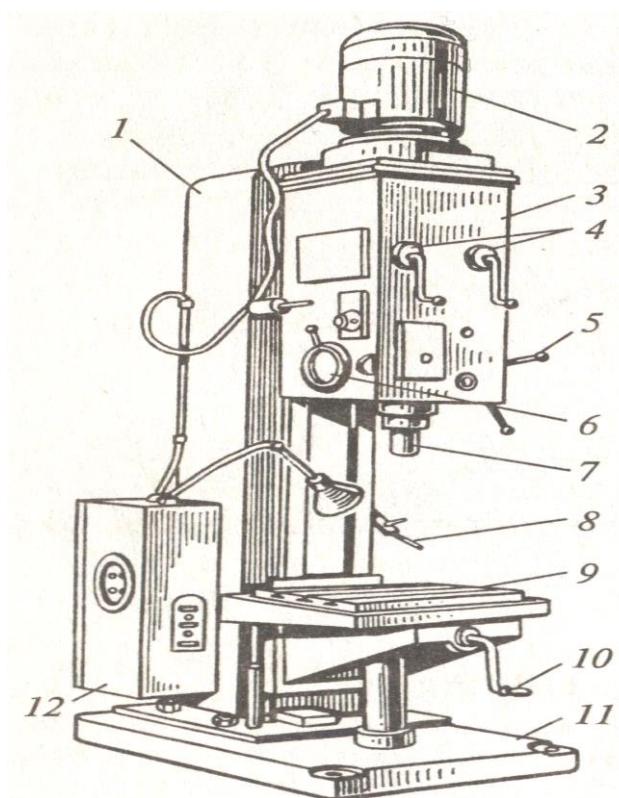

Рис.18. Вертикально-свердильний верстат моделі 2Н125.

(1 – колонна (станина); 2 – двигун; 3 – свердильна головка; 4 – рукоятки переключення швидкості і подачі; 5 – штурвал ручної подачі; 6 – лімб контролю глибини обробки; 7 – шпиндель; 8 – сопло охолодження; 9 – стіл; 10 – рукоятка піднімання стала; 11 – фундаментна плита; 12 – шафа електрообладнання)

Наприклад (див. рис. 18), верстат моделі 2Н118 – вертикально-свердильний, максимальний діаметр оброблюваного отвору 18 мм, удосконалений у порівнянні з верстатами моделей 2118 і 2А118. Верстат

моделі 2Н118А також вертикально-свердлильний, діаметр оброблюваного отвору 18 мм, але він автоматизований і призначений для роботи в умовах дрібного і середнього серійного виробництва.

Організація робочого місця свердлувальника. Раціональна організація робочого місця свердлувальника передбачає забезпечення повної безпеки роботи, установлення порядку й нормальних умов праці, а також підтримки чистоти на робочому місці. На малюнку 18 показане робоче місце свердлувальника, що працює на вертикально-свердлильному верстаті, а малюнку 19 – на радіально-свердлильному верстаті.

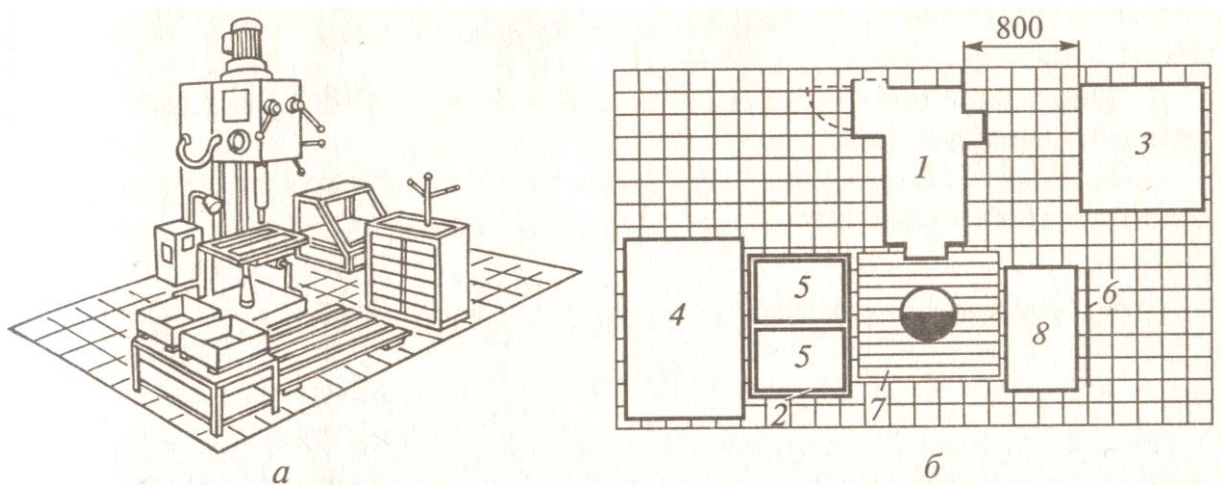

Рис. 19. Робоче місце свердлувальника, який працює на вертикально-свердлильному верстаті

(а – загальний вигляд; б – вигляд у плані; 1 – свердлильний станок; 2 – приймальний стіл; 3 – стелаж; 4 – стелаж-підставка для настільного обладнання; 5 – тара із заготовками; 6 – планшет; 7 – дерев'яна решітка; 8 – інструментальна тумбочка)

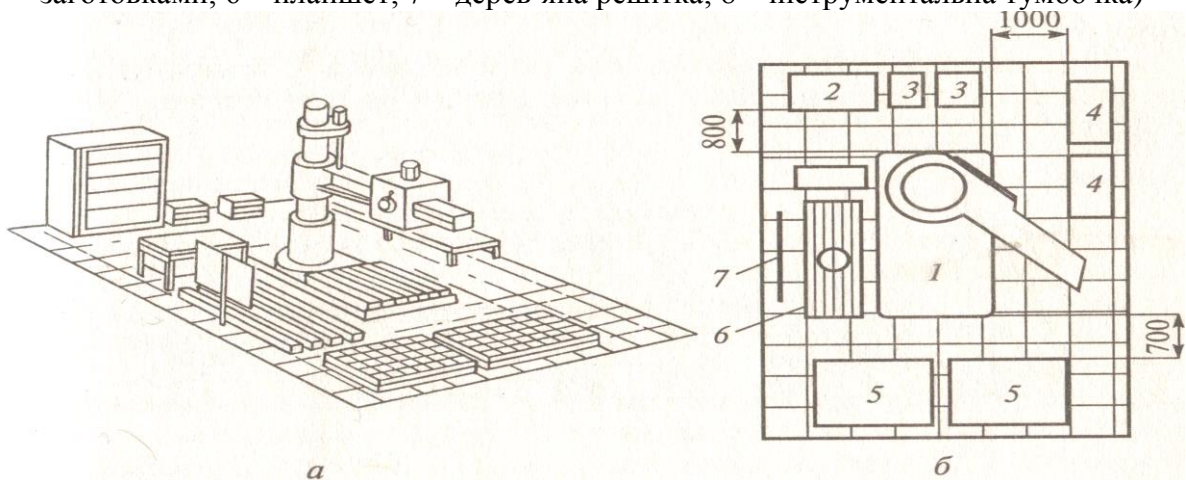

Рис. 20. Робоче місце свердлувальника, який працює на радіально-свердлильному верстаті

(а – загальний вигляд; б – вигляд у плані; 1 – радіально-свердлильний станок; 2 – інструментальна шафа; 3 – стелажі; 4 – пересувний приймальний стіл; 5 – підставки для корпусних деталей; 6 – дерев'яна решітка; 7 – планшет)

Додатки до проекту

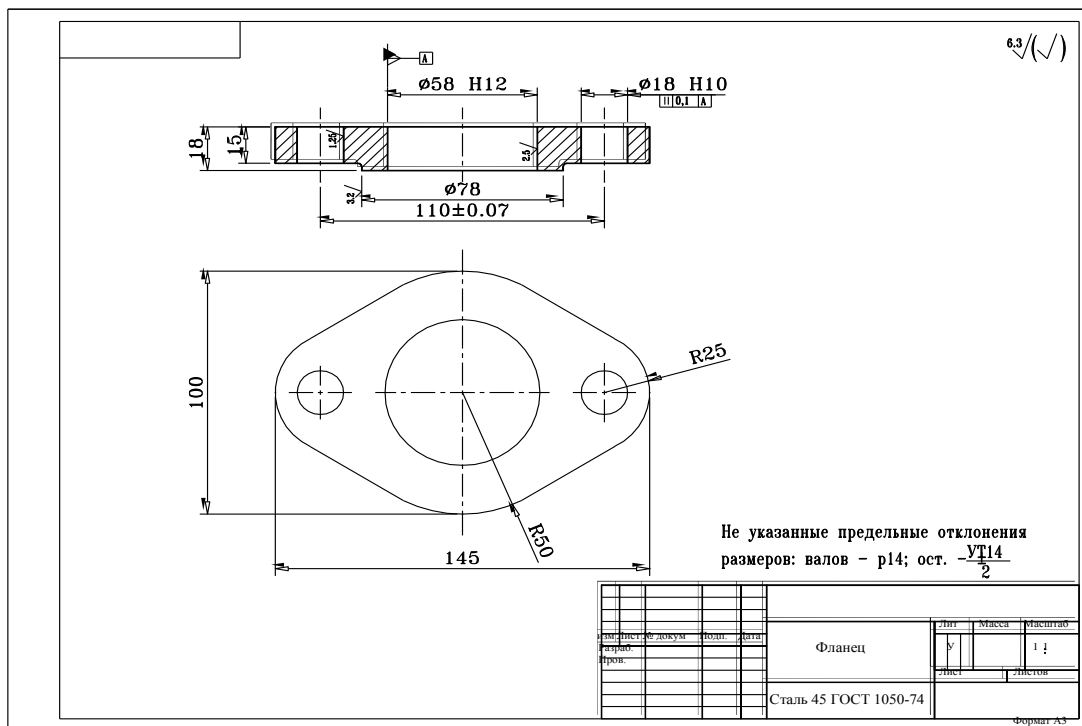

Рис. 21. Креслення деталі “Фланець”

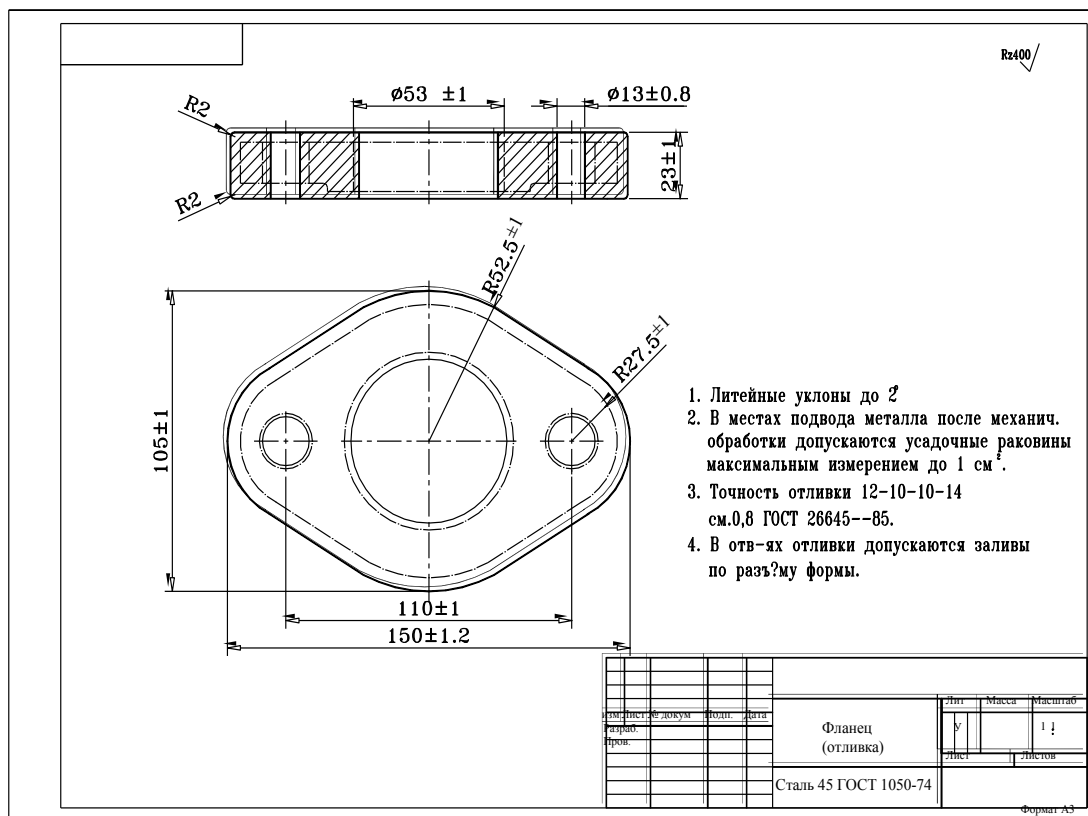

Рис. 22. Креслення заготовки деталі “Фланець”

Технологический процесс изготовления детали "Фланец"																		
№ операции	Установ.	Переход	Операционный эскиз	Содержание перехода	Ссылка	Принадлежность	Инструмент	Инструмент	Режим резания							Нормы времени, мин		
									В м. диаметр фс	l м. диаметр фс	l м. диаметр фс	l м. диаметр фс	l м. диаметр фс	l м. диаметр фс	l м. диаметр фс	Т	Т	Т
0.05	1	1		Фрезерование Фрезерование в размер ①	ФР12	Сквозное	Формы 211-400 ПТСТ 902-40	Ссылка 10014	-	145	3	0.10	315	100	5.1	0.010	0.32	1.001
2	2	2																
0.10	1	1		Точение Точение в размер ① - ①	14A10	Патрон 7102-4042 ПТСТ 10002-73	Патр 3102-4001100 ПТСТ 1007-73 Патр 3104-4001100 ПТСТ 10002-73	Ссылка 7004; фланец 10012 шпонок на Р7 34.5	70	35.5	3	1.2	500	123	3.2	0.008	0.4	0.002
2	2	2							50	10	2.5	0.15	1000	200	3.2	0.009		
0.15	1	1		Сверление Фрезерование в размер ① - ①	20110	Копиратор	Сверло-ручье/ручье универсальное. Фланец 10010 шпонок на размер 110A17		10	16	2.5	0.20	710	40	0.02	0.104	0.19	0.578
0.20	1	1		Фрезерование Фрезерование по контуру ① - ①	ФР13Ф3	Сквозное	Формы 220-401 ПТСТ 402-71	Шпонок на шпоночник	-	300	2.5	0.2	400	50.2	2.6	0.700	0.30	1.220

Рис. 23. Технологічний процес виготовлення деталі "Фланець"

Література

1. Дятчин Н. И. История развития техники: учеб. пособ. / Н. И. Дятчин. – Ростов – на – Дону: “Феникс”, 2001 – 319 с.
2. Лернер П. С. Токарное и фрезерное дело: учебное пособие [для учащихся 9 – 10 классов средней общеобразовательной школы] / П. С. Лернер, П. М. Лукьянов. – М.: “Просвещение”, 1986 – 223 с.
3. Желібо Є. П. Основи технологій виробництва в галузях народного господарства: навч. посібн. / [Є.П. Желібо та ін.] – Київ: Кондор, 2005 – 715 с.
4. Зуев А. А. Технология машиностроения (изд. 2-е, испр. и доп.) / А. А. Зуев. – С.-Петербург, Москва, Краснодар: Лань, 2003 – 496 с.
5. Колев Н. С. Колев. Металлорежущие станки / [Н. С Колев и др.].– М.: “Машиностроение”, 1980 – 500 с.
6. Курсовое проектирование по технологии машиностроения (изд. 3-е, испр. и доп.) / [под общ. ред А. Ф. Горбачевича]. – Минск: “Вышэйшая школа”, 1975 – 287 с.
7. Черпаков Б. И. Металлорежущие станки / [Б. И. Черпаков, Т. А. Альперович]. – М.: АСАДЕМА, 2003 – 366 с.

АННОТАЦИИ

1.1. Модель подготовки учеников 8-9 классов к выбору направления профильного обучения в старшей школе (А. В. Мельник.)

Аннотация. В статье обосновывается сущность разработанной модели подготовки учеников 8 – 9 классов к выбору профиля обучения в старшей школе, которая должна обеспечивать не только достаточный уровень осознанного и обоснованного отношения (“хочу”, “могу”, “нужно”) каждого старшеклассника к избранному или желаемому профилю обучения, но и самоотношения к себе как субъекту профильного обучения. Такое самоотношение представляется и формируется в процессе перехода дихотомии “Я и будущий профиль обучения” в дихотомию “Я в среде профильного обучения”.

1.2. Профориентация в школе: новые образовательные позиции и современные программы (Л. А. Гуцан)

Аннотация. В статье обосновывается необходимость проведения целенаправленной профориентационной работы среди школьников в условиях предпрофильной подготовки и профильного обучения, анализируется содержание современных профориентационных курсов „Человек и мир профессий” для 8 – 9 классов и „Построение карьеры” для 10 – 11 классов.

1.3. Педагогические условия подготовки учащихся основной школы к выбору технологического профиля обучения (О. Л. Морин)

Аннотация. В статье рассматриваются педагогические условия подготовки учащихся основной школы к выбору технологического направления профильного обучения в старшей школе. Первое условие предполагают создание системы допрофильной подготовки, структурными элементами которой являются информация о профиле, профильная диагностика, профильные пробы, профильная консультация. Второе условие предполагает создание специально организованной урочной и после урочной учебно-практической деятельности учащихся.

1.4. Психотехнология проведения клиенто-ориентированной беседы в профконсультационной работе с учащейся молодежью (В. В. Синявский)

Аннотация. В статье раскрывается психотехнология клиенто-ориентированной беседы, характеризуются типы учащихся, которые обращаются за помощью к профконсультанту и особенности построения взаимодействия учащегося и консультируемого в зависимости от неопределенности их проблем, внешнего давления и временного равнодушия.

1. 5. Профессиональная ориентация старшекласников в процессе предпрофильной подготовки и технологического направления профильного обучения (С. Н. Дятленко)

Аннотация. В статье анализируется современное состояние развития профильного обучения в современной школе и на этом основании определяются направления усовершенствования профессиональной ориентации старшекласников в процессе предпрофильной подготовки и профильного обучения.

2. 1. Формирований у старшекласников направленности на будущий успех процессе естественно-гуманитарного направления профильного обучения (И. И. Ткачук)

Аннотация. В статье раскрывается актуальность проблемы формирования в учеников 10 – 11 классов направленности на достижения в будущем профессионального успеха. Определены психолого-педагогические аспекты формирования этого новообразования личности в процессе гуманитарного профильного обучения. Предлагается авторский вариант программы вариативного курса „Человек и профессия” и „Дневника выбора будущей профессии”.

2. 2. Подготовка старшекласников к профессиональному самоопределению в процессе изучения математики и экономики (О. Н.Павелкив)

Аннотация. В статье обосновывается профориентационные возможности учебных предметов „Математики” и „Экономики”, интегрированное содержание которых обеспечивает школьников знаниями и умениями проведения экономического расчета. Такие знания используются в профессиях, связанных с предпринимательской деятельностью. Доказывается, что овладение ими старшекласниками обеспечивает осознанный выбор предпринимательских профессий.

2.3. Ориентация молодежи на рабочие профессии как средство предупреждения безработицы (М. А. Миропольская)

Аннотация. В статье акцентируется внимание на необходимости совершенствования профессиональной ориентации молодежи, разработка содержания которой должна осуществляться с учетом современных изменений в структуре профессий и изменений на рынке труда. Также раскрываются некоторые аспекты предотвращения молодежной безработицы, которые проводятся Государственной службы занятости Украины.

2. 4. Способность старшекласника к выбору профессии как показатель эффективности профильного обучения (О. В. Скалько)

Аннотація. В статті розглядається здатність до вибору професії як якість особистості, сприятливе особистісному самовизначенню. Крім того, акцентується увага на тому, що рівень розвитку цього якості особистості є показателем ефективності профільного навчання.

2.5. Професійна орієнтація старшокласників в процесі вивчення предметів гуманітарного циклу (Л. Н. Федун)

Аннотація. В статті обґрунтовується необхідність диференціації змісту і педагогічних засобів професійної орієнтації старшокласників в процесі вивчення предметів гуманітарного циклу в залежності від сформованості в них професійних протязань, аналізується досвід такої роботи на прикладі професій, які вимагають різного рівня знань людиною іноземної мови.

2.6. Психолого-педагогічне проектування професійної орієнтації старшокласників в умовах профільного навчання (І. Л. Уличний)

Аннотація. В статті розкривається сутність психолого-педагогічного проектування розвитку потенціалу професійного самосовершенствования учнів старшої школи в виховній роботі класного керівника. Реалізація такої методики професійної орієнтації в умовах профільного навчання забезпечує послідовне і неперервне самосовершенствование особистості в процесі її професійного самовизначення.

3.1. Направленість навчально-виховного процесу в школах Великої Британії на виховання естетичної культури старшокласників (С. В. Заволодько)

Аннотація. В статті розкриваються особливості вивчення учнями старших класів профільних дисциплін „Мистецтво і дизайн” („Arts&Design”) і „Дизайн і технології” („Design & Technology”) в спеціалізованих школах Великої Британії. Припускається, що результати такого дослідження можуть бути використані в середніх загальноосвітніх навчальних закладах України.

3.2. Вплив держави на процес професійного самовизначення навчальної молоді в Німеччині (Г. А. Корсун)

Аннотація. В даній статті описуються основні особливості проведення профорієнтаційних заходів в школах Німеччини. Детально розглядається вплив державних органів влади на процес становлення сучасного спеціаліста. Проаналізовані концепції

ведущих отечественных и зарубежных ученых в области профессионального самоопределения и выбора профессии старшекласниками.

4. 1. Воспитание в учащихся старшей школы мобильности процессе профильного консультирования (З. В. Охрименко)

Аннотация. Социально-экономическая ситуация в нашей стране характеризуется высоким уровнем безработицы, дезадаптацией трудового населения, неумением быстро реагировать на измененную ситуацию. Поэтому профориентационная работа в школе должна быть направлена не только на помощь в выборе профессии, а и на формирование готовности к возможной смене профессии, мобильной переквалификации. В статье рассматриваются возможности воспитания мобильности старшекласников в процессе профильного консультирования.

4. 2. Педагогические условия воспитания трудолюбия в учащихся младшего школьного возраста (Л. Г. Пилипчук)

Аннотация. В статье обобщаются педагогические условия воспитания трудолюбия в учеников младшего школьного возраста, среди которых выделяется общественная значимость содержание работы. Обосновываются организационные условия, которые предполагают систематическое привлечение всех без исключения детей к общественно-полезной работе, разным видам трудовой деятельности, самообслуживания и самоуправления, создание системы постоянных и временных трудовых доверенностей для всех школьников, организацию работы трудовых кружков, клубов, насыщение их работы народоведческой тематикой.

4. 3. Развитие творческого мышления младших школьников в процессе классной и внеклассной работы (Л. Д. Мельник).

Аннотация. В статье раскрываются педагогические условия развития и становления творческого мышления младших школьников, приводятся как примеры разнообразные формы и методы творческих заданий и раскрываются особенности их использования в учебно-воспитательном процессе современной начальной школы.

5.1. Содержание и педагогические средства формирования у будущих учителей технологий готовности к профессиональной ориентации учеников основной школы (Д. Ж. Заветренко)

В статье раскрывается содержание и педагогические средства формирования будущих учителей технологий готовности к профессиональной ориентации учеников старших классов. Подчеркивается, что сущность профессиональной готовности заключается в том, что будущие учителя технологии должны владеть методикой

професійної орієнтації старшокласників, сучасними алгоритмами і способами рішення професійних задач, знати вікові і індивідуальні особливості підліткового і молодшого юнацького віку, уміти організувати індивідуальну, групову і колективну діяльність, уміти керувати проектною і проектно-технологічною діяльністю школярів.

5. 2. Підготовка практичних психологів к психологічному супроводженню професійного самоопреділення старшокласників (О. П. Петрів).

Анотація. В статті розкривається зміст і педагогічні засоби підготовки практичних психологів к психологічному супроводженню професійного самоопреділення старшокласників в процесі передпрофільної підготовки і профільного навчання. Звертається увага на необхідність оволодіння ними технологією психодіагностики, методами математичної обробки експериментальних результатів і способами систематизації і узагальнення результатів.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Мельник Олександр Васильович – кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник, завідувач лабораторії трудового виховання і профорієнтації Інституту проблем виховання АПН України.

Гуцан Леся Андріївна – кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник лабораторії трудового виховання і профорієнтації Інституту проблем виховання АПН України.

Морін Олег Леонідович – науковий співробітник лабораторії трудового виховання і профорієнтації Інституту проблем виховання АПН України.

Синявський Віталій Васильович – кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник відділу психології профорієнтації та психології особистості Інституту педагогічної освіти та освіти дорослих АПН України.

Дятленко Сергій Миколайович – провідний спеціаліст департаменту загальної середньої та дошкільної освіти Міністерства освіти і науки України.

Ткачук Ірина Іванівна – науковий співробітник лабораторії трудового виховання і профорієнтації Інституту проблем виховання АПН України.

Павелків Ольга Миколаївна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри математики та методики її викладання, Рівненський державний гуманітарний університет.

Міропольська Марина Анатоліївна – завідувач науково-дослідної лабораторії з професійної орієнтації незайнятого населення Інституту підготовки кадрів державної служби зайнятості України.

Скалько Олена Вікторівна – молодший науковий співробітник лабораторії трудового виховання і профорієнтації Інституту проблем виховання АПН України.

Федун Лариса Миколаївна – старший викладач кафедри загального та германського мовознавства Чернігівського державного педагогічного університету ім. Т.Г.Шевченка.

Уличний Ігорь Любомирович – кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Заволодько Світлана Вікторівна – аспірантка Інституту проблем виховання АПН України.

Корсун Ганна Олексіївна – аспірантка Інституту проблем виховання АПН України.

Охріменко Зоріна Володимирівна – молодший науковий співробітник лабораторії трудового виховання і профорієнтації Інституту проблем виховання АПН України.

Пилипчук Людмила Григорівна – молодший науковий співробітник лабораторії трудового виховання і профорієнтації Інституту проблем виховання АПН України.

Мельник Леся Дмитрівна – старший вчитель вищої категорії, голова методичного об'єднання вчителів початкових класів гімназії №183 “Фортуна”.

Завітренко Долорес Жораївна – старший викладач кафедри загальнотехнічних дисциплін Кіровоградського державного педагогічного університету ім. В. Винниченка.

Шабдінов Марлен Лімдарович – аспірант Інституту проблем виховання АПН України.

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

**ПРОФЕСІЙНА ОРІЄНТАЦІЯ
СТАРШОКЛАСНИКІВ:
ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА**

Науково-методичний посібник

Випуск перший

Наукове та літературне редагування – О. В. Мельник

Обкладинка – І. І. Ткачук

Комп'ютерна верстка – М. Л. Шабдінов

Підписано до друку 28.08.2009 р.
Формат 60х90 1/16. Гарн. Times New Roman
Ум. друк. арк. 14,43.
Тираж 100. Зам. 112

Видавець ТОВ «Четверта хвиля»
Свідоцтво ДК № 340
Видруковано ТОВ «Четверта хвиля»
01042, м. Київ, бульв. Дружби народів, 19
тел.. 529-14-12

М 34

Професійна орієнтація старшокласників: теорія і практика: науково-методичний посібник [для вчителів] / За ред. О. В. Мельника. – К., 2009. – Вип. № 1. – 260 с.

У науково-методичному посібнику представлені результати експериментальних досліджень у галузі теорії та методики трудового виховання та професійної орієнтації учнівської молоді; розкриті проблеми професійного самовизначення особистості в умовах розгортання ринкових процесів; обґрунтовані зміст та психолого-педагогічні засоби формування учнів та студентів як суб'єктів майбутньої професійної праці, які не лише відповідають вимогам професійного середовища, а й активно оволодівають ним, змінюють його й одночасно змінюють себе, своє ставлення до навколишнього світу та самого себе; окреслені напрями удосконалення діючої системи професійної орієнтації, які забезпечують здійснення особистістю розгорнутого в часі й відносно самостійного пошуку професій з урахуванням, передусім, власних інтересів і можливостей, а лише згодом кон'юнктури ринку праці.

УДК 159: 038
ББК 74.212